

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AVRUPA BİRLİĞİ DOĞU ORTAKLIĞI
POLİTİKASI: KOMŞULUK VE ÇIKAR

ELANUR YİĞİT GÜVEN
2501170031

TEZ DANIŞMANI
PROF.DR. KIVANÇ ULUSOY

İSTANBUL - 2021

ÖZ

AVRUPA BİRLİĞİ DOĞU ORTAKLIĞI POLİTİKASI:

KOMŞULUK VE ÇIKAR

ELANUR YİĞİT GÜVEN

Tarihin en kanlı hesaplaşmalarının fitilinin ateşlendiği Avrupa kıtası ülkeleri bugün demokrasi ve işleyen Pazar ekonomisiyle dünyaya örnek olmaktadır. Peki bu aşamaya gelirken hangi süreçleri atlattılar? Genişlemelerle değişirken, derinleşmeyi engellemek adına nasıl önlemler aldılar? Bu tezin ana konusu olan Doğu Ortaklığı Politikası'nı ne için başlattılar?

Artan enerji ihtiyacının güvenilir kaynaklardan istikrarlı bir şekilde karşılanabilmesinin yanı sıra herhangi bir aksaklık durumunda alternatif oluşturabilmek AB için hayati derecede önemli olmuş ve çeşitliliği sağlayabilmek adına girişimler başlatmıştır. Doğu Ortaklığı Politikası'nın doğal kaynaklar bakımından zengin olan bölgelere yönelik bir girişim olması AB ve çıkar kavramını gündeme getirmiş ve bu AB'nin tamamen barışçıl amaçlarla mı politika oluşturduğunu sorgulatmıştır. Soğuk Savaş'tan sonra artan terör olaylarının sınırlarına taşınmasını istemeyen Birlik, sağladığı barışçıl ortamı yasa dışı göç ve insan kaçakçılığından korumak adına çevresinde bir güvenlik çemberi yaratmak istemiştir. Öncelikli olarak Komşuluk Politikası olarak adlandırılan bu çember söz konusu politikanın tamamlayıcılarından biri olan Doğu Ortaklığı Politikasıyla Güney Kafkasya ve Doğu Avrupa bölgelerine de taşınmıştır. Üyelik vaat etmeden içerideki barışı ve refahı dışarıya ihraç etmek isteyen Birlik bunu gerçekleştirirken muhatabı ülkeleri olumlu yönde değiştirmiş ve dönüştürmüştür. Küresel barışı her daim destekleyen AB böylelikle söz konusu bölgelerde varlığını sürdürürken küresel güç olabilecektir. Ancak, politikaya en büyük eleştirilerden biri olan Rusya Federasyonu gerçeği ile düşünüldüğünde bu mümkün müdür? Doğu Ortaklığı Politikası oluşturulurken RF'nin etkisini kırmak hedefler arasında mıdır? Bölgede RF çıkarları gözetilmiş midir?

Elinizdeki çalışmada tüm bu soruların cevaplarının yanı sıra Rusya Federasyonu ile çıkarları çatışması durumunda AB'nin nasıl bir tavır sergilediğini de gözlemleyebileceksiniz. Ortaklık Anlaşmaları bağlamında AB ile söz konusu ülke ilişkileri incelenirken, Rusya Federasyonu ve muhatabı ülke ilişkileri tarihi ve siyasi geçmişleriyle aktarılacaktır. Dünden bugüne çatışma noktalarındaki sorunların çözümüne ilişkin iki farklı ideolojik yapıya sahip küresel gücün farklı tutumları anlatılacaktır.

Bu çalışma AB'nin Doğu Ortaklığı Politikası'nın güvenlik çemberi oluşturarak terörü ve olası saldırıları engellemek, enerji bağımlılığını güvenli yollardan sağlamak, ve en nihayetinde varlığını idame ettirebilmek için çıkarlarını korumak adına oluşturduğunu ancak RF'den, Doğu ortak ülkelerinden ve kendisinden kaynaklanan sebeplerle politikaya olan güvenin sarsıldığını ortaya koymak amacıyla yazılmıştır.

Anahtar Kelimler; Avrupa Birliği Komşuluk Politikası, Avrupa Birliği Doğu Ortaklığı Politikası, Doğu Avrupa, Güney Kafkasya, Rusya Federasyonu, Çıkar.

ABSTRACT
EUROPE EUNION EASTERN PARTNERSHIP POLICY
NEIHBORHOOD AND INTEREST
ELANUR YİĞİT GÜVEN

Today's European continent countries, in which history's most blooded Show downs' touch paper lighted, serving as a model with their democray and their functioning market. So, to get this point, which process they got through. While changing with expansions, which precautings did they take to prevent deeping? Why did they start Eastrn Partnership Policy, which is the plot of this thesis. In addition to be able to supply the increasing energy need consistantly from reliable sources, to make an alternative in any trouble is vitally important for EU and they started attempts in order to maket he variation. Eastern Partnership Policy's being an attempt to areas, which are rich in natural resources, borught EU and interest on the agenda and this questioned that weather the EU's policy making is completely peaceful purposes or so. The Union who doesn't want the terror incident to move it's borders after cold war, wanted to make a safety chamber around itself in order to protect its peaceful environment from illegal migration an human trafficking. This chamber, which is primarily called Neighbourhood Policy moved to regions of South Caucasus and East Europe with the Eastern Partnership Policy, which is one of the questioned policy's complement.

The Union, which wants to export the peace and prosperity inside, positively changed and transformed it's addressed countries. So the EU, who always supports the global peace, will be able to became a global power while subsisting it's presence at in questioned regions. But is it possible when considering with the Russian Federation truth, who is one of the biggest critic? Is it among the goals to break the RF's effect while creating Eastern Partnership Policy? Are RF's interest in region regarded?

You will observe how EU reacts in the event of it's conflict of interets with Russian Federation in addition to all of these questions. While EU and in question

country relations examined, Russian Federation's and in question country relations will be transferred with their history and political backgrounds.

This study was written in order to reveal that the EU established its Eastern Partnership Policy in order to prevent terrorism by creating a security circle, to ensure energy dependency through safe ways and ultimately protect its interests.

Key words; Europe Union Neighborhood Policy, Europe Union Eastern Partnership, Eastern Europe, South Caucasus, Russian Federation, Interest.

ÖNSÖZ

Kendine has ve başarılı bir oluşum olan Avrupa Birliği onlarca yıl süren kanlı hesaplaşmaların bile son bulabileceğini ve barışın daimi olabileceğini varlığıyla ortaya koymuş bir yapıdır. Bu yapı varlığını idame ettirebilmek adına politikalar geliştirmiş ve kendisini bir araya getiren ulusların çıkarlarından bağımsız bir dış politika oluşturmakta zorlanmıştır. Özellikle 2004 genişlemesinden sonra Birliğin üyeleri hazmetme kapasitesi zarar görmüş ve içeriye almadan nüfuz etme amacıyla oluşturulan Komşuluk Politikası'nın tamamlayıcılarından Doğu Avrupa ve Güney Kafkasya bölgelerine yönelik Doğu Ortaklığı Politikası geliştirilmiştir. Ancak bu bölgelerin ihtilaflı bölgeler olması ve Rusya faktöründen bağımsız hareket etmelerinin imkansızlığı ve en nihayetinde Avrupa Birliği kaynaklı sorunlar sebebiyle Doğu Ortaklığı Politikası'na duyulan güven sarsılmıştır. Bu nevi şahsına münhasır oluşuma yönelmemi ve özellikle Rusya Federasyonu ile Avrupa Birliği kıskacında kalmış bu bölgelerdeki gelişmeleri takip etmeyi teşvik eden çok kıymetli danışmanım Prof. Dr. Kıvanç ULUSOY'a yoğun temposuna rağmen tezime sunduğu katkılardan ötürü sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Bu zorlu süreçte beni her daim destekleyen eşime, haklarını asla ödeyemeyeceğim anne ve babama , her koşulda arkamda olduklarını bildiğim aileme ve canım oğluma teşekkürlerimi ilk sırada sunmam sanıyorum ki yanlış olmayacaktır.

İlkeleriyle yoluma ışık tutan başöğretmen Mustafa Kemal ATATÜRK'e, vatandaşı olmaktan gurur duyduğum Türkiye Cumhuriyeti adına minnetlerimi sunmayı bir borç bilirim. Sevginin ve barışın egemen olduğu bir dünya temennisiyle.

İSTANBUL, 2021
ELANUR YİĞİT GÜVEN

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vii
TABLolar LİSTESİ.....	x
RESİMLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞTA DOĞU SİYASETİ VE AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİ

1.1. Soğuk Savaş Ortamını Hazırlayan Uluslararası Sistem.....	6
1.1.1. İkinci Dünya Savaşından Soğuk Savaşa Geçiş	7
1.1.2. Soğuk Savaşa Farklı Yaklaşımlar	13
1.1.3. Soğuk Savaş'ın Sonu.....	25
1.1.4. Soğuk Savaş Döneminde Avrupa.....	30
1.2. Birleşik Avrupa Fikri ve Avrupa Birliği Genişleme Politikası.....	32
1.2.1. Avrupa'da Güvenlik Arayışı ve AB Bütünleşmesi	33
1.2.2. Avrupa Birliği Bütünleşme Kuramları.....	40
1.2.3. Avrupa Birliği Genişleme Stratejisi	42
1.2.4. Genişleme Sürecinde Uyulması Gereken Kriterler.....	58
1.2.5. Genişlemeden Komşuluk Politikasına Geçiş	61

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ KOMŞULUK POLİTİKASI VE DOĞU ORTAKLIĞI

2.1. Avrupa Komşuluk Politikası ve Avrupa'nın Enerji Arzı.....	64
2.1.1. Avrupa'nın Enerji Tüketimi ve Dışa Bağımlılığı.....	65
2.1.2. Avrupa Komşuluk Politikası Hedef ve İlkeleri.....	67
2.1.3. Avrupa Birliği Komşuluk Politikası Araçları	76
2.1.4. Avrupa Birliği Komşuluk Politikasının Tamamlayıcıları	81
2.2. Doğu Ortaklığı Stratejisi	83

2.2.1. Doğu Ortaklığının Oluşum Süreci	85
2.2.2. Doğu Ortaklığı Mekanizmaları	86
2.2.3. Doğu Ortaklığı Stratejisi Kapsamı	96
2.2.4. Doğu Ortaklığı Politikasına Eleştiriler	98

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RUSYA FEDERASYONU – AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA DOĞU ORTAKLIĞI POLİTİKASI

3.1. Ortaklık Anlaşmaları Bağlamında AB ve Doğu Ortak Ülkeleri İlişkileri.....	107
3.1.1. AB Doğu Ortaklığı Politikası Kapsamında AB-Azerbaycan İlişkileri	110
3.1.2. Geçmişten Bugüne Dağlık Karabağ Sorunu ve AB Tutumu	114
3.1.3. Azerbaycan Rusya İlişkilerine Genel Bir Bakış.....	118
3.1.4. AB Doğu Ortaklığı Politikası Kapsamında AB ve Ermenistan İlişkileri...	126
3.1.5. Ermenistan Dış Politikasında Rusya Federasyonu Faktörü	129
3.1.6. AB Doğu Ortaklığı Politikası Kapsamında AB-Moldova İlişkileri	134
3.2. Doğu Ortak Ülkeleri ve AB-Rusya Federasyonu İlişkileri	136
3.2.1. AB Doğu Ortaklığı Politikası Kapsamında AB-Gürcistan İlişkileri.....	137
3.2.2. Abhazya ve Güney Osetya Sorunlarında AB Tutumu ve Rusya Federasyonu Faktörü	139
3.2.3. AB Doğu Ortaklığı Politikası Kapsamında AB-Ukrayna İlişkileri.....	149
3.2.4. 2014 Rusya Federasyonu’nun Kırım’ı İlhakı ve Donbass Krizi	152
3.2.5. AB Doğu Ortaklığı Politikası Kapsamında AB-Belarus İlişkileri	157
3.2.6. 2020 Belarus Protestoları ve Belarus Dış Politikasında Rusya Faktörü	159
SONUÇ.....	163
KAYNAKÇA	167
EKLER.....	188

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Avrupa Birliği Doğu Ortaklığı 2020 Planı.....	88
Tablo 2: Doğu Ortaklığı'nın Amaçları	97
Tablo 3: Vize Kolaylaştırıcı Anlaşmalar	98

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: Avrupa Birliği 2004 Genişlemesi.....	54
Resim 2: Avrupa Birliği 1952’den 2013’e Genişleme Dalgaları	58
Resim 3: Avrupa Komşuluk Politikası Ülkeleri.....	71

KISALTMALAR LİSTESİ

AAET	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİKB	: Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası
AKÇT	: Avrupa Kömür Çelik Topluluğu
AKP	: Avrupa Komşuluk Politikası
AT	: Avrupa Topluluğu
AYB	: Avrupa Yatırım Bankası
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Devletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
C.	: Cilt
DB	: Dünya Bankası
DKSTA	: Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Alanı
DSTB	: Derin Serbest Ticaret Bölgesi
GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
MDA	: Merkezi ve Doğu Avrupa
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
OA	: Ortaklık Anlaşması
ODGP	: Ortak Dış ve Güvenlik Politikası
OTP	: Ortak Tarım Politikası

RF	: Rusya Federasyonu
s.	: sayfa
S.	: Sayı
SBKP	: Sovyetler Birliği Komünist Parti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STA	: Serbest Ticaret Anlaşması
UCM	: Uluslararası Ceza Mahkemesi

GİRİŞ

İnsanlığı, tarihin en kanlı hesaplaşmalarına sürükleyen Dünya Savaşlarının fitilinin ateşlendiği Avrupa Kıtası, bugünkü şeklini nasıl aldı? İçerisindeki ve sınırlarındaki problemleri nasıl çözdü? Ya da çözebildi mi? Avrupa Bütünleşmesi fikri için bir dönüm noktası olan İkinci Dünya Savaşı kıta ülkelerine ağır ekonomik ve insani kayıplara mal olmuştur. Böyle bir hesaplaşmanın bir daha tekrarlanmaması için dışlayıcı değil birleştirici bir tutumun faydalı olacağına inanan Avrupalı liderler 1947’de bir araya gelerek Avrupa Birliği’nin temellerini atacak olan Paris Antlaşması’nı imzaladılar. Bu antlaşma doğrultusunda Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında 1952 yılında yürürlüğe giren Avrupa Kömür Çelik Topluluğu kurularak Avrupa Birliği süreci başlamış oldu.

Altı ülkeyle başlanılan yolculuğun bugün 28 üyeye ulaşması Avrupa Birliği’ni çekici kılan nedir sorusunu akıllara getirmiştir. Barış içinde yaşamaları belki de asla mümkün olmayan bu ülkeleri ortak bir paydada buluşturan şey neydi? Savaşların neden olduğu tahribatı ortadan kaldırmanın yolunun barışı, güvenliği ve refahı tesis etmekten geçtiğini anlayan liderler bu amaçla belirli politikalarda egemenliklerini bir üst otoriteye devretmeyi kabul etmişlerdir. Gerçek anlamda kendine has ve başarılı bir girişim olan Avrupa Birliği böylelikle yoğun genişleme dalgalarına maruz kalmış, genişlemelerle kendisini geliştirirken dönüştürmüş, üyelik isteyen ülkelerden de ciddi anlamda pozitif değişimler beklemiştir. Üye devlet sayısının artmasıyla nüfus çoğalmış, ekonomik gelişimini tamamlayamamış ülkeler birliğe yük olurken, idari yapı değişmiş, kurumların çalışması yavaşlar hale gelmiştir. Genişlemenin getirdiği sorunlar derinleşmeyi olumsuz etkilerken AB’nin yapısal gücünü zayıflatmış ve Avrupa yeni bir politika geliştirmiştir. Herhangi bir üyelik vadetmeyen bu politika sınırlar içinde gerçekleştirilen olumlu değişimleri komşularına taşımayı hedeflemiştir.

Avrupa Komşuluk Politikası olarak adlandırılan bu girişim Avrupa’nın kendi norm ve değerlerini söz konusu ülkelere aşılarken, sınırlarından gelecek sorunları da minimuma indirmeyi amaçlamıştır. Aday ülke statüsü bulunmayan 16 ülkeyi kapsayan bu politika AB ile komşuları arasındaki farkı azaltarak, AB’nin sahip

olduğu barışçıl ve demokratik ortamı çevresine de yaymak amacının yanı sıra içeriye almadan söz konusu ülkeler üzerinde nüfuz sahibi olabilme hedefiyle başlatılmıştır. Sınırlarında yer alan ülkelerin refah düzeyi ve istikrarının Birliğin güvenliği ve istikrarı açısından son derece önemli bir unsur olduğu ve sınırlarında iyi yönetilen ülkelerin AB'nin yararına, çatışmalara sahne olan güçsüz devletlerin varlığının ise doğrudan Avrupa kıtasına sorun olacağı 2003 Avrupa Güvenlik Stratejisinde belirtilmiştir. Soğuk Savaş'tan sonra artan terör olaylarını ve yasa dışı göçü önleyerek komşularından gelecek tehditleri engelleyebilmek adına oluşturulan bu politika 3 farklı proje üzerine bina edilmiştir. Bunlardan biri ve belki de en başarılı olan Doğu Ortaklığı elinizdeki çalışmanın ana konusudur.

Avrupa Birliği'nin Doğu Ortaklığı Politikası'na neden ihtiyaç duyduğu, bölge ülkelerine ilgisinin nasıl arttığı ve bu ilginin tamamen barışçıl amaçlarla mı olduğu sorgulanacaktır. Bu politikayı uygularken karşılaştığı sorunlar ve bu sorunlar karşısındaki tutumu incelenecektir. Söz konusu ülkelerle ilişkileri yadsınamayacak derecede güçlü olan Rusya Federasyonu çıkarları gözetildi mi sorusu cevaplanmaya çalışılacaktır. Çatışma noktalarındaki AB tutumu ve tutarlılığı, tarafı ya da tarafsızlığı, ortak ülkelerin AB algısı bu çalışmanın incelediği konular olacaktır. Ortaklık Anlaşmaları bağlamında başlatılan ilişkilerde AB'nin tüm ortak ülkelere eşit mesafede olup olmadığı sorgulanacak, politikayı uygulamak için ayrılan bütçenin yeterliliği ve tutarlılığı incelenecektir.

Söz konusu ülkelere artan ilgi, Avrupa Birliği'nin enerji bağımlılığı ve bölgenin sahip olduğu zengin doğal kaynaklarla beraber değerlendirilecektir. Doğu Ortaklığı girişiminin bölgedeki Rusya Federasyonu'nun çıkarlarını gözetenek mi oluşturulduğu yoksa tarihsel ve siyasal bağlarının göz ardı mı edildiği tartışılacaktır. Enerji kaynaklarına sorunsuz ulaşma konusunda kaygısı olan AB, bölgede hayati çıkarları bulunan Rusya ile zaman zaman karşı karşıya gelmiş ve çatışma noktalarında farklı tutumlar sergilemişlerdir. AB'nin çatışma noktalarında takındığı tavır ve tutarlılığı bu tez için önemli olacak, Doğu Ortaklığı Politikası eleştirilerine ışık tutacaktır. Ve belki de en önemlisi AB'nin norm ve değerleriyle stratejik çıkarları arasında bir köprü kurup kuramadığı güncel olaylar nezdinde incelenecektir.

Birinci bölümde uluslararası sistemin iki kutuplu sisteme nasıl evrildiğinden başlanarak Soğuk Savaş'ı tetikleyen gelişmeler, Soğuk Savaş'ın evreleri ve bu dönemin sıcak çatışmaların eşiğine gelinmesine karşın neden Soğuk Savaş olarak adlandırıldığı açıklanacaktır. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki düzende Avrupalı ülkelerin güvenlik arayışlarının bir Topluluk kurmada nasıl hem fikir olduğu anlatılarak, Soğuk Savaş'ta Doğu siyasetine ışık tutulacak, Avrupa bütünleşmesi aktarılacaktır. Avrupa Birliği'nin genişleme dalgaları sırayla anlatılacak, genişlemenin getirdiği sorunların çözümü için geliştirilen Avrupa Komşuluk Politikası'na nasıl geçildiği incelenecektir. Rusya Federasyonu'nun AB'nin geliştirdiği Doğu Ortaklığı Politikasına mesafeli duruşu Soğuk Savaş dönemindeki komşuluk sınırları paylaşımının ihlal edildiği gerekçesiyle temellendirilecektir.

İkinci bölümde ise Avrupa'nın enerji tüketim yoğunluğundan başlanılarak özellikle bu konudaki bağımlılığı sebebiyle oluşturduğu Komşuluk Politikası gerekçeleriyle değerlendirilecektir. Soğuk Savaş'tan sonra artan terör olayları ve yasa dışı göçün kıtada sağlanan güvenli ortamı bozmasına izin vermemek adına komşulardan gelebilecek tehditleri en aza indirmek için geliştirilen Komşuluk Politikası ve bu politikanın tamamlayıcılarından biri olan Doğu Ortaklığı Politikası incelenecektir. Altı üye ile başlanılan Topluluğun 2004 yılındaki genişleme ile 27 üye ölkeli bir oluşuma dönüşmesi derinleşmeyi engellerken birçok yeni sorunun doğmasına ve idari yapının yavaşlamasına neden olmuştur. Tüm bu sorunların çözümü için geliştirilen Komşuluk Politikası, hedefleri, ilkeleri, araçları, tamamlayıcıları, ve tamamlayıcılarından biri olan Doğu Ortaklığı oluşum süreci ve mekanizmaları bu bölümün konusu olacaktır. Son olarak ise Doğu Ortaklığı'na yönelik eleştiriler incelenecek, politikanın AB'nin bağımlı olduğu enerji ihtiyacını istikrarlı ve güvenli bir şekilde karşılamak ve bölgede Rusya gibi bir güç varken gerçekleşecek herhangi bir çatışmanın kıtadaki barış ortamına zarar vermesini önlemek için mi oluşturulduğu sorusu cevaplanmaya çalışılacaktır. Sorular yalnızca bununla kalmayacak, politikanın finansman konusundaki tutarsızlığı ve uluslararası ilişkilerde daha önemli bir sorunla karşılaştığında bölgedeki sorunları çözmede yetersizliği incelenecek, aday ülkelere üyelik yolunda dayattığı norm ve değerlerin pragmatik çıkarlar uğruna feda edilip edilmediği sorgulanacaktır. Altı ülkenin

altısına da eşit uzaklıkta ve mesafede olup olmadığı sorgulanırken, söz konusu ülkelerin AB norm ve değerlerine uyum konusundaki çabaları karşılaştırılacaktır.

Son bölümde ise Doğu Ortak ülkeleri bölgelerinin önemi, çatışma noktaları ve bu çatışma noktalarına Avrupa Birliği Rusya Federasyonu yaklaşımları incelenecektir. AB ile Ortak ülkeler Ortaklık Anlaşmaları doğrultusunda farklı farklı değerlendirilerek bu ülkelerin sahip olduğu kaynaklar coğrafi önemleri ve tarihi geçmişleriyle beraber açıklanacaktır. SSCB'den sonra kaybettiği nüfuzunu bölge ülkelerinde tekrar kazanmaya çalışan Rusya Federasyonu ve genişlemeye bir alternatif olarak sunulan Avrupa Komşuluk Politikasının tamamlayıcılarından biri olan Doğu Ortaklığı aynı noktada karşılaştınca ne oldu? SSCB geçmişi dolayısıyla demokratik değerlere yabancı olan ülkeler bu politikaya uyum sağlayabildi mi? Rusya Federasyonu gelişmelere asla duyarsız kalamadığı bölgeye Avrupa'nın ilgisi karşısında nasıl bir tutum sergiledi? Çatışma noktalarındaki sorunlara çözüm konusunda AB nasıl bir yol izledi? Başarılı olabildi mi? Bölge ülkeleri iki küresel aktörden hangisinin müdahalesini istedi? AB mevcut siyasi rejimleri birbirlerinden oldukça farklı olan ve ulusal çıkarları apayrı olan bu altı ülkeyi bir potada birleştirebildi mi? Politikanın başlangıcından itibaren söz konusu ülkelerle ilişkilerinde tutarlı davranabildi mi? Özellikle otoriter rejimlerle yönetilen Belarus ve Azerbaycan'a eşit uzaklıkta durabildi mi? Ortak ülkeler ödül vaat edilmeden AB norm ve değerlerini benimseyebildiler mi? Altı ülkede de AB algısı aynı yönde buluşabildi mi? AB stratejik çıkarları uğruna uyum ve mevzuatında her zaman şart koşulan norm ve değerlerinden vazgeçti mi? Bütün bu soruların cevabı son bölümde değerlendirilecek ve Doğu Ortaklığı Politikası'na ışık tutulacaktır.

Bu tez, AB'nin Güney Kafkasya ve Doğu Avrupa'ya olan ilgisini araştırmakta ve bunun neticesinde başlattığı Doğu Ortaklığı'nın AB'nin enerji konusundaki bağımlılığına ve istikrarsız bölgelerden gelebilecek tehlikeleri bertaraf edebilme amacına dayandırarak, kendi çıkarları doğrultusunda oluşturduğu bir politika olduğunu ve AB tarafından tutarsız girişimler ve ortak ülkeler kaynaklı sorunlar sebebiyle değerler ve çıkarlar arasında bir köprü kurulamaması sonucu politikaya olan güvenin sorgulanmasına yol açtığını ortaya koymaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞTA DOĞU SİYASETİ VE AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki düzenin iki kutuplu sisteme dönüşmesi ve başat iki güç arasındaki mücadelenin Soğuk Savaş olarak adlandırılmasının en önemli nedeni söz konusu iki ülkenin periferlerde karşı karşıya gelmeyişi olmuştur. Zaman zaman sıcak çatışmaların vuku bulduğu alanlar olsa da SSCB ve ABD birbirlerine karşı cephede savaşmamışlardır. Kuşkusuz ki her bir olay bir sonraki gelişmenin tetikleyicisi olmuş itici bir güç oluşturmuştur. Birinci bölümde Soğuk Savaş başlatan olaylar dizini ve Soğuk Savaş sonrası düzeni oluşturan gelişmeler incelenecektir. Uluslararası sistemde alışılmadık bir dönem olan bu süreci başlatan ülkenin hangisi olduğu ise farklı yorumlarla ortaya konulacak, İki Dünya Savaşının da fitilini ateşleyen olayların yaşandığı kıta olan Avrupa'da bütünleşme fikrinin nasıl oluştuğu ve ilerlediği aktarılacaktır. Sonrasında Avrupa'da güvenlik arayışının Birlik oluşturma fikriyle sonuçlandığı ve öncelikli ekonomide sağlanan başarının çekici güç olarak diğer devletlere karşı cazibesini nasıl artırdığı anlatılacaktır. Altı üye ile başlayan yolculuk kıtada yıllarca süren savaşların yerini yetki devri sayesinde barışın ve refahın hüküm sürdüğü güvenli bir ortama bırakmış ve kıta ülkeleri bu duruma kayıtsız kalamamıştır. Ab norm ve değerlerine uyum karşılığında aday ülkelere üyelik vaat etmiş dönüştürürken geliştirmiştir. Aday ülkeler hukukun üstünlüğü, demokratik değerlere bağlılık, işleyen bir Pazar ekonomisi, Ab müktesebatına uyumla beraber iç pazarına erişim imkanı bulmuşlardır. AB'nin çekici gücüne duyarsız kalamayan kıta ülkeleri sırasıyla demokratik gelişimlerini tamamlamış ve üyelik yolunda adım atmışlardır. Bu bölümde AB'nin genişleme politikasına odaklanılacak bugün 28 üyeli Birliğin nasıl bu duruma geldiği anlatılacaktır. Bu yapılırken söz konusu ülkelerin adaylık süreçleri ve iç dinamikleri AB'nin yumuşak gücüyle beraber incelenecektir. Son kısımda 2004 genişlemesiyle artık sonsuza kadar genişleyemeyecek olan AB'nin üyelik olmaksızın geliştirdiği yeni girişimi Komşuluk Politikasına neden ihtiyaç duyduğu belirtilecek, idari yapısı ve karar alma

mekanizmasıyla yavaşlayan AB'nin nüfusunun ve demografik yapısının değişimine ışık tutulacaktır.

1.1. Soğuk Savaş Ortamını Hazırlayan Uluslararası Sistem

1947'den 1989'a kadar 42 yıl süren Soğuk savaşı tam olarak anlayabilmemiz için uluslararası sistemdeki kutupluluk kavramını bilmemiz gerekmektedir. İkinci dünya savaşından sonra savaştan kazanan olarak ayrılan iki büyük devlet ve bu devletlerin etrafında kümelenen devletlerin var olduğu sisteme iki kutuplu sistem denir. Bu sistemin bloklarında önderler ve onların askeri örgütleri bulunmaktadır.¹

Avrupa'nın savaş sonrası dünya politikasına veda etmesiyle, dünya SSCB ve ABD çevresinde kutuplaşmaya başlamıştır. Büyük bir yıkımla savaştan çıkan Avrupa ülkeleri kendi ideolojileri doğrultusunda bu iki süper güç etrafında kümelenmiştir. Bu durum ise iki kutuplu bir sistemin ortaya çıkışına neden olmuştur.²

Sıkı iki kutuplu sistem ve gevşek iki kutuplu sistem olmak üzere iki ayrı kategoride incelenen iki kutuplu sistemde hiyerarşik yapının önemi büyüktür. Gevşek iki kutuplu sistemde blokların dışında kalan aktör var ve aktörlerin tarafsız kalması mümkün, hiyerarşik yapı zayıf ve bu sebeple devletlerin hareket serbestisi var iken, sıkı iki kutuplu sistemde aktör sayısı az, blokların dışında kalmış aktör yoktur. İki kutuptan ikisi birden zayıf bir hiyerarşik örgütlenme yapısına sahipse sistem gevşek iki kutuplu sisteme dönebilir. Hiyerarşik yapıya sahip olan blok üyelerini bir arada tutarken, sahip olmayan blokta hareket serbestisi olacağından bloksuz ülkelerle iş birliği kolaylaşacaktır. Eğer her iki kutupta da hiyerarşik yapı varsa üyelik çok katı olacak ve hareket serbestisi olmayacaktır.

İki kutuplu sistemde her iki tarafın oluşturduğu tehdidin muhatabı bellidir ve dolayısıyla önlem alacak taraf da bellidir. Bloklardan biri güçlenir ve etki alanını artırırsa bundan rahatsızlık duyacak ve yeni politikalar üretme gereği duyacak taraf yine bellidir. Dolayısıyla muhataplar konusunda herhangi bir öngörülemezlik yoktur.

¹ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, 4.bs., Mkm,2013, s.76

² İsmayıl Hasanov, **“Soğuk Savaş Döneminde ABD ve SSCB'nin Politik İstihbarat Yöntemlerinin Karşılaştırılması”**, İstanbul Aydın Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi,2019,s.22

Ancak küçük devletlerin sorunların çözümüne katılması ve uluslararası hukuk kurallarının uygulanabilmesi noktasında sıkıntılar yaşanması muhtemeldir.

Soğuk savaş ise bu iki kutuplu sistemin, blokların davranışlarını denetlemeye yönelik, muhatapları tarafından benimsenmiş kuralların bulunmadığı ve ilişkilerde tamamen güce dayalı davranışların bulunduğu dönemdir. Herhangi bir kuralın bulunmamasının sebebi ise taraflar arasında ilişkileri düzenleyecek diplomasinin gerçekleştirilememesi olmuştur. İlişkileri belirli bir düzene oturtacak diplomasi geliştirilememiş taraflar yalnızca sahip oldukları güce göre hareket etmişlerdir. Kimi araştırmacıların 50 yıllık SSCB, ABD güvensizliği ve tehditler üzerine oluştuğunu belirttiği bu dönem, İkinci Dünya Savaşı sonrası düzeni oturmamış uluslararası sistemde Soğuk Savaş olarak anılır olmuştur.³

1.1.1. İkinci Dünya Savaşından Soğuk Savaşa Geçiş

Avrupa kıtasıyla yetinmeyip neredeyse dünyanın tamamında yıkıcı etkilere neden olan İkinci Dünya Savaşı; ekonomileriyle güçlü iki ülke olan İngiltere ve Almanya'yı hatta kıta Avrupa ülkelerini zayıflatarak ABD ve SSCB'nin dünya tarih sahnesine iki başat güç olarak çıkmasına sebep olmuştur. Savaş sonrası toparlanmak ve barışı korumak amacıyla çatışma ortamlarından uzaklaşarak silahlı kuvvetlerini terhis eden Avrupalılara karşılık, savaştan güçlenerek çıkan SSCB'nin ordularını takviye etmesiyle Avrupalı devletlerde SSCB'ye karşı bir güvensizlik oluşurken Sovyetlerin karşısında durabilecek tek büyük güç ABD olmuştur.

Yıkıcı etkisi Birinci Dünya Savaşından daha fazla olan İkinci Dünya Savaşı sonunda 40 milyondan fazla insanın yarısından fazlası Avrupa'da ölmüş, Sovyetler Birliğinin 5.18 milyon ölü, haber alınamayan ve esir düşenler 4.5 milyon kişi, 4.3 Polonyalı, 4.2 Alman, 1.7 Yugoslav, 600bin Fransız, 420 bin İtalyan, 390 bin İngiliz ve tahminen 6 milyon Yahudi, Çingene, Macar ve diğer halklar hayatlarını kaybetmişlerdir.⁴

³ Oral Sander, 'Siyasi Tarih:1918-1994',4.bs., İmge, 2014,s.224

Savaşı Almanya'nın ihtirasları başlatmış olmasına rağmen en fazla kaybı veren tarafın Sovyetler Birliği olması ve buna rağmen yeni dünya düzenine güçlenerek çıkması Avrupa kıta ülkelerinde endişeye sebep olmuştur. Dahası ABD'nin Birinci Dünya Savaşı sonrası gibi geleneksel izolasyonist politikasına döneceği korkusu Avrupalı ülkeleri tedirgin etmiştir. Ancak korkulan olmamış yıkıcı etkisi büyük olan bu savaş ABD'de küçülen dünyada oluşmuş güç boşluğunu doldurabilecek tek gücün ABD olduğuna inanan elit bir kadro var etmiştir. Böylelikle Amerika Birleşik Devletleri Sovyet Sosyalizminin yayılması ve Moskova eksenli yönetimlerin kurulmasını engellemek amacıyla dünya düzeninde SSCB'nin karşısında yerini almıştır.⁵

Fiili savaşın olmadığı ancak gerilimin oldukça tırmandığı bir dönem olan Soğuk Savaş döneminde husumetlerin yoğunluğuna rağmen iki süper güç ABD ve Sovyetler Birliği arasında çatışma yaşanmamış, çarpışmalar ise periferilerde cereyan etmiştir.

İlişkiler sıcak savaşı başlatacak unsurları zaman zaman barındırsa da kapsamlı bir sıcak savaşın gerçekleşmemesi sebebiyle Soğuk Savaş olarak adlandırılan bu dönem başlangıcı ve bitişi konusunda tartışmalar olmasına karşın 1945-1950 yılları arasında yaşanan gelişmelerle başladığı, 1989-1990 yılları arasında sona erdiği kabul edilmiştir.⁶

İki tarafın da izlediği karşı karşıya gelme politikası kendi durumlarından kaynaklanıyorken, kendi konumunun belirsizliğinin farkında olan SSCB ve Orta-Batı Avrupa'nın belirsizliğinin ve Asya'nın büyük bir kısmının gelecekteki belirsizliğinin farkında olan ABD karşı karşıya gelmiştir. ABD muhtemel bir Sovyet dünya üstünlüğünden korkarken, Moskova yerkürenin Kızıl Ordu'nun işgali altında olmayan bölgelerinde ABD hegemonyasının var olmasından endişelenmiştir.⁷ Bu yüzden ki taraflar uzlaşmama üzerine bir siyaset gütmüşler ve sürekli güç rekabeti göstererek dünyayı kendi eksenleri etrafında kümelenmeye mecbur bırakmışlardır.

⁵ Cemal Acar, "Soğuk Savaş, Süper güçlerin Hakimiyet Kavgası", 1 bs., Ötüken, 2007, s.133.

⁶ Klevis Kolasi, "Soğuk Savaş'ın Barışçıl Olarak Sona Ermesi ve Uluslararası İlişkiler Teorileri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakülteler Dergisi*, 68(2), 149-179, 2013, s.153

⁷ Eric Hobsbawm, "Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırıliklar Çağı", 10 bs., Everest, 2017, s.312

Soğuk Savaş döneminde oluşan iki bloğa devletler kendi istekleriyle veya mecburi taraf olmuşlar ve dünya sistemi SSCB ile ABD ekseninde dönmeye başlamıştır. Güvenlik tehdidi, dış politikası, tarihsel beklentileri ve yakın ilişkileri etrafında şekillenen çıkarları doğrultusunda Batı ve Doğu Bloğu devletleri dünya sahnesinde yerlerini almışlardır. ABD ve Batı Avrupa devletleri Batı Bloğunu oluştururken, Sovyetler ve İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya tarafından ağır yıkıma uğramış Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri Doğu Bloğunu oluşturmuştur.

Bu bölümde adım adım Soğuk Savaşı hazırlayan Moskova, Tahran, Yalta ve Postdam Konferansları incelenecektir.

i. Moskova Konferansı

Dışişleri bakanları düzeyinde toplanan bu konferansa Sir Anthony Eden, Cordell Hull, Molotov ve Çin dışişleri bakanı katılmıştır. 1943 yılı Ekim ayında gerçekleştirilen konferansın en önemli kararlarından biri Sovyetlerin Almanya'yı durdurana kadar savaşacağını bildirmesi oldu. Aynı zamanda Sovyetler savaş sonrası düzende kurulacak olan uluslararası kuruluşu tanıyacaktı.

Savaş sonrası düzen için yapılan ilk konferans olması sebebiyle önemli olan bu görüşmelerde savaş suçlularının etkili bir biçimde cezalandırılması konusu üzerinde de durulmuş ve bir mahkeme kurarak savaş suçlularının yargılanması kararı alınmıştır.

Moskova Konferansından bir yıl sonra 1944 Ekim'inde Churchill Moskova'ya giderek Stalin'le bir araya gelmiş ve ikili Doğu Avrupa'da sahip olacakları üstünlükleri yüzdelerle belirlemiştir. Josef Stalin'in fikirleri ve Kızıl Ordu'nun ilerleyişi Doğu Avrupa'nın kendilerine ait olduğunu ima etse de, tarihe Yüzdeler Antlaşması olarak geçen bu görüşmelerde Macaristan %50 İngiltere %50 Sovyetler, Bulgaristan %25 %75, Romanya %10 %90, Yugoslavya %50 %50, Yunanistan %90 %10 olarak paylaştırılmıştır.⁸

⁸ Cüneyt Akalın, "Soğuk Savaş ABD ve Türkiye", 1 bs., Kaynak, 2003, s. 60.

Hem Sovyetler hem batılılar için stratejik öneme sahip olan Polonya ve Avusturya ile Çekoslovakya konusunda herhangi bir karara varılmamıştır.⁹

i.i. Tahran Konferansı

Savaş sonrası durumu görüşmek amacıyla üç büyüklerin bir araya geldiği ilk konferans olan Tahran Konferansı Churchill, Roosevelt ve Stalin katılmıştır. Konferans öncesinde Churchill ve Roosevelt Çan Kay-Şek ile bir araya gelerek Japonya'nın ele geçirdiği Kore'nin bağımsız olması ve Çin 'den alınmış toprakların geri verilmesi için Kahire'de görüşmüşlerdir.

1943 Kasım-Aralık tarihleri arasında gerçekleştirilen bu konferansta savaş sonrası dünyada başka bir savaş olmaması için kalıcı bir barışın tesis edilmesi adına bir uluslararası yapı kurulması kararı alınmış, Polonya sınırının Batı'ya doğru kaydırılmasına karar verilmiş¹⁰, İngiltere ve Sovyetler Birliği savaşın bitiminden altı ay sonra İran'dan askerlerini çekeceğini belirtmiş ve Stalin ilk kez Sovyet sınırı dışına çıkmıştır.

i.i.i. Yalta Konferansı

Savaşın kazananı belli olmaya başladığı sırada Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği ve Birleşik Krallık arasında gerçekleştirilen konferansta tarafların birbirlerine olan güvensizliği gün yüzüne çıkmış ve Soğuk Savaş'ın tohumları atılmıştır.¹¹

Konferansta ABD Hazine Bakanı Henry Morgenthau tarafından hazırlanan Morgenthau Planı görüşülmüş ve Almanya'nın iki bağımsız devletten oluşması, Saar, Ruhr ve Yukarı Silezya'daki sanayi tesislerinin uluslararası hale getirilmesi, ağır sanayilerin sökülmesi kararları alınmıştır. Söz konusu planda Almanya'nın sanayi ülkesi olmaktan çıkarılıp tarım ülkesi olması amaçlanmış, silah endüstrisi ortadan

⁹ Fahir Armaoğlu, “20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980”, 25 bs., Türkiye İşbankası, 1991, s.399

¹⁰ Mark Mazover, “Karanlık Kıta”, 1 bs, Alfa, 2015, s. 309

¹¹ Musa Özdemir Sadık Çalışkan, Fatih Öztürk, “Yalta Konferansı: Soğuk Savaş Giden Yol”, **Barış Antlaşmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, C.5, No 2., 2017, S.69

kaldırılarak, Ruhr Bölgesi da dahil olmak üzere askeri gücü azaltılmıştır. Temel hedef ise Almanya'nın silahlanarak dünyayı tehdit edebilecek güç olmasının önüne geçebilmektir.¹² Aynı zamanda bölünmüş bir Almanya öngören plan müttefiklerin çıkarlarına aykırı olduğu için uygulanmamıştır.

4-11 Şubat 1945 tarihli görüşmelerde savaş sonrası barış ortamının kurulması, Almanya'nın üç işgal bölgesine ayrılması ve bu işgale ait konuları görüşmek üzere dörtlü Denetim Komisyonu kurulması, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne ağır bir tazminat ödemesi kararları alınmıştır. Almanya'nın durdurulması için hayati önemi olan Sovyetlere oldukça iyi davranılmış hatta Stalin'e Uncle Joe denmiş ve Sovyetler barış projesinin vazgeçilmez ortağı olarak görülmüştür.

En çok zaman alan konu ise hiç şüphesiz Polonya Sorunu olmuştur. Söz konusu ülke iki açıdan önemli olmuştur; kurulacak hükümet ve devletin sınırları. Öncelikle kurulacak olan hükümetle ilgili Sovyetler ve batılılar arasında anlaşmazlık yaşanmıştır. Ülkede İngilizler tarafından desteklenen Polonya hükümeti ve Sovyetler Birliği'nin işgal bölgesinde kurup tanıdığı Lublin Komitesi adı verilen hükümet olmak üzere iki ayrı yönetim vardı. Çatışma ise Sovyetlerin yalnızca Lublin hükümetini tanımaları ve batılılardan da onu tanımalarını beklemesiydi. Sonuç olarak bir koalisyon hükümeti kurulmuş ve serbest seçimler yapılması yönünde karar alınmıştır. Polonya'daki ikinci sorun ise İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Sovyet Polonya sınırı olarak kabul edilen Curzon Çizgisi yine sınır olarak kabul edilmiş ancak SSCB'ye Doğu Prusya'daki Königsberg şehri, Polonya'ya da çekildiği topraklara karşılık Almanya'dan toprak verilmiştir. Böylelikle Polonya batıya doğru kaydırılmış olmuştur.¹³

Genel bir barış havasında geçmesine karşın Yalta Konferansı, biten savaş sonrası kurulacak düzenden her ülkenin farklı çıkar ve beklentileri olması sebebiyle oluşabilecek çatışma alanlarının sinyallerini vermesi açısından önemlidir. Konferanstan sonra üç ülke liderleri de olumlu demeçler verse de yıllar sonra yazdıkları anılarında bunun aslında hiç de görünen gibi olmadığını anlamaktayız.

¹² Ekrem Yaşar Akçay, 'Soğuk Savaş Döneminde Avrupa', 1 bs., Kritik, 2017, s.8

¹³ Oral Sander, A.g.e.,s.197

i.i.i.i. Postdam Konferansı

1945 Temmuz’unda gerçekleşen konferansın gündemi Avrupa’nın yeniden kurulması olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası iyice fakirleşen Avrupa’da yeni düzenin nasıl tesis edileceği konusu İngiltere ABD ve Sovyetler tarafından görüşülmüştür. Almanya’nın savaştan çekilmesiyle sona eren İkinci Dünya Savaşı sonrası düzende Almanya’nın ve Alman işgali altındaki ülkelerin durumunun ne olacağı ve kalıcı barışın nasıl sağlanacağı konularını görüşmek üzere Stalin, Churchill ve Roosevelt’in ölümü sebebiyle yeni Başkan Harry Truman Almanya’nın tam merkezindeki Postdam kentinde bir araya gelmişlerdir. Konferansta alınan kararlara göre

- tüm Almanya Nazizm’den arındırılacak
- bütün Nazi kurumları kaldırılacak,
- savaş suçluları yargılanacak,
- Almanya silahsızlandırılacak,
- Almanya dört işgalci devlet bölgelerine ayrılacak,
- her işgal bölgesinde demokratik rejimler kurulacak,
- Alman sanayi yeniden düzenlenecek,
- militarizme son verilecektir.

-Alman işgal bölgelerinden biri olan Avusturya da işgal bölgelerine ayrılacak ve serbest seçimler yapılacaktır,

- Polonya’nın sınırları Sovyetlerle olan kısmı Curzon çizgisine, Almanya ile olan sınırı ise yapılacak bir antlaşmaya göre belirlenecekti.

İkinci Dünya Savaşından erken ayrılan ve Mussolini sonrası yönetimi müttefiklerle işbirliği yapan İtalya bir takım yaptırımlara maruz kalmıştır. Ancak ABD’nin İtalya’nın iyi niyetini belirten bir belge sunması ve İtalya’nın BM’ye üye

olmasını talep etmesiyle, SSCB bu girişimin Romanya, Bulgaristan, Macaristan ve Finlandiya için de yapılmasını, en azından bu ülkelerle diplomatik ilişkiler kurulmasını istemiştir.

Yalta'dan sonra görülen olumlu hava Postdam'da olmamıştır, Batılılar Sovyetleri Avrupa'nın yeni düzenini oluşturmaya çalışmaktan çok kendi çıkarlarını düşünmekle suçlamışlar, Sovyetler ise Batılıları Almanya'nın kalkınması üzerine yoğunlaşmakla suçlamışlardır. Ve İkinci Dünya Savaşından güçlenerek çıkan iki süper gücün 40 yıl boyunca sürekli bir mücadele içinde olacağı soğuk savaşın fitili ateşlenmiş olmuştur.

1.1.2. Soğuk Savaşa Farklı Yaklaşımlar

Taraflar arasında benimsenen kuralların olmadığı, ilişkilerin güce dayalı bir şekilde gerçekleştiği, anlaşmaların ön koşulu diplomasinin ortadan kalktığı Soğuk Savaş dönemi uluslararası sistemde benzeri olmayan bir süreç¹⁴ iken bu sürecin başlangıcıyla ilgili farklı yorumlar olmuştur.

Dünyanın tanık olduğu topyekün iki savaştan sonra beklenen, bir dünya savaşı daha yaşanmamasıydı. Taraflar arasında gerginliğin zirve yaptığı zamanlar olsa da sıcak bir çatışmanın gerçekleşmediği Soğuk Savaş dönemini üç evrede incelemek mümkündür. 1945-1947 Savaşa sürükleniş; 1947-1949 savaşın başlangıcı, 1950-1963 savaşın zirvesi.

İlk evreyi oluşturan 1945-1947 yılları ABD Başkanı Harry S.Truman ile SSCB lideri Joseph Stalin arasında bazen yanlış anlaşılımlarla olsa da ortaya çıkan altı sorun çerçevesinde oluşmuş¹⁵ ve Doğu-Batı Bloku açık bir şekilde ortaya çıkmıştır.

¹⁴ İsmayıl Hasanov, 'Soğuk Savaş Döneminde ABD ve SSCB'nin Politik İstihbarat Yöntemlerinin Karşılaştırılması', İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,2019,s.25

¹⁵ Joseph S.Nye, David A.Welch, "Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak",5 bs., Türkiye İş Bankası Kültür, 2018,,s.210.

Birinci sorun II.Dünya Savaşının başlamasında ön plana çıkan Polonya'nın savaştan sonraki düzeniyle ilgiliydi. Tahran ve Yalta Konferanslarında bir türlü netleşemeyen Polonya konusunda Amerikalılar Stalin'in Polonya'da serbest seçimlerin yapılmasını engellediğine inanıyorlardı. Nitekim Alman birliklerinin ülkeden çıkarılmasıyla kurulan Sovyet yanlısı hükümet de bunun bir kanıtı olmuştur.

İkinci sorun savaş araç gereçleri ödün verme ve kiralama yardım programlarının biranda durdurulması ve ABD'nin Sovyetler'in borç taleplerini geri çevirmesi olmuştur. Bürokratik bir hata olma olasılığı bulunsa da Sovyetler bunu düşmanca bir tavır olarak algılamıştır.

Üçüncü sorun ise 20.yüzyılda dünyayı büyük bir savaşa sürükleyen Almanya idi. İşgalci güçler tarafından dörde ayrılan Almanya Sovyetler'in işgal bölgesi Doğu ve Batılıların işgal bölgesi Batı olmak üzere ikiye bölünmüştü. Almanya'nın ödeyeceği 20 milyar dolar savaş tazminatının yarısını Sovyetler Birliği yarısını da batılı devletlerin alması konusunda anlaşmışlardı. Ancak Sovyetler Birliği tazminatı Amerikalıların İngilizlerin ve Fransızların işgal bölgesinden talep etmiş, Amerikalılar ise Sovyetler'in tazminatı kendi işgal bölgesinden almasını belirtmiştir. Savaş tazminatı konusunda anlaşmazlık yaşayan taraflar Almanya'nın yeniden inşası konusunda da bir dizi görüş ayrılıkları yaşamışlardır. Bu olumsuz gelişmelerin ardından Amerikalılar, İngilizler ve Fransızların batıda tek bir para birimi oluşturmaları (deutsche mark), Sovyetler'in Doğu Almanya üzerindeki denetimini sıkılaştırmasına neden olmuştur.¹⁶

Dördüncü sorun ise batıdaki Polonya'nın Doğu Asya'daki yansıması Japonya idi. Sovyetler son anına kadar tarafsız kalmış savaş sona ermek üzereyken dahil olmuşlar ve Japonya'da bir Sovyet işgal bölgesi talep etmişlerdir. Amerikalılar Sovyetler'in oyuna son anda dahil olmalarından ötürü pay alamayacaklarını belirtmişse de, Sovyetler Doğu Avrupa'ya ilk önce kendilerinin girdiğini ancak Amerikalıların da burada nüfuz sahibi olmak istediklerini hatırlatarak taleplerinin makul olduğu konusunda ısrarcı olmuşlardır.

¹⁶ A.g.e. s.214

Beşinci sorun Roosevelt'in Sovyetlerle sırrını paylaşmadığı atom bombasıydı. Zaten atom bombasına sahip olan Amerikanın 1946 yılında nükleer silahların Birleşmiş Milletler tarafından denetlenmesini öngören Baruch Planı'nı öne sürmesine Sovyetler karşı çıkmıştır. Çünkü Sovyetler denetimi uluslararası örgütte olan bir planın yalnızca ABD çıkarlarına hizmet edeceğine ve kendi atom bombalarını geliştirmenin Sovyetler Birliği güvenliği için daha iyi olacağına inanıyorlardı. Nitekim Sovyetler Birliği 1949 yılında kendi atom bombalarını geliştirmişlerdir. Yıkıcı etkisi çok büyük olan nükleer silahlar caydırıcı bir unsur olarak kullanılırken, Soğuk Savaş döneminin merkezindeki iki ülke tarafları savaşmanın eşiğine gelseler de kayıplarının seviyesinin ölçülemez olması sebebiyle bir türlü cesaret edememişlerdir.¹⁷

Altıncı sorun Doğu Akdeniz ve Ortadoğu ülkeleriyle ilgiliydi. Sovyetler'in 1946'da birliklerini İran'dan çekmeyi reddetmesi üzerine ABD Birleşmiş Milletlerdeki bir oturumda İran'ı desteklemiştir. Sovyetler İran'dan çekilse de bu durumu düşmanca bir tavır olarak algılamıştır. Bu son sorun dünyayı ikinci evre olan Soğuk Savaş'ın başlangıcına götürmüştür. Çünkü Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'daki sorun Yunanistan ve Türkiye'yi de kapsamış, Amerika'yı savaştan ağır kayıplar vererek çıkan Avrupa'yı toparlamak adına başlattığı yardıma bu iki ülkeyi dahil edip etmeyeceği ikilemine götürmüştür. Truman savaş sürecinde Amerika'nın izlediği izolasyonizm politikasından vazgeçerek, özünde Doğu Akdeniz'de güç dengesini korumak görünürde her yerde özgür halkları korumak amacıyla kendi adını verdiği bir doktrin başlatmıştır.

Savaştan büyük ekonomik tahribat ve insan kaybıyla çıkan Avrupa'yı eski dünya düzenine döndürmek ve biraz olsun toparlanabilmesine destek olmak amacıyla ABD başkanı Henry Truman kendi adını verdiği bu doktrinin temel hedefi dünyayı SSCB yayılmasından ve komünizmden korumak olmuştur. Diğer bir ifadeyle ABD'nin SSCB'yi çevreleme politikası ilk defa bu doktrinle uygulanmaya koyulmuştur.

¹⁷ İsmayıl Hasanov, 'A.g.e.,s.24

Soğuk Savaş'ın ilk somut adımı diyebileceğimiz Truman Doktrini 12 Mart 1947 tarihinde Başkan Truman tarafından Kongre'de okunmuştur. Yardımın yalnızca İkinci Dünya Savaşından çıkmış bir ekonomiyle çıkan devletlere değil, Yunanistan ve Türkiye'ye de yapılması ABD'nin Sovyet Çevreleme stratejisinin bir tezahürü olarak karşımıza çıkmıştır.

Dışişleri Bakanı George Kennan Amerikan dış politikasını belirlerken kullanılan bu ideolojik yaklaşıma karşı çıkmış ucunun çok açık olduğunu düşündüğü Truman Doktrini'nin sebep olduğu Çevreleme Politikasının belirsizliğini savunmuştur. ABD'nin amacının Sovyet gücünü mü komünist ideolojiyi mi sınırlamak olduğunu sormuştur. Başlangıçta ikisi aynı şey gibi gözükürken savaş ilerledikçe komünist hareket bölünmüş ve belirsizlikler derinleşmiştir.

Çevreleme politikası Sovyetler Birliği'ni ve onun bağlı olduğu komünizm ideolojisini her alanda sınırlamak için uygulanmış ve iki başat ülkeyi dünyanın pek çok noktasında karşı karşıya getirmiştir. Doğu Avrupa'da başlayan bu rekabet SSCB ve ABD'yi; Asya, Ortadoğu, Tayvan Kore gibi aşılması pek de mümkün olmayan çatışma noktalarına sürüklemiştir.

Mayıs 1947'de başlayan Truman yardımından Türkiye'ye 100 milyon dolar ,Yunanistan'a 300 milyon dolar sağlanmıştır.¹⁸

Soğuk Savaş'ın ilk somut örneği olması açısından dikkat çekici olan Truman Doktrini'ni ABD Dış işleri Bakanı George Marshall'ın Avrupa'nın ekonomik kalkınması için başlattığı Marshall Planı takip etmiştir. Dış işleri Bakanı Harvard Üniversitesinde kürsüde Avrupa kentlilerinin yiyecek maddeleri karşılığında çiftçilere gerekli malzemeyi veremedikleri ve bunun da Avrupa hükümetlerini başka devletlerden döviz ve dış kredi almaya ittiğini söylemiştir. Bu sebeple toparlanma konusunda eşgüdümlü bir şekilde Avrupa ülkelerine Amerikan yardımı yapılacağını

¹⁸ Ekrem Yaşar Akçay, A.g.e ,s.35

vadetmiştir.¹⁹ ABD SSCB'ye karşı ekonomik anlamda gerçekleştirdiği bu birliği 1949 yılında NATO'yu kurarak askeri alanda da ortaya koyacaktır.²⁰

Avrupa'nın bu ekonomik sıkıntısının yalnızca Avrupa ile sınırla kalmayıp ABD için de uzun vadede kötü sonuçlar doğurabileceğinden bahsederek kıta ülkelerini bu sıkıntıdan kurtaracak gücün yalnızca ABD olduğunu söylemiştir. Kendi adını vermiş olduğu Marshall Planının organizasyonu amacıyla 16 Avrupa ülkesi (Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerini çağırmasına rağmen karşılık bulamasa da) Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı adı altında çalışan konferansa katılmışlardır. Konferansta hangi ülkenin ne kadar yardım alacağıyla ilgili raporlar hazırlanmış ve genel bir rapor yayınlanarak, 1947-1951 arası 4 yılı kapsayan Avrupa Kalkınma Projesi diğer adıyla Marshall Yardımı başlamıştır.²¹

Marshall Planı Batı Avrupa'ya yaklaşık 13 milyar dolar destek sağlayacak, savaştan tahrip olan ekonomileri iyileştirecek, Avrupa'nın ekonomik bütünleşmesini teşvik edecek ve Amerikan malları için büyük önemi olan bu pazara yeniden işlevsellik kazandıracaktı.

Sovyetler Truman Doktrininin devamı niteliğinde olduğunu düşündükleri Marshall Yardımı'ndan kendileri faydalanmamışlar ve Doğu Avrupa ülkelerinin de ABD hegemonyası altına girmelerini önlemek amacıyla konferansa katılmamaları yönünde baskı yapmıştır. Çünkü Stalin Marshall Planı'nı Amerikan cömertliğinden kaynaklanmayan, Doğu Avrupa'daki Sovyet güvenlik duvarını yıkmaya çalışan bir balyoz olarak görmüştür.

Amerika'nın bu girişiminin Doğu Avrupa'daki Sovyet hegemonyasını kırmasından korkan Stalin Eylül 1947'de Polonya'daki bir konferansta hem Batı Avrupa'daki komünist partileri hem de Doğu Avrupa'daki uydu devletleri kontrol edebilmek amacıyla Komünist Enformasyon Bürosunu (Kominform) kurmuştur. 1948 yılında ise Çekoslovakya'da hükümetteki komünist olmayan bakanların azline

¹⁹ Robert J. McMahon, "Soğuk Savaş", Kültür, 2003, s.46

²⁰ Paul Kennedy, "Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri", Türkiye İş Bankası, 1994, s.445

²¹ Erhan Akdemir, "Avrupa Bütünleşmesinin Tarihçesi", **Avrupa Birliği Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**, Ed. Belgin Akçay, İlke Göçmen, 2 bs., Seçkin, 2012, s.47

sebeup olan Sovyet destekli bir darbe yapılmış ve Jan Masaryk ölmüştür. Bu olay Avrupa'nın Doğu-Batı olmak üzere ikiye bölündüğünün en somut örneği olmuştur.²²

Çekoslovakya'daki devrimin ülkeyi Sovyet etki alanına iyice çekmesine karşılık Batılılar savunma sistemlerini bir şemsiye altında birleştirmeyi, ekonomik ve kültürel ilişkilerini de güçlendirmeyi kararlaştırarak 17 Mart 1948'de Brüksel'de bir antlaşma imzalamışlardır. Bu antlaşma daha sonra kurulacak olan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün temellerini oluşturmuştur. Belçika, Fransa, Lüksemburg, Hollanda ve İngiltere'nin imzalamış olduğu antlaşmaya göre anlaşmayı imzalayan ülkelerden herhangi biri saldırıya uğrarsa, antlaşmayı imzalayan tüm devletler ellerindeki olanaklarla saldırıya uğrayan devlete yardım edeceklerdi.

Truman Stalin'in yeni bir Hitler olmasından endişelenmeye başlayınca Batı Alman para reformunu önerdi ancak Stalin buna Berlin'deki Batı işgal bölgelerini abluka altına alarak karşılık verdi. Kısasa kısasa dönüşen ilişkiler yumağına ABD'nin Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı'nı kurarak karşılık vermesi gerginliği tırmandırdı.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'nın önemini fark eden Sovyetler ve Amerika, birleşik bir Almanya'ya taraf olmuşsa da ödün verilecek ülkenin güçlenmesinden korkmuş ve iki süper güç Soğuk Savaş döneminde ilk kez karşı karşıya gelmiştir.²³ 1948 tarihli Berlin Ablukası ise ABD'nin Sovyetler'in yayılması politikasının haklılığını ortaya çıkarmış ve taraflar daha net oluşmaya başlamıştır. Yalta Konferansında dört işgal bölgesine ayrılan Almanya'nın Doğu bölgesi Sovyetler'e, Güney'i ABD'ye, Kuzey ve batısı İngiltere'ye, Angloamerikan işgal bölgesi ise Fransa'ya bırakılmıştı.

Amerikan politika yapıcılarının küresel barış ve refahın ve ABD'nin güvenliğinin siyasi gelişimini tamamlamış, ekonomik olarak güçlenmiş güvenli bir Avrupa olduğuna inanmışlar ve tüm bunların da ekonomik açıdan dirilmiş bir Almanya ile mümkün olabileceği kanısına varmışlardır. Almanya'nın ekonomik

²² Robert J. McMahon, A.g.e., s.50

²³ Ekrem Yaşar Akçay, A.g.e. , s.40

olarak toparlanmasının yolu ise Marshall yardımından mutlak suretle faydalanmasından geçiyordu ancak Sovyetler bu konudaki en büyük engeldi. ABD içinse birleşmiş Almanya'nın Sovyetler ile ittifak kurabilme ihtimaline karşılık bölünmüş Almanya tercihen daha makuldü. Tüm bu gelişmeler ışığında ABD, İngiltere, Fransa 1948 yılında bağımsız Batı Alman devleti yolunda ilk adımları atmışlardır.

Sovyetler Batılı devletlerin bu girişimine karşılık müttefiklerin Batı Berlin'e kara ulaşımalarını aniden durdurmuş, işgalinde tuttuğu Doğu Almanya'nın 125 mil içinde yer alan Berlin'i tecrit ederek tüm kara ve demiryolu ulaşımını kesmiş oldu. Bu durum yalnızca işgalci güçleri zorda bırakmakla kalmamış bölgede yaşayan insanların temel ihtiyaç maddelerine ulaşmasını engellemiştir. Batılı devletler ise ellerindeki 4000 tonluk mal taşıyacak uçağı kullanarak Batı Berlin'i havadan beslemişler ve Sovyetler'in ablukasını başarısız kılmışlardır. Doğu ve Batı ayrımını önce Almanya'da ikinci olarak Avrupa'da derinleştiren Berlin ablukasından sonra Eylül 1949'da Batılı işgal güçleri bölgelerinde Federal Almanya Cumhuriyetini, Ekim 1949'da Sovyetler kendi işgal bölgelerinde Almanya Demokratik Cumhuriyetini kurmuşlardır. Önce Almanya'da başlayan Doğu Batı ayrımı sonra Avrupa'nın bölünmesine ve nihayet kıtada ABD ve SSCB önderliğindeki kutuplaşmalara sebebiyet vermiştir.

Batılı güçler ve özellikle İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest Bavin Avrupa Amerika bağlantısının güçlendirilmesinin ve kıtada Sovyet komünizmine karşı bir güvenlik çemberi oluşturma'nın gerekli olduğuna inanmışlardır. Kaba bir tabirle'' Amerikalıları içeride, Sovyetleri dışarıda ve Almanya'yı aşağıda tutmak'' amacıyla 4 Nisan 1949'da Washington'da Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nü (NATO) kurmuşlardır. ABD, Belçika, Britanya, Danimarka, Fransa, Hollanda, İtalya, İzlanda, Kanada, Lüksemburg, Norveç ve Portekiz NATO'nun kurucu ülkeleri olarak anlaşmayı imzalamışlar, Türkiye ve Yunanistan 1952'de, Batı Almanya ise 1955'te NATO üyesi olmuşlardır. 1999 ikinci genişleme dalgasına kadar örgüt onbeş üye

ülkeyle varlığını sürdürmüştür.²⁴ . 1999 yılında Çekya, Macaristan, Polonya, 2004 yılında Bulgaristan, Estonya, Letonya, Romanya, Litvanya, Slovenya, Slovakya, 2009 yılında Hırvatistan, Arnavutluk NATO'ya katılmıştır.²⁵ Özellikle Doğu Avrupa ülkeleri Rusya'yı kendilerine tehdit olarak algılamış ve olası bir tehlike anında ABD'nin desteğine ihtiyaç duyacaklarına inanarak NATO şemsiyesi altına girmeyi gönüllü kabul etmişlerdir.²⁶

Örgüt en temel ifadeyle üç ana temel hedef çerçevesinde kurulmuştur: ABD'nin Avrupa'daki askeri varlığını garanti altına almak, Almanya üzerinde denetim kurmak ve Sovyet yayılcılığına karşı Batı Avrupa'nın güvenliğini korumak.

NATO'nun en önemli özelliği tıpkı Brüksel Antlaşmasında olduğu gibi antlaşmayı imzalayan devletlerden herhangi birine yapılan silahlı bir saldırının bütün taraflara yapılmış sayılması ve Kuzey Atlantik'te güvenliğini sağlamak için tek tek veya taraflarla antlaşma halinde saldırıya uğrayan tarafa yardım etme konusunda anlaşmış olmalarıdır. BMGK'nın bilgisine sunularak küresel barış ve güvenliği tesis etme adına her türlü önlem beraber ele alınacaktır. NATO'nun 5. Maddesinde geçen bu tanım Brüksel Antlaşmasının aksine otomatik bir yardım öngörmemiş, durumun BMGK'ya bildirilerek harekete geçilmesi özellikle vurgulanmıştır.

Kurulduğu andan itibaren sürekli büyüyen örgüte dahil olan ülkelerin amacı bölge içi veya bölge dışı tehditlerden korunmak adına kendilerini garantiye almak istemeleri olmuştur. Bölge içi tehdit Almanya olarak değerlendirilirken, bölge dışı tehdit Sovyetler Birliği olmuştur.

1955 yılında Batı Almanya'nın örgüte katılması Sovyetlere NATO'nun kendilerine karşı örgütlenmiş ve her an harekete geçebilecek bir örgüt olduğu

²⁴ Cem Karadeli, "Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi", Soğuk Savaş'ın İlk Aşamasında Doğu Avrupa:Sosyalizm ve Başkaldırı,,2020, s.53

²⁵ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 'Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü' <http://www.mfa.gov.tr/nato-tarihce.tr.mfa> Erişim Tarihi:22.12.2019

²⁶ Emre Özen,'Transatlantik İlişkilerde Trump'ın Rolü ve Avrupa Güvenliği',ANKASAM, **Bölgesel Araştırmalar Dergisi**, 2018,s.136 Çevrimiçi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/609700> Erişim Tarihi: 25.12.2019

izlenimini vermiştir. 1949'da kurulan ittifakın amacının daha çok Almanya'yı kontrol altına almak olduğunu düşünen Sovyetler, 1955 genişlemesiyle NATO'yu acil ve öncelikli tehdit olarak değerlendirmeye başlamış ve karşılığında Doğu'nun askeri örgütlenmesi olan VARŞOVA PAKTI'nı kurmuş, Soğuk Savaş tarafları bütün dünyayı şekillendirmeye başlamıştır.²⁷ Silahlandırılmış bir Batı Almanya tehdidine karşı kurulan Varşova Pakti'na SSCB, Romanya, Bulgaristan, Alman Demokratik Cumhuriyeti, Arnavutluk, Çekoslovakya, Macaristan ve Polonya üye olmuştur. İlk olarak Arnavutluk'un 1968'de ayrılmasıyla Varşova Anlaşması Örgütü bugüne ulaşmadan dağılmıştır.

Koruma ve savunma önlemlerini kolektif biçimde kavramlaştıran örgüt üyelerden herhangi birine yapılan saldırıyı tüm üyelere yapılmış kabul ederek ortak bir karşılık vermeyi hedeflerken ortak bir hareket planı hazırlanmasını ve üyeler arası sıkı iş birliğini de zorunlu kılmıştır. Soğuk Savaş sonrası bu amaç var olmaya devam etmiş ancak yalnızca üye ülkeler ile sınırlı kalmayarak bir amaç daha edinmiştir. Artık NATO doğrudan üyelere karşı bir tehdit olmasa dahi, bölgenin istikrarını ve güvenliğini bozabilecek her türlü gelişmelere insani gerekçelerle müdahale ederek dünya barışına katkı sağlayacak bir ittifak olmuştur.

NATO tüm bu amaçlara hizmet ederken bir takım ilkelere sadık kalacağını sözünü vermiştir, bu ilkeler şöyle sıralanabilir;

-İttifak savunma amaçlı bir örgüttür.

-Savunma kolektif biçimde icra edilir.

-İttifakın faaliyetlerindeki esas saldırı değil caydırmayı temin edecek kadar güç muhafaza etmektir.

-Üye ülkelerin egemenliği, toprak bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığı garanti altındadır.

²⁷ Davut Ateş, ‘‘Uluslararası Örgütler Devletlerin Örgütlenme Mantığı’’, 1 bs., Dora, 2012, s.352

-İttifakın faaliyetleri dünya barışı ve güvenliğinin sağlanmasına katkı amaçlıdır.

-Konvansiyonel ve nükleer silahlar, caydırmanın sağlanabilmesine yetecek ölçüde birlikte bulundurulur.²⁸

Soğuk Savaşın en sert evresi ise Sovyetler'in 1949'da patlattığı atom bombasıyla başlamış oldu. Çin Komünist Partisinin Çin anakarasını ele geçirerek milliyetçileri Tayvan'a sürüklemesiyle başlayan olaylar Kuzey Kore'nin Güney Kore sınırını geçmesiyle devam etmiştir. ABD ve Sovyetler Uzak Doğu'daki bu soruna taraf olmuş, Amerika Stalin'in yayılmacı amacını engelleme üzere Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyini harekete geçirmek üzere çağrıda bulunmuştur. BM'den çıkan kararlar bölgeye asker gönderilmiştir. Bu; Sovyetler Birliği BM'deki Çin sandalyesini komünist Pekin hükümetine veremediği için BM'yi boykot etmekle meşgul olduğu için mümkün olmuştur.

Yarımadanın sonuna kadar ilerleyen Kuzey Kore birliklerini, Amerikan ordusu 38. Paralel'in yakınlarındaki İnçon'a yaptıkları çıkarmayla durdurmuştur. Ancak Truman Kuzey Kore ordusunu 38. Paralel'in kuzeyine kadar sürmek için devam etmiş ve Kore ile Çin arasındaki sınır olan Yalu Nehri'nde Çinli komünistlerle karşılaşınca savaş çıkmaza girmiş ve ateşkes imzalanana kadar kanlı bir şekilde devam etmiştir. Soğuk Savaş'ın gerginliği tırmandıran çatışma noktası Uzak Doğu'da bloklar keskin bir hal almış ve tüm iletişim noktaları neredeyse kesilmiştir.

1947'den 1989'a kadar 42 yıl süren iki rakip süper güç arasında savaşla sonuçlanmayan Soğuk Savaş'ı kim başlattı? Uluslararası sistemde alışılmadık ve eşsiz olan bu kavramı ortaya çıkaran gelişmeler nelerdi? Bu bölümde yukarıdaki sorulara cevap aranırken üç farklı yaklaşımdan faydalanılacak olup süreç değerlendirilirken öncelikle dönem içerisinde tercih edilen caydırıcılık ve çevreleme dış politikalarından bahsedilecektir.

²⁸ Peter Duignan, "NATO its Past Present and Future", Hoover Institution Press, 2000, Davut Ateş, Uluslararası Örgütler Devletlerin Örgütlenme Mantığı,1 bs., Dora, 2012 s.354

Daha çok Soğuk Savaş'la ilişkilendirilmesine karşın caydırıcılık tarihler boyunca uluslararası ilişkilerde önemli bir dış politika olmayı sürdürmüş eski bir kavramdır. Ama özellikle bu süreç içerisinde değerlendirilmesinin sebebi nükleer silahların tarih sahnesine çıkmasıyla, herhangi bir sıcak çatışmaya gerek kalmaksızın ülkelerin birbirlerini tehdit yoluyla korkutmaya başlamış olmalarıdır. Caydırıcılık her zaman aynı formda kendini göstermemiş, zaman zaman çeşitli ittifaklarla zaman zamansa güçlü ordular ve nükleer silahlarla ortaya çıkmıştır. Güç dengesi mantığının bir uzantısı olan caydırıcılık iki süper gücün sahip olduğu nükleer cephaneliklerinin korunması yoluyla birinin ötekini avantaj kazanmasını engellemesinin ve böylelikle aralarındaki güç dengesinin biri lehine biri aleyhine dönmemesinin bir yoluydu.

Soğuk Savaş dönemi uluslararası sisteminin diğer dış politikası olan çevreleme ise Amerikan politikasına gönderme yapan Sovyet komünizminin dünyaya yayılmasını önlemeyi planlayan bir kavramdı. Caydırıcılık gibi çevreleme de bu dönemle ilişkilendirilse de kökleri Katolik Kilisesi'nin Martin Luther'in ideallerinin yayılmasının çevrelenmesine kadar uzanır. Çok farklı formlarda kendini gösteren çevreleme; savunmacı olarak ittifaklarla ortaya çıkabilir, saldırgan olarak savaş, askeri güç, ekonomik, siyasi yaptırımlar olarak da kullanılabilir. Ancak Soğuk Savaş döneminde ABD çevreleme politikasını Sovyet Komünizmini sınırlamak amacıyla kullanmıştır.

Peki Soğuk Savaş'a kim sebep oldu? Ne oldu da devletler savaşa girmeden birbirlerini tehdit ettiler? Bu soruya gelenekçiler, revizyonistler ve postrevizyonistler olmak üzere üç farklı cevap verilmiştir.

Gelenekçiler; İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD savunmacı bir politika geliştirmişken Sovyetler'in yayılmacı bir politika geliştirmeyi tercih ettiğini dolayısıyla Soğuk Savaş'ı Stalin ve Sovyetler Birliği'nin başlattığını öne sürerler. ABD savaştan sonra ordularını terhis etmiş, Birleşmiş Milletler düzeyinde ortak güvenliği sağlayacak bir dünya düzenini savunmuşken, Sovyetler Birliği Polonya'da serbest seçimlere izin vermeyerek Doğu Avrupa'yı kendi nüfuz alanı olarak tanımlamış, savaştan sonra Irak'tan askerlerini geç çekmiş ki bu da ancak baskıyla

mümkün olmuş ve Berlin'i abluka altına almışlardır. Dolayısıyla Sovyetler Birliği ve Sovyet yayılmacılığı Soğuk Savaş'ı başlatmıştır.

Revizyonistler ise Soğuk Savaş'ı İkinci Dünya Savaşı'ndan insan kaybı 30 milyon, sanayi üretimi savaş öncesinin yarısına düşen Sovyetlerin değil, nükleer silaha sahip olan ABD'nin başlattığını ileri sürerler. Revizyonistlere göre Stalin Soğuk Savaş'ın başlangıcında oldukça ılımlı davranmış, Yunan iç savaşında komünistlerin iktidarı ele geçirmesine engel olmaya çalışmış, Çekoslovakya, Macaristan ve Finlandiya'da komünist olmayan hükümetlerin iktidarlarını devam ettirmelerine izin vermiştir.

Uluslararası ilişkilerde emsali olmayan bu süreci başlatanın ABD olduğunu savunan revizyonistler ABD'nin Soğuk Savaş başlatma sebebini de iki farkı açıdan açıklarlar. Birinci grup bireyin önemli olduğunu vurgular ve 1945 Nisan'ında Roosevelt'in ölmesiyle yeni Başkan Henry Truman'ın göreve başlamasıyla ilişkilerin sertleşmesi üzerinde dururlar. Truman savaş sonrası düzenin konuşulacağı Postdam Konferansında atom bombasından bahsederek Stalin'in gözünü korkutmuş, Sovyetlerle ilişkileri iyileştirmeyi hedefleyen Tarım Bakanını görevden almış, savaş dönemi yardım amaçlı kiralama programını çok ani bir şekilde sonlandırarak gemilerin okyanus ortasından geri dönmesine sebep olmuştur.

İkinci grup ise savaşın merkezinde bireyi değil ABD kapitalizminin kendisini görürler. ABD ekonomisi genişlemeyi gerektir ve ABD dünyayı demokrasi için değil kapitalizm için güvenli bir yer haline getirmeyi hedefler. Çünkü dış ticarete istenilen rakamlara ulaşamazlarsa tekrar bir büyük buhran yaşamaktan korkarlar. Başkan Henry Truman'ın Avrupa'ya savaş sonrası toparlanmaları için götürdüğü Marshall Planı tam olarak ABD kapitalizminin genişlemesinin bir parçasıdır. Dolayısıyla bireyin adının bir önemi yoktur çünkü önemli olan ABD kapitalizminin doğasıdır.

Gelenekselciler Soğuk Savaş'tan Sovyetler'i, revizyonistler ABD'yi sorumlu tutarken, postrevizyonistler iki yaklaşımın da hatalı olduğunu çünkü hiç kimsenin savaşı başlatmadığını iddia etmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı sonunda Avrupalı devletler zayıflamış, iki kıta ülkesi ABD ve SSCB'nin başat güç olarak ortaya

çıkmaları kaçınılmaz olmuştur. Çünkü iki ülkenin amaçları zaman zaman aynı topraklar üzerinde zaman zaman uluslararası ilişkilerde karşı karşıya gelmiştir. Savaş sonunda toprak isteyen Sovyetler, Doğu Avrupa'da kendi ideolojisini yaymayı hedeflemiş ve Avrupa kıtasında belirli bir düzeyde nüfuz alanı bulunan ABD ile karşılaşmıştır.

Postrevizyonistlere göre devletler anarşik bir sistemde tarihsel güvenlik ikilemiyle genişlemekten başka çare bulamazlar dolayısıyla mutlaka bir noktada çatışırlar. Joseph Nye'a göre postrevizyonistlerin iddialarının en büyük kanıtı Stalin'in 1945 yılında Yugoslav lider Milovan Djilas'a sözleridir: *'Bu savaş geçmiştekiler gibi değil; bir bölgeyi kim işgal ederse kendi sosyal sistemini de dayatıyor. Herkes ordusunun erişebildiği yere kadar kendi sistemini dayatıyor.'*

Yine Joseph Nye'a göre belki bir soğuk savaş kaçınılmazdı ancak bu kadar derin olması kaçınılmaz değildi. Çünkü sistemin iki kutupluluğu iki süper gücün aynı noktalarda farklı çıkarları olmasını olağan hale getirmişti ancak savaşın evrelerini ve gerginlik seviyelerini belirleyecek bir ölçüt yoktu. Burada da liderlerin kişilikleri, politikaları ve siyasi bağlamlarının önemli olduğunu vurgulamak gerekir. Stalin ideolojiyi savaş sonrası iç sorunları için kullanırken, Truman ise komünist tehdidi dış politikasına destek olmak amacıyla kullanmıştır.

1.1.3. Soğuk Savaş'ın Sonu

Yaklaşık kırk yıl süren istikrarlı bir çatışmasızlık dönemi olan Soğuk Savaş'ın bitimi SSCB'nin dağılması, Batı ve Doğu Almanya'nın birleşmesi, komünizm tehlikesinin azalmasına sebep olmuştur. SSCB uydusu ülkeler oluşan boşluğu demokratik rejimlere geçişle kapatmaya çalışırken Batı Avrupa için kitlesel göç ve sığınma tehditleri ortaya çıkmıştır. Doğu ve Batı bloğu ülkeleri açısından

farklı veya benzer sonuçlar doğursa da ortaya çıkan yeni tabloda istikrarsız ve çatışmacı bir ortamın varlığından bahsetmek yanlış olmayacaktır.²⁹

Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının bitişi herkes tarafından bilinirken, Soğuk Savaşın bittiği ya da hala devam ettiğiyle ilgili şüpheler devam etmektedir.³⁰

Dwight D. Eisenhower Kore Savaşı'na son vermeyi ve komünizmi çevrelemeyi seçim kampanyasında kullanarak 1952'de başkan seçilmiştir. Stalin 1953'te ölünce yerine gelen Kruşçev sayesinde Doğu ile Batı Bloku ilişkileri biraz yumuşamıştır. Kruşçev 1956'da SBKP 20. Kongresinde Stalin'in suçlarını açıklayan bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmanın içeriği dışarıya sızınca Doğu Avrupa'da baş kaldırmalar vuku bulmuştur. Macaristan ayaklanmaya kalkışsa da Kruşçev askeri müdahalede bulunmuştur.

Doğu Avrupa'daki nüfuzunu etkili kılmak için Amerikalıları Berlin'den çıkarmaya çalışan Kruşçev burada da 1962 Küba Füze Krizi'nde de başarısız olmuş ve ABD ile Sovyetler nükleer bir krizin eşiğine gelmişlerdir. Kriz o kadar tırmanmıştır ki iki süper güç mecburi bir detant dönemi başlatmak zorunda kalmıştır.

Detantı; kutuplar arasında savaş tehlikesini azaltmak için karşılıklı olarak söz düellosunun yapıldığı ve komünist olan devletlerle antikomünist devletler arasında anlaşmaların imzalandığı yumuşama dönemi olarak tanımlayabiliriz. Bu dönemde öncelikle olası bir kriz anında doğrudan iletişimde bulunabilmek için SSCB ve ABD arasında bir "kırmızı telefon" hattı kurulmuştur.³¹

1963'ten 1978'a kadar süren detant döneminde nükleer denemeleri sınırlayan 1963 tarihli Sınırlı Deneme Yasağı Antlaşması ve 1968 tarihli Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması imzalanmıştır. 1973 tarihinde nükleer savaşın çıkma ihtimalini engellemek için "Nükleer Savaşa Engel Olma Antlaşması", 1974'te 150 kilotonu aşan askeri nitelikteki nükleer denemeleri yasaklayan "Eşik Antlaşması",

²⁹ Melih Altınay, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Balkan Ülkelerinin Avrupa Birliği'ne Entegrasyonu: Romanya ve Bulgaristan Örnekleri", İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s.34

³⁰ Cem Oğultürk, "Soğuk Savaş Sonrası Yeni Avrupa Güvenliği ve NATO'nun Transformasyonu", Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü, S.78

³¹ İsmayıl Hasanov, A.g.e., S.64

1974 yılında Başkan Ford ve Brejnev arasında taraflara 1985 yılına kadar 2400'er saldırgan stratejik araç hakkı veren ve bunların 1320 tanesinin çok başlıklı güdümlü füzelerle donatılabileceğini öngören "Vladivostok Antlaşması" detant döneminde imzalanan antlaşmalardan bazılarıdır.

En parlak dönemi 1972-1973 arasında yaşanan detant dönemi çok uzun sürmemiş, Sovyetler bu sırada askeri kapasitelerini artırarak nükleer güçte denklik sağlamışlardır. 1973 Ortadoğu Savaşı ve Afrika'daki Batı karşıtı ayaklanmalara Sovyet yardımı Amerikan iç politikasının detant konusuna negatif bakmasına sebep olmuş, Sovyetler Birliği'nin 1979 Afganistan işgali detanta son vermiştir.

Uluslararası sistemde etkili olan iki büyük gücün yeryüzünün herhangi bir yerinde çıkan çatışmanın uzun soluklu küresel bir soruna dönüşebileceğinin bilincinde olarak daha tedbirli daha ılımlı adımlar attıkları detant dönemini bitiren neydi?

Küba Füze Krizinde tırmanan gerginliği düşürmek için yeni bir döneme geçen ABD ve SSCB neden tekrar çatışmanın eşiğine gelmişti? Joseph Nye 'a göre bunun üç nedeni vardı. İlk olarak Sovyetlerin savunma harcamalarını yüzde 4 oranında artırması ve yeni uzun menzilli füzeler geliştirerek askeri kapasitesini artırması detanta Amerika tarafından olumsuz bir bakış kazandırmıştır. İkincisi ise Sovyetler'in Etiyopya ve Afganistan'a müdahalede bulunmasıydı. Üçüncü neden ise Amerikan iç politikasında sağa kayma eğilimi ile ilgili olmuştur. Bu üç etken detantın sürmeyeceğini ve Soğuk Savaş'ın hala devam ettiğini doğrulamıştır. Birbirlerine karşı oldukça ihtiyatlı yaklaşan iki başat güç doğrudan savaşmayı ve nükleer güç kullanmayı terk etmiş bunun yerine nükleer silahları denetlemeyi ve silahları tartışmayı tercih etmişlerdir.³²

Peki Soğuk Savaş ne zaman sona erdi? Neden 42 yıl sürdü? Neden on yıl önce ya da on yıl sonra değil de 1989'da bitti? Soğuk Savaş'ın sona ermesinin sebepleri konusunda çeşitli argümanlar olsa da öne çıkanları üç başlık altında toplamak mümkündür. Kennan'a göre Amerika'nın Sovyet çevrelemesinin işe

³² Joseph S. Nye, David A. Welch, A.g.e.,s.237

yaradığı bunlardan ilkidir. Çünkü Sovyet komünizminin genişlemesi engellenebilirse savaşıacak bir ideoloji kalmaz ve Sovyet komünizmi yavaş yavaş yumuşar. Tarihçi Paul Kennedy'ye göre ise imparatorluklar aşırı genişleme iç güçlerini tüketene kadar genişlerler ki buna emperyal aşırı zorlanma denir. Sovyetler savunma harcamalarını çok artırmıştı ancak büyük bir savaşta yenilmiş ya da zayıflamış değildi. Üçüncü neden ise Amerikan askeri gücüne Sovyetlerin ulaşamaması sonucu Sovyetler tarafından barış çubuğunun çekilmesi idi. Çünkü Amerikan teknolojisi ve ekonomisi her zaman Sovyetlerin bir adım önündeydi.

Tüm bunlar Soğuk Savaş'ın bitme sebeplerini anlamamıza ışık tutarken, peki Soğuk Savaş neden 1989 tarihinde bitti? Neden birkaç yıl önce veya sonra değil de o tarihte bitti? Joseph Nye'a göre bu sorunun cevabını açıklayan tetikleyici, ara ve derin nedenler vardır.

Tetikleyici en önemli neden Gorbaçov'du. Çünkü Gorbaçov komünizmde reform yapmayı istemişti, ancak yukarıdan denetlenmesi gereken reform aşağıdan yürütülen bir devrime dönüştü. 1985 yılında iktidar olduğunda ekonomik durgunluğun üstesinden gelmek için halkı disipline sokmaya çalışmış ve yeniden yapılanma düşüncesini uygulamaya çalışmıştır. Ama Sovyet bürokratları sürekli bu fikre karşı çıkarak yeniden yapılanmayı engelleyince Gorbaçov, bürokratları yerlerinden kıpırdatmak için glasnost yani demokratikleşme ve açık tartışma yoluna gitmiştir. Gorbaçov halkın rahatsızlığı ortaya çıkınca bürokratlar yerlerinden oynayacak diye düşünmüşse de başarılı olamamış, halk sistemden duyduğu hoşnutsuzluğu dile getirince Sovyetler Birliği parçalanma süreci hızlanmıştır.

Gorbaçov karşılıklı bağımlılığın arttığı yeni dünya düzeninde işbirliğinden herkesin kazançlı çıkacağına inanmış ve nükleer silahlar üretmek yerine korunmak için asgari sayıda silah ve mühimmat barındırmayı tercih etmiştir. Stalin'in kişiliğine ve politikalarına nazaran daha ılımlı bir kişilik olan Gorbaçov Sovyetler Birliği'ni yaşatmanın yolunun uydu ülkeleri sert bir şekilde elde tutarak komünizmi empoze etmek dışında başka yollar olduğuna inanmıştı. Bu nedenle Doğu Avrupa'daki uydu devletleri üzerindeki denetimini esnetti ve Doğu Avrupa halklarına daha fazla özgürlük tanıdı.

Ara nedenlerden en önemlisi ise Kennan ve Kennedy'nin de öngördüğü gibi emperyal aşırı zorlanmalar olmuştur. Aşırı zorlanmalar Sovyetler'de sağlık hizmetlerini eritmiş, altyapı zayıflamış ve ölüm oranları artmıştır. Ordu bile aşırı genişlemenin kendilerine vereceği zararın farkında olmuştur. 1984 yılı Sovyet Genelkurmay Başkanı Sovyetler Birliği'nin sivil ekonomik temele ve batı teknolojisine ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir.

Gorbaçov'un çevresinde bulunan ve glasnostun mimarlarından biri olan Aleksandr Yakovlev ise ABD'de değişim öğrencisi olarak eğitim görmüş ve Kanada'da büyükelçilik yapmıştır. Bu temaslar batı ve doğu arasındaki ilişkileri yumuşatmış, uluslararası iletişim Batı'nın Demir Perdesi Berlin Duvarı'nı yıkmış, Sovyetler'i yayılmacı politikasından bir nebze olsun caydırmıştır.

Soğuk Savaş'ın 1989'da bitmesinin derin sebeplerine baktığımızda ise II.Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da komünizmin geleceğin ideolojisi olacağına inanılması ve faşizme karşı ortak bir tutum sergilenmesi Sovyetler'e yumuşak güç kazandırmıştır. Ancak Stalin'in işlediği suçların ortaya çıkması, Sovyetlerin Macaristan ve Çekoslovakya'da siyasi reformları bastırması bu yumuşak gücün altını oymuş, komünizmin önemini yitirmesine neden olmuştur.

Diğer taraftan Stalin'in bacalı ağır sanayiye yönelik ekonomik sistemi Sovyetler'in dünya standartına ayak uyduramamasına neden olmuş, ekonomik gerileme ortaya çıkmıştır. Batı ekonomileri işgücünü hizmet sektörüne aktarabiliyor, ağır sanayileri bilgisayara geçebiliyorken, Sovyetler Birliği bu değişimi yakalayamamıştır. Örneğin 1985 yılında Sovyetler Birliği'nde 50.000 adet kişisel bilgisayar varken bu sayı Amerika Birleşik Devletleri'nde 30 milyon olmuştur. Ve hatta bir Sovyet ekonomistine göre 1980'lerin sonlarında Sovyet sanayisinin yalnızca yüzde 8'i dünya standartlarıyla rekabet gücüne sahipti ki yüzde 92'si ortalamanın altında olan bir ülke için süper güç olmak ne kadar mümkündür?³³

Soğuk Savaş döneminde en dikkat çekici olay şüphesiz ki nükleer silahlanmadır. II. Dünya Savaşı'na denk bir süreç olmasına karşın sıcak çatışmaların

³³ A.g.e, s.244

yaşanmamasının temelinde nükleer caydırıcılık yatar diyebiliriz. Çünkü nükleer bir savaş dünya tarihinin hiç görmediği ve asla görmek istemediği bir tehlike ortaya çıkarmış oldu. Bazı fiziksel sonuçları bilinmeyen nükleer patlamanın Kuzey Yarım Kürede olması durumunda Güney Yarım Küre'ye ulaşacağı tahmin edilmektedir. Nükleer kış teorisine göre; patlama olması durumunda atmosfere salınan karbon ve tozlar güneş ışınlarının önünü kesecek, bitkilerin fotosentezi mümkün olmayacak ve insanlık son bulacaktır. Yıkıcı gücü bir bölgeyle kalmayıp tüm dünyayı etkileyebilecek nükleer tehdit taraflar için caydırıcı bir unsur olmuştur.

İki süper güç nükleer silahların ahlaki olmadığı, yerkürede onarılması mümkün olmayan hasarlara sebep olacağı konusunda hem fikirdiler ve bu sebeple ortak bir paydada buluştular: nükleer savaşı önleme. 19. Yüzyıldaki güç dengesinin tersine Soğuk Savaş dönemindeki başat güçler dehşet dengesi olarak adlandırılan bir güç sistemi geliştirdiler. Bu döneme damgasını vuran nükleer silahlar bir tarafın saniyeler içinde diğerini yok edebileceğini net bir şekilde gözler önüne sermiştir dolayısıyla önemli bir caydırıcı güç olmuştur.

1.1.4. Soğuk Savaş Döneminde Avrupa

Stalin İkinci Dünya Savaşı boyunca Almanlar'ın Sovyetlere verdiği zararı ödetme ve olası bir tehlikeyi önlemek için Doğu Avrupa'yı bir tampon bölge olarak kullanmayı hedeflemişti. Bunun içinse Sovyet ideolojisi bölgede yaygınlaşmalı ve askeri güvenceyle de desteklenmeliydi. Stalin'in aklındaki model klasik müzik dinleyen, kentleşmeye ve sanayileşmeye açık, mülkiyet sahibi olmanın gerekmediğine inanan, Komünist Partiye güvenen bireyler hem Sovyetler'de hem de uydu devletlerinde ortaya çıkabilirdi. Nitekim 1948 yılında tüm Doğu Avrupa ülkeleri Sovyet kontrolündeydi. Bu ülkeleri beraber kılan ise Sovyetler ve uydu devletleri arasındaki anlaşmalardı.

Sovyet müdahalesinin en belirgin örnekleri askeri olarak ortaya çıkmış, askeri danışmanlar Doğu Bloğu ülkelerine gönderilmiştir. Başlangıçta sadece öneri vermek için gelen danışmanlar zamanla tüm kontrolü ellerine geçirmişler, ve Sovyetler söz

konusu ülkelere yeni bir düzen getirmiştir. Seçimlerde ise halk katılımı öngörüldüğünden, katılım oranları %99,99'a kadar ulaşmıştır.³⁴

Stalin'in ölümünden sonra, Moskova'nın bazı hamleleri Doğu Avrupa halkları tarafından yanlış anlaşılmış, rahatsızlıklar ve devamında ayaklanmalarla beraber Sovyetler'den bağımsız yönetici değişiklikleri oluşmaya başlamıştır. Nazi işgalinden kurtularak federal bir devlet olarak ortaya çıkan Yugoslavya Sovyetlerin desteği olmadan ayakta kalan tek Doğu Avrupa ülkesi olması sebebiyle önemlidir. Ancak Sovyet kontrolündeki Doğu Bloğu ülkelerinde ilk sorun 1953'te Alman Demokratik Cumhuriyetinde Cumhurbaşkanı Wilhem Pieck ve Alman Sosyalist Birlik Partisinin Genel Sekreteri Walter Ulbricht kendilerini Stalin'e karşı kanıtlamak için ülkedeki üretim kotalarını artırıp, vardiyaları uzatıp kotaya erişim konusunda işçilere ağır yaptırımlar öngörünce çıkmıştır. Sanayi işçileri ayaklanmış, olaya Sovyetler'in müdahalesiyle 125'ten fazla insan ölmüştür.

İkinci önemli sorun 1956 yılında Polonya'da Nikita Khrushchev'in Stalinizmin bir yanlgı olduğunu ve resmen bittiğini açıklamasıyla başlamıştır.³⁵ Basına sızdırılan bu konuşma Doğu Bloğu ülkelerinde büyük yankı uyandırmış, SSCB'nin varlığının devamlılığına ve Doğu Bloğu ülkeler üzerindeki hegemonyasının şiddetine dair sorular ortaya çıkmıştır. Polonya İşçi Partisi yeni başkanı olarak liberal sosyalist Wladyslaw Gomulka seçilmiş, bu olay Ponzan kentinde yaşayan işçilerin yiyecek ve tüketim maddelerindeki kıtlığın ve ekonominin kötüye gidişini protesto etmek amaçlı yürüyüşünün bir sonucu olarak görülmüştür. Parti başlarda bu ayaklanmaları önemsemezken halktan destek gördüğünü fark edince işçi maaşlarına %50 zam yaptığını açıklamış ve protestolara katılan işçilere şiddet uygulayan askerlerin komutanı Konstantin Rokossovsky'nin Polonya Politbürosundan görevden azlini istemiştir. Tüm bu gelişmeleri Khruscev endişeyle izlerken Polonya'daki ayaklanmanın SSCB'ye en büyük sorunu getirecek Macar sorununu ateşlediğinin farkında dahi olmamıştır.

³⁴ 1987'de Staline yakın bir iktidarla yönetilen Arnavutluk'ta bu oran %100 olmuştur.

³⁵ Herbert Leonard Peacock, "A History of Modern Europe:1789-1981," Heinemann Educational, Oxford 1982, s.385

Şubat 1956'da SBKP'nin 20. Kongresinde, Genel Sekreter Nikita Hruşçov, gizli yaptığı oturumda yaşanan olumsuzlukların sebebi olarak Stalin'i göstermiş ve bu tavır kolektif liderlik anlayışına uygun görülmeyle Rakosi görevden alınmıştır. Yerine gelen Ernst Gerö ise beklenen reformları gerçekleştirememiş, parti liderliğine muhalif kişilere dayanağı olmayan saldırılarda bulunmuş, uydurma kanıtlarla masum insanlar tutuklanmıştır. Bütün bu gelişmelerle 23 Ekim 1956'da Budapeşte Teknik Üniversitesi öğrencilerinin bildirgesiyle ayaklanma başlamıştır. Bu süreçte Macaristan çok zor günler geçirmiş, sokaklara terör hükmetmiş, komünistler ve ileri fikirli insanlar kitleler halinde öldürülmüştür. Parti militanları, sosyalizm kahramanları hapse atılmıştır.³⁶ Devrim sonucu 25 bin insan öldü, 150 bini aşkın Macar batıya göç etti ve Macarlılar kendi kaderlerinin Sovyetlerle iç içe geçmiş olduğunu anlamış oldu.³⁷

1.2. Birleşik Avrupa Fikri ve Avrupa Birliği Genişleme Politikası

Avrupa topluluklarını kuran ülkeler, egemenlik haklarını belirli bazı konularda sınırlandırma yoluna giderek kıtada barış, refah ve güvenliği sağlamayı amaçlamışlardır. İki dünya savaşı, milyonlarca ölü, Avrupa milliyetçiliğinin korkunç mirası, ekonomik çöküş Avrupalıları derinden etkilemiş ve toplumsal uyumu güçlendirmek, ekonomik refahı sağlamak, uluslararası çatışmaları sona erdirmek için nefret ve düşmanlıktan uzak daha iyi bir dünya için çalışmışlardır. Bu daha iyi bir dünya ise onların dönemi için Avrupa Topluluğu idi.³⁸

Ancak bugün bizlerin bildiği şeklini alması bir anda ve kolay bir şekilde olmadı. Öncelikle ulusal egemenliklerinin bir kısmını ulus üstü otoriteye devretmeleri zorlu bir süreçti. İkinci olarak topluluğun varlığının yeni üyelerle değişen ve gelişen dinamizminin nihai amacıyla sürdürülebilirliğinin sağlanması idi.

³⁶ Umut Bekcan, "Sovyet Penceresinden 1956 Macar Ayaklanması: Batı Destekli Bir Karşıdevrim Girişimi", **Social Sciences Research Journal**, Volume 8, Issue 1, 15-23 (March 2019) ISSN: 2147-5237, s.19

³⁷ Cem Karadeli, a.g.e. s.65

³⁸ Desmond Dinan, 'Avrupa Birliği Tarihi', Kitap, 2013, s.17

Bu bölümde Avrupa Birliği'ni bugünkü şekline getiren antlaşmalar ve genişlemeler üzerinde durulacak ve topluluğun gereksinimleri doğrultusunda nasıl dönüşümler geçirdiği ve nasıl bir dönüştürücü etkisi olduğunu göreceğiz.

1.2.1. Avrupa'da Güvenlik Arayışı ve AB Bütünleşmesi

Avrupa kıtası Avrupalı devletlerin güç mücadelesine dayanan ve sonuçları çok ağır olan iki dünya savaşı yaşamış, psikolojik, sosyolojik, ekonomik ve askeri krizler atlattır. Dolayısıyla tahribatı ağır bir savaşın daha yaşanmaması adına evrensel barışı öncelikle iki kutuplu sistemin üzerinde ve uğrunda gerçekleştiği Avrupa kıtasında tesis etmek istemişlerdir. SSCB ve ABD arasında ekonomik, askeri ve ideolojik olarak sıkışıp kalan Avrupa güvenlik arayışına girmiş bugünkü 28 üyeli birlik şeklini almıştır.³⁹

Bugünkü Avrupa Birliği'nin temellerinin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra atıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Avrupa devletleri güvenliklerini sağlamak ve bir dünya savaşının gerçekleşmesinin önüne geçmek için 1948 yılında Brüksel Antlaşması'nı imzalamışlardır. Bu anlaşmayla Batı Birliği Savunma Teşkilatı kurulmuştur. 1950'de Nato ile Batı Birliği Savunma Teşkilatı birleştirilirken, Batı'nın güvenlik sisteminin tek unsuru olan bu birlikteliğin Avrupa'nın kendi kendini korumasına yetmediği görülmüştür.⁴⁰

Öncelikli olarak kıtada barışın ekonomik iş birliği ile sağlanacağını düşünen topluluk liderleri bu konuya yoğunlaşarak dönemin Fransız dışişleri bakanı Robert Schuman Fransa Yeniden Yapılanma Programı Yöneticisi Jean Monnet'in verdiği momerandum etkisiyle 9 Mayıs 1950 tarihinde Avrupa Kömür Çelik Topluluğunun kurulması doğrultusunda kendi adıyla anılan Schuman Deklarasyonunu ilan etmiştir.⁴¹ Temel hedefi ülkelerin savaş sanayisi için en önemli materyelleri olan

³⁹ Hasan Mor, 'Avrupa Birliği Bütünleşme Süreci ve Sorunları', **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.14, S.1, 2010,S.505 Çevrimiçi,

<https://dergipark.gov.tr/tr/download/article-file/789492>

⁴⁰ Aslıhan P. Turan, 'Avrupa Birliği Güvenlik Aktörü Olmaya Ne Kadar Yakın?', **Bilgi Strateji**, C.2, S.3, 2010, s.33 Çevrimiçi

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/43513> Erişim Tarihi 16.06.2019

⁴¹ John Mccarmick, "The European Union", Westview Press, Oxford, 1999, s.46-48.

kömür-çeliğin uluslararası bir yapıya devredilmesi olan bu deklarasyon, yeni savaşları engellemek adına planlanmıştır.⁴²

18 Nisan 1951 tarihinde Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Belçika, Lüksemburg Paris'te bir araya gelmiş ve AKÇT'yi kuran antlaşmayı imzalayarak, kömür ve çelik üretimleriyle ilgili politikalarını bir üst otoriteye devretmişlerdir.⁴³

Bir yıl sonra yürürlüğe giren bu antlaşmayla kurulan AKÇT'de Yüksek Otorite, Konsey, Adalet Divanı ve Ortak Meclis kurumları yer alıyordu. Böylelikle çelik ve kömür üretiminde büyük bir artış yaşanmış ve bu başarı topluluk üyesi ülkelerin ekonomik gelişmelerine olumlu yansarak liderleri çok yönlü bir bütünleşme arayışına itmiştir.

Kalıcı barışın sağlanması amacıyla siyaset ve savunma alanında da bir iş birliği yapılması görüşü ağır basmış ve bu konuda öneri Fransa Başbakanı Renee Plevin'den gelmiştir. Üye devletlerin savunma güçlerini birleştirerek herhangi bir saldırı karşısında saldırıya uğrayan ülkenin güvenliğini sağlamayı hedefleyen AST, bir Avrupa ordusu oluşturmayı amaçlamıştır.⁴⁴

Ancak bu fikir henüz öneri aşamasındayken Fransa meclisinde reddedilmiş ve tarihin tozlu raflarındaki yerini almıştır. Avrupa Savunma Topluluğunun başarısızlığa uğraması Avrupa Siyasi Topluluğunun kurulması girişimini de baltalamıştır. Hem Avrupa Savunma Topluluğu hem de Avrupa Siyasi Topluluğu girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının en önemli nedeni üye ülkelerin ortak bir siyaset ve güvenlik oluşturmaları yönünde hazır olmayışları ve bu politikalarını bir üst otoriteye devretme konusundaki isteksizlikleridir.

⁴² İrfan Kaya Ülger, "Avrupa Birliği El Kitabı (Kavramlar, Kuramlar, Kişiler)", Seçkin, 2003, s.257

⁴³ "Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunu Kuran Antlaşma", Çevrimiçi http://www.avrupa.info.tr/fileadmin/Content/EU/bir_bakis/AvrupaKömürveÇelikTopluluğunuKuranAntlaşma.pdf, Erişim Tarihi: 16.06.2019

⁴⁴ Haydar Efe, "Soğuk Savaş Döneminde Avrupa'da Ortak Dış Politika Oluşturma Çabaları", **Avrupa Çalışmaları Dergisi**, C.9, S.1, 2010, s.37-62.

Bu iki başarısız girişim toplulukları tekrar bir ekonomik iş birliği arayışına itmiş ve Hollanda dışişleri bakanı Johan Willem Beyen tarafından AKÇT dışında daha kapsamlı ve geniş bir ekonomik bütünleşmeye gidilmesi önerilmiştir.

Belçika Dışişleri Bakanı Paul Henri Spaak başkanlığında bir hükümetler arası komite kurularak 6 üye devletin 25 Mart 1957’de Roma Antlaşmasını imzalamasıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu kurulmuştur. AET 1990’ların başında Avrupa Topluluğu, 1994’de ise Avrupa Birliği olarak değiştirilecektir.

Ortak bir tarım politikası ve iş gücü dolaşımı, ulaştırma politikaları oluşturmak, ortak kurumlar tesis etmek, kömür ve çelikte gerçekleştirilen bütünleşmeyi ekonominin tümüne yaymak amacıyla kurulan AET 1 Ocak 1958 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Avrupa Birliği’nin temelini atmasıyla beraber kıta ülkelerinin ekonomik bütünleşmesine yaptığı katkı sebebiyle önemli olan Avrupa Ekonomik Topluluğu sonraki yıllarda üye sayısını artırmıştır.⁴⁵

AAET ise atom enerjisini barışçıl amaçlarla kullanmak, nükleer sanayi kurulmasını hızlandırmak ve üye ülkelerde yaşam standartını yükseltmek amacıyla kurulmuştur. Burada dikkat çeken nokta AET’nin Avrupa ülkelerinin katılımına açık oluşudur. AKÇT gibi 6 üye ülke ile sınırlı kalmayan AET olası bir genişlemenin nasıl düzenleneceğini karara bağlamamıştır.⁴⁶ Türkiye ve Yunanistan’ın 1959’daki başvurusu ve sonrasında İngiltere’nin başvurusuyla genişleme yolundaki sorunlar gündeme gelmeye başlamıştır.

Bu ve benzer sorunları gidermek adına birlik içerisinde projeler geliştirilmiş 1961 yılında Fransız Büyükelçi Christian Fouchet başkanlığında bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon üye ülkeler arasında kurulması planlanan siyasi birliğin temel hedefinin ortak bir dış politika ve savunma politikası oluşturma olduğunu

⁴⁵ Armin Cuyvers, ‘‘The Road to European Integration’’, **East African Community Law:Institutional, Substantive and Comparative EU Aspects**, der. Emmanuel Ugirashebuja, John Eudes Ruhangisa, Tom Ottervanger, Armin Cuyvers., Brill Nijhoff, 2017, s.22-24

⁴⁶ Erhan Akdemir, ‘‘Avrupa Bütünleşmesinin Tarihçesi’’,**Avrupa Birliği Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**, Ed.Belgin Akçay, İlke Göçmen, 2. Bs, Seçkin, 2014, s.50

belirterek birinci ‘‘Fouchet Planını’’ ve kurulacak birliğin hükümetler arası karakterde olacağını, kararların ise oybirliği ile alınacağını açıklamıştır.⁴⁷

Oylamalarda ikinci Fouchet Planının Fransa dışındaki üye ülkelere reddedilmesiyle bu girişim de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Avrupa Savunma Topluluğu, Avrupa Siyasi Topluluğu ve Fouchet Planı’nın başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen daha fazla bütünleşme yolundaki arayışlar devam etmiş ve AET’yi AAET’yi ve AKÇT’yi bir şemsiye altında toplayacak olan Füzyon Antlaşması 8 Nisan 1965 tarihinde Brüksel’de imzalanmıştır. AKÇT’nin Yüksek Otoritesini, AET’nin ve EURATOM’un Komisyonlarını Avrupa Toplulukları Komisyonu altında birleştirerek, yönetim organlarını tek bir çatıda birleştiren Füzyon Antlaşması⁴⁸ 1 Temmuz 1967’de yürürlüğe girmiştir.

1960’lı yılların sonuna kadar sermayenin malların ve işgücünün serbest dolaşımında büyük ilerlemeler kaydedilen kıtada hala üye devlet vatandaşlarının ve mallarının serbest dolaşımı konusunda kdv oranları, sanayi mallarının norm ve standartları arasında bu hizmetleri engelleyecek büyük farklılıklar mevcuttu. Tüm bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak ve gerçek anlamda bir Avrupa iç pazarı kurmak için topluluk üyesi on iki ülke 17 ve 28 Şubat 1986 tarihinde Lüksemburg Lahey’de imzalanan Avrupa Tek Senedi’ni yürürlüğe koymuştur.

Ortak bir Pazar oluşturabilmek için planlanan ekonomik ve parasal birliği hedefleyen Avrupa Tek Senedi’ni imzalayan on iki üye devlet iç pazarlarını kaldırmıştır. Avrupa Konseyi; bunun nasıl gerçekleşeceğini programlaması için Komisyona görev vermiştir. Desmond Dinan’a göre Avrupa Toplulukları tarihinin en ünlü politik reçetesi olan ve Beyaz Kitap olarak adlandırılan bu belge iç pazardan sorumlu Komiser Lord Arthur Cockfield’a göre topluluk politikasının, felsefesinin ve Topluluğun amaçlarının en iyi yorumlarından biri olmuştur.

İç pazarın gerçekleşmesini 31 Aralık 1992 olarak öngören Beyaz Kitap kişilerin, sermayenin, hizmetlerin serbest dolaşımı, Komisyon bürokratlarının,

⁴⁷ Hasan Mor, A.g.e., s.511

⁴⁸ Rıdvan Karluk, ‘‘Avrupa Birliği Kuruluşu, Gelişmesi, Genişlemesi , Kurumları’’, Beta, 2014, s.4

politikacıların ve serbest girişimcilerin tek pazara gidişini belirten bir dizi eylem planı içeriyordu. Avrupa Konseyi 1985 yılı Milano Zirvesinde Beyaz Kitabı hiç tartışmadan kabul etti.

Üye devletler Topluluğun değişen dünya düzenine göre nasıl şekilleneceği, tek para, tek merkez bankası, ortak sosyal politikalar, ortak savunma projeleri, ortak dış politika ve genişleme konularını görüşmek üzere 1991 yılı Aralık ayında Hollanda'nın Maastricht kentinde biraraya gelmişlerdir. 1992 tarihinde imzalanıp 1993 tarihinde yürürlüğe giren antlaşma; egemenlik yetkilerinin kullanılması konusunda üye ülkeleri kısıtlayan uygulamalar getirmiştir. Bütünleşme sürecini Ekonomik ve Parasal Birlik, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası ve Adalet ve İçişleri alanlarında işbirliği olarak üç sütuna dayandırmıştır.⁴⁹ Parlamentonun yetkileri artırılarak ortak karar alma mekanizmasıyla Parlamenta veto etme ve gensoru verme yetkisi tanınmış, üye sayısı yeniden düzenlenerek Finlandiya, Avusturya ve İsveç'in üyeliklerinin yolu açılmıştır. En önemli değişim ise ODGP ile Adalet ve İçişleri gibi konularda kararların Bakanlar Konseyi tarafından oy birliği ile alınmasının tüm üye devletlere veto hakkı doğurması olmuştur.

Avusturya Finlandiya ve İsveç'in katılımıyla üye sayısı on beş olan topluluk ülkeleri Haziran 1997'de Hollanda'nın Amsterdam kentinde bir araya gelerek ekonomik ve parasal birlik hedeflerinin gerçekleştirilmesi, sosyal sorunlar, adalet, özgürlük, güvenlik gibi konuları görüşmüşlerdir. Ekim 1997'de imzalanan antlaşma Maastricht Antlaşmasının şekil eksikliğini gözler önüne sererek kurucu antlaşmalarda değişikliğe gidilerek kapsamlı bir taslak metin ortaya çıkarılmıştır. İlk kez AB üyeliği için İnsan Hakları ile ilgili Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine uyma zorunluluğu getirilmiştir.⁵⁰

Konferansta nitelikli oy çokluğunun kullanım kapsamının genişletilmesi, üyeler arasında oyların yeniden dağıtılması, komiser sayısının her ülkeden bir kişi azaltılması konuları görüşülmüştür. Nitelikli oy çokluğunun kullanım alanları

⁴⁹ Erhan Akdemir, A.g.e , s.53

⁵⁰ Hümeysra Uzuner, "Amsterdam Antlaşması ile Getirilen Yenilikler ve Bunların Avrupa Birliği'ne Etkileri", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2006, s.16

genişletilmişse de diğer konularda bir değişiklik sağlanamamış ve başka bir konferansta yeniden görüşülmesi kararı alınmıştır.

Maastrich Antlaşmasıyla ortaya çıkan üç stnlu yapının uluslarüstü ve hükümetler arası olarak ayrılan stnları Amsterdam Antlaşmasında daha belirgin hale gelmiştir. Birinci sütün olan Ekonomik ve Parasal Birlik uluslar üstü, ikinci sütün ODGP ve nc sütün olan Adalet ve İişlerinde İşbirliği hükümetler arası iken Amsterdam Antlaşmasında bu durum değişmiş, stnlar arasındaki ilişkiler güçlendirilerek ikinci ve nc stna Topluluk ğeleri eklenmiştir.⁵¹ İkinci ve nc sütün daha çok uluslar üstü nitelik kazanırken, birinci sütün uluslar üstü niteliğini sağlamlaştırmıştır.

Amsterdam'da çözülemeyen meseleleri görüşmek üzere topluluk yesi ülke liderleri 14 şubat 2000 tarihinde Nice'de bir araya geldiler. Oy ağırlıkları konusunda Fransa Almanya'dan daha az nüfusu olmasına karşın eşit oy talep etmekte kararlıyken, Hollanda da Konsey'de Belçika'dan daha fazla oy talebinde bulunarak görüşmelerin uzamasına neden olmuştur. 2001 şubat'ında imzalanıp 2003 şubat'ında yürürlüğe giren bu antlaşma AB tarihinin en uzun zirvesi olmuştur.⁵²

Nice Antlaşması ile;

-Komisyon'un yapısı ve bileşimi

-Güçlendirilmiş işbirliği

-Bakanlar Konseyi'nde oyların ağırlığı

-Karar alma prosedürlerinde oybirliğinin yerine nitelikli çoğunluğun kullanılması, gibi alanlarda önemli değişikliğe gidilmiştir.⁵³

Genişlemelerle ye sayısı artan Avrupa Birliği; yönetim mekanizmalarında artan işgücü sonucu aksamalarla karşılaşmıştır. Genişlemenin yarattığı karmaşıklığı

⁵¹ Gamze Uşar, "Maastricht Antlaşması'ndan Günümüze Avrupa Birliği Politik Kimliği", İstanbül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi,2010,s.61

⁵² Desmond Dinan, A.g.e, s.353

⁵³ Hasan Mor, A.g.e.,s.522

çözmek için önerilen çözüm ise bir anayasa metni oluşturmak olmuştur. 2001 yılında Laeken’de biraraya gelen devlet başkanları Birliğin daha demokratik ve etkin bir yapıya kavuşturulması için bir anayasa hazırlanması kararı aldılar. Söz konusu anayasayı hazırlamak üzere 105 kişiden oluşan Avrupa Konvansiyonu, taslak metni 15 aylık bir çalışmanın ardından 2003 yılında tamamladı. 2004 Ekim’inde imzalanan Avrupa Anayasası Fransa ve Hollanda referandumlarında aldığı hayır oylar ile ölü bir doğum olarak tarihin tozlu sayfalarında yerini almış oldu.

Birliğin iki kurucu ülkesinin Avrupa Anayasasına hayır demesinin arkasında bir çok sebep olabileceken en önemli meselenin ulusal yetkileri ulus üstü kurumlara devretmedeki endişe olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Sebeplerin değişkenliğine karşın sonuç AB’nin geleceği konusunda endişelere yol açmış, diğer ülkelerde de domino etkisi yaratabileceğinden korkulmuş ve bazı AB politikalarının tartışılmaya başlanmasına neden olmuştur.

Avrupa Anayasa’sına kurucu iki ülkeden gelen hayır oyları Brüksel’deki siyasi havayı olumsuz etkilemiş ve Birliğin geleceğinin ne olacağı sorusunu gündeme getirmiştir. Böyle bir duruma hazırlıklı olmayan üye ülke liderleri Anayasa metninin tekrar gündeme gelmesindense üzerinde değişiklikler yapılması yönünde tercihte bulunmuşlardır. Revize edilen Avrupa Anayasası 2007 yılının Aralık ayında Lizbon’da imzalanan Antlaşma ile son şeklini almıştır.

Kurulduğu andan itibaren genişleyen birliğin gelişen ve değişen dünyaya ayak uydurması, siyasi bir başarısızlık olan Anayasa girişiminin yarattığı etki ve hantallaşan Avrupa Birliği idari yapısını görüşmek üzere bir araya gelen üye ülke liderleri imzaladıkları bu antlaşmayla isteyen üyenin Birlikten çıkabileceğini de olanaklı kılmışlardır.⁵⁴

1 Aralık 2009’da yürürlüğe giren Lizbon Antlaşmasıyla ‘‘Avrupa Topluluğu Antlaşması’’ adı, ‘‘Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma’’ olarak değiştirilmiş ve Maastricht Antlaşması ile oluşturulan sütunlu yapı ortadan kaldırılmıştır. Birliğin temel hedefinin kıtada barışı ve sahip olduğu değerleri

⁵⁴ Gamze Uşar, A.g.e.,s.78

korumak ve halklarının refah seviyesini artırmak olduğu belirtilmiştir. Tüm bunları gerçekleştirebilmek için ise üç temel ilke ön plana çıkmıştır; AB kurumlarının tüm AB vatandaşlarına eşit davranacağını öngören demokratik eşitlik, halkın karar alma sürecine daha etkin katılımını öngören temsili demokrasi, ve AB kurumları ile vatandaşları arasında etkileşimin artırılacağını öngören katılımcı demokrasi.⁵⁵

Altı üye ile başlayan Birlik, genişlemelerle 25, 27 üye sayısına ulaştığında karar alma mekanizmaları ve idari yapısı işlevselliğini yitirmeye, taleplere hızlı ve etkin cevap verememeye başlamıştır. Diğer adı Reform Antlaşması olan Lizbon Antlaşmasında bu sorun giderilmeye çalışılmış, Birliğin yetkisi altına giren konular artırılmış, nitelikli oy çokluğunun kullanıldığı alanlar genişletilmiş, birlik üye ülkelerinin birbirinden bağımsız karar alabilme olasılığının yüksek olduğu Ortak Dış ve Güvenlik Politikası güçlendirilmiştir. Birlik içinde pek çok iyileştirme gerçekleştiren Lizbon Antlaşması ile Avrupa Birliği'nin uluslararası sistemde daha etkili ve tutarlı bir aktör olmasının önü açılmıştır.

1.2.2. Avrupa Birliği Bütünleşme Kuramları

Kurulduğu günden itibaren büyük genişleme dalgalarıyla büyüyen AB 'nin kendine has yapısı çeşitli kuramlarla açıklanmaya çalışılmıştır. Yedi genişleme de farklı dönemlerde gerçekleşmiş ve AB'ye farklı yaklaşımlar geliştirmişlerdir. AB'nin işleyişine ışık tutmaya çalışan bu kuramlar tek başlarına AB genişlemelerini ve derinleşmesini anlatmaya yetmemiş birbirleriyle rekabet etmek yerine birbirlerini tamamlayan kavramlar olmuşlardır. Bu çalışmada AB genişleme dalgaları bütünleşme kuramları ile açıklanmaya çalışılacaktır.

Federalizme göre her üye devlet bazı konularda politika belirleme yetkisine sahipken genel meselelerde merkezi yönetime bağlanmak zorundadırlar. AB genişlemelerine federal düzenleme açısından baktığımızdaysa herhangi bir ülkenin AB norm ve mevzuatına gönüllü uyum sağlaması üye olması için yeterlidir. Genişleme sürecinin en temel amacı ise AB değerlerine zarar verilmeden

⁵⁵ Erhan Akdemir,A.g.e , s.61

genişlemenin sürdürülmesi ve derinleşmenin sekteye uğramadan devam etmesi olarak belirtilmiştir.

Yeni İşlevselcilik kuramına göre ekonomi alanında başlayan bütünleşme gösterilen başarı sonrasında spill over etkisiyle siyasal bütünleşmeyi de beraberinde getirmektedir. Ancak bu kuram 28 üyeli bir yapı olan AB'nin ekonomik bütünleşmenin aksine ortak bir dış politika geliştirme konusunda yaşadığı sıkıntılar sebebiyle varlığını sorgulatır olmuştur. Genişleme sürecine olumsuz bakarak genişlemenin AB derinleşmesini engellediğini ve yeni üyelerin AB işleyişini yavaşlattığını öne sürerek eğer çok gerekli bir katılım varsa bunun da ancak mevzuata tam uyum sağlanmasıyla mümkün olduğunu belirtmişlerdir.

Liberal hükümetlerarasıcılık kuramı AB işleyişine mantıklı açıklamalar sunarken genişlemeleri de üye ülkelerin yaklaşımlarına göre incelemektedir. Çünkü ülkeler genişlemenin hızına ve boyutuna göre birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Genişlemeyi destekleyen ülkeler Orta Avrupa ülkelerine daha hızlı bir genişlemeden yana olurken, desteklemeyenler ise daha yavaş ama yine de 10 yeni üyeyi kabul eden genişlemeden yana olmuşlardır. Üyeliği söz konusu olan ülkenin mevcut durumuna göre farklı tavırlar sergilense de bu tercihlerin arkasında yatan sebep ülkelerin karşılıklı bağımlılıktan elde edecekleri kazanç olarak belirtilmiştir. Bu sebeptir ki Doğu genişlemesine hiçbir ülke karşı çıkmamış yalnızca Yunanistan ve İtalya'nın sınırdaş olmaları sebebiyle temkinli yaklaşımlarına zemin hazırlamıştır. Ek olarak jeopolitik çıkarların da üye ülkelerin, genişlemenin söz konusu olacağı ülke için olumlu ve olumsuz görüş belirtmesine etkisinden bahsetmişlerdir.

Yeni kuramsalcılık yaklaşımı AB liderlerinin genişlemenin yararlarını göz önüne alarak söz konusu ülkelerin fırsatlarından faydalanmayı hedefleyerek genişlemeyi desteklediklerini belirtmiştir. Özellikle büyük ve ortak bir pazarın kurulması ve genişlemelerle yeni ülkelerin pazarlarına erişim imkanının mümkün olması sebebiyle genişleme desteklenmelidir.

Sosyal İnşacılık birlikteki aktörlerin ve üyelik yolundaki aday ülkelerin norm ve değerlerinin ve mevcut durumlarının inançlarının genişlemenin temel belirleyicisi

olduğunu belirtirken, genişlemeyi sosyolojik açıdan açıklamıştır. Özellikle paylaşılan norm ve değerler ne kadar ortak olursa kurumlar o kadar güçlü olur ve birlik içindeki aktörler üyelik yolundaki aday ülkelerle bütünleşme yolunda o kadar istekli olurlar.⁵⁶

1.2.3. Avrupa Birliği Genişleme Stratejisi

Roma Antlaşması'na göre her Avrupa ülkesi Avrupa Birliği üyesi olabilir. Kurucu Anlaşmanın 49. Maddesini benimseyen her Avrupa ülkesi aynı anlaşmanın birinci bendi ikinci maddesindeki değerlere saygı duyulması şartıyla- ki bu şartlar Kopenhag Kriterleridir- üyelik sürecini başarıyla tamamladığı takdirde Avrupa Birliği üyesi olabilmektedir.⁵⁷

Süreç bahsi geçen ülkenin resmi üyelik başvurusu yapmasıyla başlar. Avrupa Konseyi'nin oybirliğiyle başvuruyu kabulünü takiben Bakanlar Konseyi Avrupa Komisyonu'ndan ülkenin siyasi ve ekonomik açılardan tam üyeliğe hazırlık durumu ve muhtemel üyelik durumunda Birliğe etkilerine ilişkin bir rapor istemesiyle devam eder. Komisyon çoğu durumda müzakerelerin ertelenmesi yönünde karar alır ve ülkenin hazır duruma gelmesine yönelik bir faaliyet plan hazırlar. Bu planın Ortaklık Antlaşması'na dahil edilmesiyle Komisyon her yıl düzenli bir şekilde İlerleme Raporları ile söz konusu ülkenin ekonomik ve siyasi durumunu takip ederek katılıma hazır olup olmadığını değerlendirir. Komisyon, ülkenin söz konusu kriterleri karşıladığına karar verdiğinde Avrupa Konseyi'ne müzakerelerin açılmasını önerir ve Konsey müzakerelerin açılması oy birliğiyle karar vererek müzakerelerin başlayacağı tarihi belirler. Aday ülkenin birlik müktesebatını iç hukukuna aktarıp yürürlüğe koyacağının ve uygulayacağının belirlendiği bu katılım müzakereleri sürecini birlik adına Avrupa Konseyi yürütür. Müzakereler tamamlandıktan sonra üye ülkenin durumuna ilişkin Komisyon Konsey'e öneride bulunur. Nihai kararın Avrupa Konseyi'nde oybirliğiyle alınmasının yanı sıra Avrupa Parlamentosu'nun da

⁵⁶ Hüseyin Kutay Aytuğ, "Bütünleşme Kuramlarının Avrupa Birliği Genişlemesine Bakışı", **Yönetim ve Ekonomi**, C.15, S.1., 2008, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F., S.157

⁵⁷ Melih Altınay, "Soguk Savaş Sonrası Dönemde Balkan Ülkelerinin Avrupa Birliği'ne Entegrasyonu:Romanya ve Bulgaristan Örnekleri", İstanbul Ticaret Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019s.28

karara onay vermesi gerekir ve son olarak söz konusu ülke kendi anayasası gereğince ulusal bir referandumda onaylar.

Avrupa Birliği kurulduğu günden bugüne kendisini değiştiren, geliştiren ve çevresini dönüştüren bir güçtür. Amaçları ve bu doğrultuda kullandığı araçları ve politikaları ve hukuku dolayısıyla gözlenen dinamizm, Birliğin üye sayısı bakımından da etkilendiği ve etkilediği bir özelliktir. Üye devlet sayısının çoğalması giderek genişleyen coğrafi sınırları ve sorunları beraberinde getirmiştir. Fransa, Almanya, Lüksemburg, Hollanda, Belçika ve İtalya tarafından imzalanarak kurulan AKÇT ile 6 üyeli bir başlangıcı olan Birlik bugün Hırvatistan'ın katılımıyla 28 üyeli bir yapılanma halini almıştır. Altı devlet ile başlayan Avrupa bütünleşmesi hareketinin ekonomik başarısı ve Avrupa'da barışı hakim kılma amacı topluluk dışında kalan ülkelerin dikkatlerini birliğe çevirmelerine neden olmuştur. Avrupa Birliği genişlemeleri, Birliğin farklı ülke gruplarına genişlediği 1973-2013 yılları arasında 7 ayrı dönem olarak incelenebilir.

i. Birinci Genişleme: İngiltere, İrlanda ve Danimarka

Kuzeye genişleme de diyebileceğimiz bu genişleme 1962 ve 1967 yıllarında Avrupa Topluluklarının kapısını iki kez çalan İngiltere, İrlanda ve Danimarka'yı kapsar. Birliğin kurulduğu günlerde İngiltere'nin üyeliğe sıcak bakmamasının en önemli sebebi ülkenin ulusal egemenliğini kaybedileceği korkusu ve egemenliğin paylaşılmasının mümkün olmadığı düşüncesi idi.⁵⁸ Bu açıdan İngiltere Birliğin ulus üstü yapısının güçlü olmaması için direktmiş ancak üye ülkelerin bu konudaki isteklerini görünce EFTA kurucu ülkelerinden olmayı tercih etmiştir. 1961 Ağustosunda Birliğe yönelik politikasında belirgin bir değişikliğe giderek katılım için başvuruda bulunan İngiltere'nin Batı Avrupa piyasalarına kolayca erişebilmek için Topluluğa katılmaktan başka alternatifi yoktu.

⁵⁸Ebru Canan Sokullu- 'İngiltere'nin AB ile İmtihanı: Siyasal Söylemlerde Avrupa-Şüphecilikinin Evrimi ve Brexit', **Euro Politika**, 2017, Özel Sayı, s.13, Çevrimiçi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/europ/issue/44792/557183> Erişim Tarihi: 08.06.2019

Ancak ulus üstü yaklaşıma karşı şüpheli olmaları Roma Antlaşmasını kabul etmelerini engellemiştir. İngiltere'nin başvurusu o dönemki Fransız Cumhurbaşkanı Charles De Gaulle'un Fransız-Alman ortaklığına zarar verme ihtimali ve OTP kapsamında Fransa'nın çıkarlarına ters düşen bazı politikalar önerme olasılığına ek olarak Fransa'nın Birlik içindeki nüfuzunu zayıflatma ihtimaline karşı vetosuyla karşılaşmıştır. Birinci başvurunun olumsuz sonuçlanmasıyla birlikte 1967'lere gelindiğinde ödemeler dengesi açığı ve ekonomiyi düzeltmenin yolu olarak Avrupa Topluluğuna her zamankinden fazla ihtiyaç duyan Harold Wilson başkanlığındaki İşçi Partisi hükümeti ülke içindeki topluluk karşıtı çoğunluklu görüşe rağmen üyeliği ekonomik bir temel üzerinde savunarak ikinci başvuru için Avrupa Topluluğu yolunu tuttu. Konsey İngiltere'nin başvurusunu ve Komisyonun görüşünü 1967 yılının Ekim ve Kasım ayarında uzunca tartışmasına rağmen Kasım sonundaki bir basın toplantısında De Gaulle Komisyonun görüşüne atıfta bulunarak İngiltere'nin ekonomik ve siyasi durumunun Avrupa Topluluğu üyeliğine imkan vermediğini belirtti ve 1967 Aralığında İngiltere'nin ikinci başvurusu askıya alındı.

1969 yılında De Gaulle'ün istifası ve Georges Pompidou'nun seçim zaferi sonrası İngiltere'nin topluluğa katılma umutları tekrar yeşerdi. Gittikçe güçlenen Almanya'yı dengeleyici gücün İngiltere olabileceği ve bunun Fransa'ya da ekonomik çıkar olarak dönebileceği düşüncesiyle Fransa vetodan vazgeçmiş ve İngiltere 1973 yılında Topluluğa katılmıştır.⁵⁹

İngiltere ile uzun yıllara dayanan bağları bulunan İrlanda Danimarka ve Norveç de 1960lı yıllarda topluluk üyesi olabilmek için başvuru yapmışlar ve İngiltere başvurusunun veto edilmesiyle geri çekilmişler ve 1973 yılında İrlanda ve Danimarka Topluluğa üye olmuşlardır.⁶⁰

⁵⁹ Senem Aydın Düzgit, "Avrupa Birliği Genişlemesi ve Komşuluk Politikası", **Avrupa Birliği'ne Giriş:Tarih, Kurumlar ve Politikalar**, Ed. Senem Aydın Düzgit, Yaprak Gürsoy, Özge Onursal Beşgül, Ayhan Kaya, 1 bs. İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2009, s.45

*Balıkçılık ve tarım sektörünün zarar göreceği, egemenlik haklarını kaybedebileceği ihtimallerine karşın Topluluğa katılmayı iki kez referandumla reddeden Norveç bir devletler birliğine katılmak konusunda görece daha kuşkuluydu.

⁶⁰ Pınar Atakara, 'AB Koşulluluk Politikasının Güncel Analizi: "İyi Komşuluk İlişkileri ve İkili İlişkilerin Normleştirilmesi" Kapsamında Sırbistan-Kosova Diyaloğu Üzerine İnceleme', **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, C.19, No1, 2020, s.60 Çevrimiçi

İrlandalıların büyük bir kısmı İngiltere Topluluğa dahil olduğu sürece ekonomik nedenlerden dolayı İrlanda'nın Topluluk dışı kalamayacağını kabul etmekteydi. Ortak Balıkçılık Politikasından çok hoşlanmamalarına rağmen geniş bir devletler birliği içinde olmanın İrlanda için daha uygun olduğunu düşünerek müzakereleri sorunsuz atlatmışlardır.

Savaş yıllarını hafızalarından silemeyen Danimarkalılar Almanya ile yakınlaşma fikrine pek sıcak bakmamalarına rağmen İngiltere ve Almanya piyasalarına erişimin cazip gelmesi dolayısıyla referandumdan çıkan %63 lehte oyla Topluluk üyesi olmuştur. Bu genişlemeyle Avrupa altıarla başladığı yolculukta sayısını 9'a çıkarmış ve ilk genişlemesini gerçekleştirmiş oldu.

ii. İkinci Genişleme: Yunanistan

1962 yılında bir Ortaklık Antlaşması imzalayan Avrupa Topluluğu ve Yunanistan ilişkileri ülkede yaşanan askeri darbe dolayısıyla ancak demokrasiye geçtiği 1974 yılında canlanmıştır. Kişi başına milli geliri Avrupa Topluluğu ortalamasının %25'inden düşük olan Yunanistan Konstantin Karamanlis'in üyeliğin uluslararası politikada sınıf atlamanın, siyasi istikrarın, ekonomik modernizasyonun anahtarı olduğu görüşüyle tam bir üyelik benimsemiştir.

1976'da yayınlanan Komisyon raporunda mevcut ortaklık antlaşmasının özellikle tarım sektörü, rekabet politikaları ve devlet yatırımları gibi problemlerin varlığı Yunanistan'ın görece yoksulluğunu ve olası katılımının Topluluk ve Türkiye ile ilişkilere etkisini ele alarak uzun bir katılım öncesi dönem öngörmesine rağmen kısa bir süre önce demokratik topluma yeniden katılan Yunanistan'ın geleceğe Avrupa Milletleriyle yürümesi bir nevi kendisini Topluluk içinde toparlayabilmesi için müzakerelerde ilerlemeler kat edildi. 28 Mayıs 1979 yılında Atina'da katılma antlaşmasının imzalanmasıyla⁶¹, 1981 yılının Ocak ayında Yunanistan Avrupa Topluluğu'na katıldı.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1206312> Erişim Tarihi 02.10.2020

⁶¹ Cihan Dura, Hayriye Atık, "Avrupa Birliği Gümrük Birliği ve Türkiye", 2 bs., Nobel, 2003, s.208

iii. Üçüncü Genişleme: İspanya ve Portekiz

Portekiz ve İspanya'nın Birliğe katılımını ifade eden bu genişleme dalgası İber genişlemesi olarak da bilinir. 25 Nisan 1974 yılında Karanfil devrimiyle otoriter rejimi yıkan ve siyasi istikrarını kazanan Portekiz 1977 Martında Avrupa Topluluğu'na katılmak için başvuruda bulundu. Demokrasiyi sağlamlaştırmanın ve refahı artırmanın bir yolu olarak gördükleri katılım ülkedeki siyasi partiler ve kamuoyu için oldukça önemliydi. Komisyon 1978 yılı Mayıs ayı görüşünde tarım, kişilerin serbest dolaşımı ve tekstil ile ilgili müzakerelerin zorlu geçeceğini belirtiyordu.

Portekiz'in başvurusundan dört ay gecikmeyle İspanya da General Francisco Franco'nun yıllarca süren dikta yönetiminden sonra sanayi ve tarım alanlarında modernizasyonunu devam ettirmek, uluslararası itibar kazanmak amacıyla Topluluğa girmek için 28 Temmuz 1977 tarihinde başvuruda bulunmuştur.⁶² İspanya'nın Ortak Tarım Politikasına ciddi çekinceleri vardı çünkü topluluğun tarım alanlarını yüzde 30, tarımdaki işgücünü yüzde 25 oranında artıracak olan İspanya'nın bütçesini etkileyecekti. Ek olarak İspanya katma değer vergilerinin artışı ve devlet yardımlarının azaltılması gibi yükümlülüklerden rahatsızdı. Fransa ise İtalya ve İspanya ile zeytinyağı, meyve, sebze üretiminde rakip hale gelecek olmaktan çok hoşnut değildi. Tüm bu konuların yanında tarım ve balıkçılık gibi tehlikeli alanlar daha da ihtilaflı hal gelse de müzakereler yolunda gitti. 6 yıl süren müzakerelerin tamamlanma süreci ve katılım antlaşmalarının da 12 ay sürmesiyle beraber toplamda 8 yıl sonunda 1986 tarihinde İspanya ve Portekiz topluluğa üye oldu. İber genişlemesi olarak bilinen bu dalgada Avrupa Topluluğu üyeliğine giden yolun tüm taraflar için zorlu ve uzun olduğu görüldü.

iiii. Dördüncü Genişleme: İsveç, Avusturya ve Finlandiya

Soğuk savaşın sona ermesi hem topluluk nezdinden hem Avrupa ülkeleri nezdinden önem taşır. Çünkü Avrupa Birliği artık kendini Batı Avrupa ile

⁶² Rıdvan Karluk, A.g.e., s.14

sınırlandıramazdı ve diğer Avrupa ülkeleri de tüm Avrupa ülkelerinin katılımına açık olan bir birliğe üyelik talep etme hakkına sahiptiler.

Avusturya Finlandiya ve İsveç; ekonomik açıdan gelişmiş, siyasi açıdan istikrarlı olmaları sebebiyle diğer gruplara göre farklı ve kendi içinde benzerlikleri söz konusu olan ülkelerdi.⁶³ AB üyesi olmayan bu Batı Avrupa ülkeleri grubu Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA)'ne üyeydiler ve Soğuk Savaş süresince iki kutuplu dünya düzeninde tarafsızlık politikası gütmüşler ancak Soğuk Savaş sona erdikten sonra ivedilikle Avrupa Birliği'ne üye olmak istiyorlardı.

Sovyet birliklerinin 1955'te Avusturya'dan çekilmesiyle Avusturya güvenlik tehdidini ortadan kaldırmak için Avrupa Birliği'ne katılmak istedi. Finlandiya ise Soğuk Savaş boyunca Sovyet gölgesinde kalmış ve bir an önce Birliğe katılmak istemekteydi. 1993 yılında başlayan müzakereler daha önceki ve sonraki katılım süreçleri ile karşılaştırıldığında görece sorunsuzdu. Sosyal-çevresel standartlar, tarımsal teşvikler diğer üye ülkeler düzeyinde yüksek olmasına rağmen, enerji, tarım, balıkçılık gibi konular hala çözümlenmeyi bekliyordu. Finlandiya, Norveç, İsveç'in uzak ve az nüfuslu bölgelerine yapılacak yardımlar konusunda, birçok İsveç'inin bağımlısı olduğu enfîye satışını Avrupa Birliği'nin yasaklaması gibi konularda sorunlar yaşansa da uzun yıllar süren pazarlıkların sonunda 1995 yılına gelindiğinde Finlandiya referandumunda yüzde 60, Avusturya'da yüzde 66, İsveç'te yüzde 52 çoğunluk sağlanarak katılım gerçekleştirildi.⁶⁴

Soğuk savaş sona erdiğinde, Almanya'nın birleşmesi, tek pazarın tamamlanması, Ekonomik ve Parasal Birlik gibi kendi iç meselelerine odaklanarak genişleme taraftarı olmayan Avrupa Birliği için bu üç ülkenin katılımı en kolay kabul edilen genişleme oldu.

⁶³ İktisadi Kalkınma Vakfı, Çevrimiçi, <https://ikv.org.tr/ikv.asp?id=281>, Erişim Tarihi 02.11.2020

⁶⁴ Desmond Dinan, A.g.e. , s.330

iiii. Beşinci Genişleme: Slovenya ,Litvanya, Polonya, Letonya, Estonya, Slovakya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Malta, Güney Kıbrıs

1989 devrimleri ile komünist rejimlerin çöküşü ve Sovyet gölgesinden kurtularak, bağımsızlığına kavuşan Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri için AB'ye üye olmak:

Soğuk Savaş boyunca Demir Perde ile ayrı kaldıkları Avrupa'ya tekrardan dönüşü ifade ettiği için öncelikli bir hedefti. Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin katılım sebepleri psikolojik, siyasi, ekonomik ve tarihsel nedenlere dayandırılabilir. *“Tarihten gelen bağlarla, içinde bulundukları coğrafyanın neticesinde ve psikolojik açıdan bu ülkeler Avrupalı’dır.”*⁶⁵

AB'ye üyelik bu ülkeler için SSCB güdümünde totaliter rejimden çıkışın ve liberal demokrasiye geçişin tesis edilmesinde önemli rol oynayacaktır, hem de Avrupa Birliği için çevresinde daha demokratik daha istikrarlı ülkeler görmek açısından önemlidir. Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin katılımları büyük bir belirsizlik barındırıyordu ve Avrupa Topluluklarının kuralları ile düzenlemeleri büyük oranda artmıştı.

Avrupa Birliği 1990'lı yılların başında hem kendi meseleleri ile meşgul olduğundan hem de SSCB güdümünden yeni çıkmış ülkelerin henüz hazır olmadığı fikrinden üyeliklerine olumlu yaklaşmamış ve Birliğin kapısını bu ülkelere direk açmak yerine üç aşamalı bir politika izlemiştir. Ancak demokrasiye yeni geçmiş ve ekonomik istikrarsızlık yaşayan İspanya ve Portekiz'in bile katılımları yaklaşık 10 sene sürmüşken, on sene önce başvuruda bulunan Akdeniz ülkelerinden şu an daha yoksul olan, çok daha zayıf bir idari yapıları bulunan ve sayıları oldukça fazla olan bu ülkelerin müzakere süreçleri nasıl işleyecekti?

Üye devletler ve Komisyon müzakere süreçlerini en doğru şekilde gerçekleştirmek için çabalamış olmalarına rağmen bu ikili arasında zaman zaman yanlış anlaşılmalara, şikayetler meydana gelmişti. İki tarafta da yorgun düşen

⁶⁵ Sinem Akgül Açıkmeşe, “Avrupa Birliğinde Genişleme”, Avrupa Birliği tarihi, Ed. Belgin Akçay, İlke Göçmen, 2 bs., Seçkin, 2012, s.646

kamuoyu işleri zorlaştırmaktaydı. Yine de AB'nin MDA ülkeleri için geliştirdiği üç aşamalı politika; ekonomik ve ticari iş birliği, mali ve teknik yardımlar, Avrupa Antlaşmaları gerçekleşti. Kuruluşundan itibaren Avrupa Birliği'ne çok uzak ama aynı zamanda çok yakın olan MDA ülkeleri için Komisyon 1989'da üye devletlerin yardımlarını organize etmek amacıyla PHARE olarak bilinen (Polonya ve Macaristan: Ekonominin Yeniden Yapılanmasına Destek) yardım programını başlattı. Acil insani yardımın yanı sıra yardım alan ülkelerin ekonomik gelişmelerine ve demokratik kurumlar kurmalarına yardımcı oldu. Mali ve teknik yardım ise Merkezi ve Doğu Avrupa'nın Avrupa'ya entegrasi için memnuniyetle karşılanan ve ihtiyaç duyulan bir adımdı. Burada Avrupa Birliği ile bu ülkeler arasında yapılan bir dizi ticaret ve iş birliği antlaşması tamamlanmaktaydı.

Komisyon, bölgenin en gelişmiş ülkeleri olan Çekoslovakya, Macaristan ve Polonya'ya 1990 Ağustos'unda ortaklık antlaşmaları önerisinde bulundu. Serbest ticareti, yoğun ekonomik iş birliğini, kurumsallaşmış bir siyasi içeriği kapsayan Avrupa Antlaşmaları müzakereleri 1991 yılı sürecinde devam etti.

Akdeniz genişleme dalgası olarak bilinen bu genişlemede söz konusu ülkeler Kıbrıs ve Maltadır. Malta Muhafazakar Milliyetçi Partisi 1990 yılında Avrupa Birliği'ne üyelik yolunda ilk başvurusunu yaptı. Ancak İngiltere'den bağımsızlığını kazandığı andan itibaren bağılantısız ülke statüsüne bağlı olan İşçi Partisi 1996 yılı Ekim ayında yapılan genel seçimleri kazandıktan sonra katılım başvurusunu iptal etti. 1998 yılında tekrardan iktidara gelen Muhafazakarlar başvurularını yenilemesine karşılık Komisyon 1999 Şubatında Malta raporunu yayınladı. Katılım müzakerelerini 2002 yılında tamamlayan Malta, 2003 yılında katılım anlaşmalarını imzaladı ve 2004 yılında Avrupa Birliği üyesi oldu.

Kıbrıs ise coğrafi konumuyla Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında merkez noktayı oluşturur. Asya ve Avrupa'yı ayıran Boğazlar ile Asya ve Afrika'yı ayıran Süveyş kanalı arasında yer alan Kıbrıs aynı zamanda Hazar Havzaları ile Aden ve Hürmüz suyuollarının da nabzını tutacak bir üs ve uçak gemisi

konumundadır.⁶⁶ Kıbrıs'ın denetimi Avrupa'dan Afrika ve Asya'ya önemli başlıkları etkileyecek güce erişimi ifade etmektedir. Dolayısıyla böyle bir denetim Doğu Akdeniz'deki enerji ulaşım hatlarını, İskenderun limanındaki petrol boru çıkış hatlarını ve Hazar Havzası ile Basra Körfezi'ndeki enerji kaynaklarını denetim altında tutabilecek imkana sahiptir. Doğu Akdeniz'deki enerji ulaşım hatlarını, İskenderun limanındaki petrol boru çıkış hatlarını kontrol edebilme imkanı sunmaktadır.

Kıbrıs'ta iki halk vardır biri Megali İdeası Enosis olan Rumlar diğer tarafta ise Kıbrıs'ı yavru vatan olarak niteleyen Türkler. Kelime anlamı 'ilhak' olan Enosis adanın Yunanistan'a bağlanmasını ifade eder ve ilk Megali İdea haritasının çizildiği 1971 yılından beri gündemdedir.⁶⁷ Kıbrıs Rum Toplumu Başkanı Makarios, Yunanistan Başbakanı Pagagos ile görüşükten sonra 16 Ağustos 1954'te Kıbrıs meselesinin görüşülmesi için Birleşmiş Milletlere başvurdu.⁶⁸ Rum ve Yunanlılar Birleşmiş Milletlerden "Self Determinasyon" hakkı isteyerek Enosis'e gidecek yolu açacak bir karar almasını beklemekteydiler.

Türk tarafı ise adadaki meseleler için beş çözüm önerisini Menderes'in talimatıyla 16 Kasım 1956'da ifade etmiştir:

- i.İngilizler adada kalsın
- ii.İngilizler adadan çekilirse ada bize verilsin
- iii.Bu olmazsa Kıbrıs Taksim edilsin
- iiii.Self-Government
- iiiii. hiç istenmeyen çözüm ise adanın Yunanistan'a verilmesidir.⁶⁹

Kıbrıs sorununa bir çözüm bulabilmek amacıyla İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'yi Haziran 1955'te Londra'da görüşmeye davet etti ancak tarafların

⁶⁶ Ahmet Davutoğlu, "Stratejik Derinlik", Küre, 2002, s.175.

⁶⁷ Sabahattin İsmail, "150 soruda Kıbrıs Sorunu", 1 bs., Kastaş, 1998, s.6-8.

⁶⁸ Halil Fikret Alasya, "Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri", Ayyıldız, 1977, s.70

⁶⁹ Mehmet Hasgüler, "Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu", 5 bs., İstanbul, Alfa, 2007, s.40

konsensüs sağlayamaması üzerine konferans dağıldı. İngiltere'nin sonuç vermeyen arabuluculuk girişiminden sonra bu kez ABD iki ülke heyetleri ile ortak bir karara varmak amacıyla görüşmelere başladı. 1958 Nato toplantısında iki taraf da tezlerinden vazgeçtiklerini açıkladı ve bağımsız Kıbrıs yolunda ilk adımlar atılmak üzere 1959 yılında bir araya gelen Karamanlis ve Menderes bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'ni kurmak adına Zürih antlaşmasını imzaladılar.⁷⁰ Zürih antlaşmasında İngiltere imzası bulunmadığı için geçerli olamadı ancak geçerliliğini sağlamak ve İngiltere'nin de imzasını almak adına Yunanistan Türkiye ve İngiltere Londra'da bir araya gelerek Londra anlaşmasını imzaladılar. 16 Ağustos 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti 21 Eylül 1960'da BM'ye, 24 Mayıs 1961'de de Avrupa Konseyine aday olmuştur. Adada kendine has bir yapı kurulmuştur ve bu yapı ne federal ne de üniterdir, iki topluluk da birbirine karşı üstünlük ve baskı sağlamaya çalışmayacaktır. Yeni inşa edilen sistemin bozulması halinde garantör üç devlet Yunanistan İngiltere ve Türkiye yetkili kılınacaktır.⁷¹

Kıbrıslı Türkleri adada azınlık statüsüne getirecek 13 maddelik teklifin anayasaya sunulması ve reddedilmesiyle Kıbrıslı Türkleri adadan atmaya dayalı Akritas planı 21 Aralık 1963 yılında Rumlar tarafından uygulamaya koyulmuştur. Yaşanan çatışmalar üzerine 30 Aralık 1963'te adada "Yeşil Hat" olarak adlandırılan sınır çizilmiştir.⁷² Çatışmaların durmaması üzerine Türkiye TBMM'den saldırı yetkisi almış ve müdahalesi halinde yalnız kalacağını belirten Johnson Mektubu'nda tarafsızlığını yitiren Amerika başkanına rağmen 20 Temmuz 1974'te adaya müdahalede bulunmuştur.

Anayasal düzenin yeniden oluşturulması için Cenevre Konferansında bir araya gelen tarafların ortak bir karara varamamaları ve Kıbrıslı Türklere adada bırakılan bölümün adanın %34 olarak belirlenmesine karşılık Türkiye 14 Ağustos 1974 yılında ikinci kez müdahalede bulundu. Türkiye doğuda Magosa ve batıda

⁷⁰ Sevin Toluner, "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1977, s.71

⁷¹ Erol Manisalı, "Dünden Bugüne Kıbrıs", 1 bs., Akdeniz Haber Ajansı ve Gündoğan, 2002, s.38-39

⁷² Sema Sezer, Banu Terzioğlu, "Tarihçe ve Kıbrıs Sorunu Kronolojisi", Avrasya Dosyası, Kıbrıs Özel, C.10, Sonbahar 2004, s.339.

Lefke'ye kadar ulaşarak Ada'nın %37'lik kısmını kontrol altına almıştır. Türkiye BMGK'nın barış çağrısına uyarak 16 Ağustos 1974'te Harekâtı sonlandırmıştır. Neticede 15 Kasım 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kurulmuştur.

1961 yılında Avrupa Konseyi üyesi olan Kıbrıs Cumhuriyeti 1962 yılında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni imzalamıştır. 19 Aralık 1972'de imzalanan Ortaklık Antlaşması 1 Ocak 1973'te yürürlüğe girmiştir. İlk mali protokol ise 1978 yılında imzalanmış ve çeşitli hibe ve kredilerin sağlanmasıyla 19 Ekim 1987'de Gümrük Birliği Antlaşması imzalanmıştır. Kıbrıs Rum Yönetimi lideri Yorgos Vasiliou 3 Temmuz 1990 tarihinde Kıbrıs adasının tamamı adına Topluluğa tam üyelik için başvuruda bulunmuştur. AB Bakanlar Konseyi 17 Eylül 1990 tarihli toplantısında bu başvuruyu olağan bir başvuru gibi değerlendirip Komisyondan görüş talep etmiştir.⁷³

2-13 Aralık 1997 Lüksemburg Zirvesinde AB, Kıbrıs ile üyelik müzakerelerinin başlatılması için karar almış ve 30 Mart 1998'de AB-Kıbrıs arasında tam üyelik müzakereleri başlamıştır. 21-22 Haziran 2002 tarihinde Sevilla'da ve 24-25 Ekim 2002 tarihinde Brüksel'de Avrupa Birliği birleşik bir Kıbrıs'ın Avrupa Birliği üyeliği konusunda kararlıydı.

Neticede *de facto* olarak bölünmüş ada "Kıbrıs Cumhuriyeti" siyasi sorunun çözümü ertelenerek 1 Mayıs 2004'te AB'ye üye olmuştur.

Avrupa Konseyine hangi adayları katılım müzakereleri için tavsiye edeceği Komisyon açısından zorluydu çünkü bazıları diğerlerine görece daha kapsamlı reformlar yapmış olsa da on aday ülke de farklı gelişim seviyesindeydi.

Ekonomik önemi, büyüklüğü ve konumuyla Polonya, ekonomik olarak daha gelişmiş, kültürel olarak Batı Avrupa'ya daha uyumlu Çek Cumhuriyeti ve Macaristan, üyeliğe hazır olduğunun açıkça görülmesi ile Slovenya ve Estonya, Komisyon'un Avrupa Birliği'ne katılım müzakerelerine başlanmasını tavsiye ettiği ilk beş ülkeden oluştu. 30 bölümden oluşan Katılım müzakereleri 1998 Mayıs'ta başladı.

⁷³ BM 649 Sayılı Karar, Kıbrıs'ın AB üyeliği
<http://www.akademikozgurluk.com/kibrisin-ab-uyeligi>, Erişim Tarihi: 19.05.2019

Komisyon 1999 Ekim ayında Avrupa Birliği'ne geri kalan beş aday ÷lkeyle de müzakerelere başlanmasını tavsiye etti. 1999 yılında Kosova savaşına yol açan istikrarsızlık, Bulgaristan ve Romanya'nın diğer aday ÷lkelerin epey gerisinden gelmeleri süreci yavaşlatmasına rağmen, artık demokratik bir şekilde yönetilen Slovakya'nın kaydettiği ekonomik gelişmelerle, Konsey Aralık 1999 tarihinde Helsinki'de Litvanya, Letonya, Slovakya ve Bulgaristan ile müzakerelerin 2000 Şubat ayında başlayacağını bildirdi.

Bir yıl gecikmeyle başlamalarına rağmen ikinci grup ÷lkeler de büyük ilerlemeler kaydettiler ve Avrupa Birliği her ÷lkeyle ayrı müzakereler yürütse de sürecin şeffaf olması için müzakere skor tablosunun yayınlanması, adaylara itici güç oluşturunuyordu.

Ekim 2002 tarihinde yayınlanan genişleme raporunda Komisyon Bulgaristan ve Romanya hariç diğer Merkezi ve Orta Doğu Avrupa ÷lkelerinin AB'ye 2004'te katılımını tavsiye etti. Ticaret ve enerji yollarının kesişiminde yer alan Doğu Avrupa ÷lkeleri AB için oldukça önem arz ederken göçmenlerin Avrupa'ya ulaşmak için kullandıkları yol olması sebebiyle de tehdit olarak algılanmış ve Komisyon tarafından AB'ne katılımları yönünde tavsiyede bulunulmuştur.⁷⁴

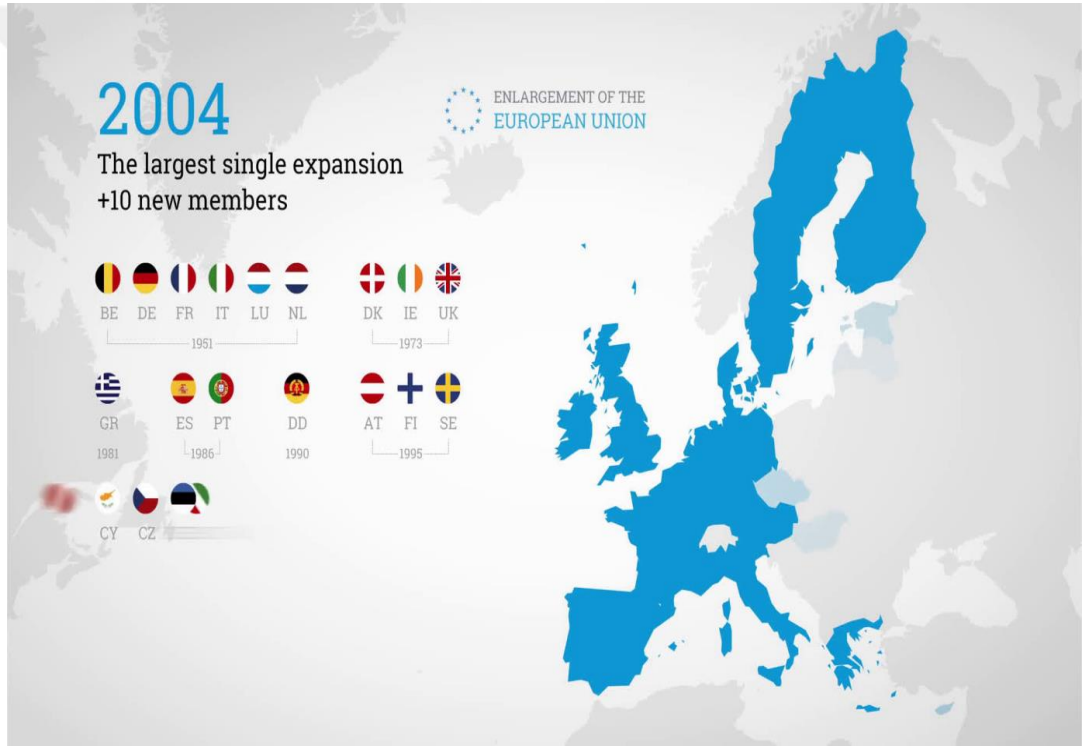
Bu aday ÷lkelerden çoğunun yolsuzluk, ekonomik suçlar, yargının bağımsızlığı, Avrupa Birliği kural ve tüzüklerini uygulamadaki sıkıntılarını görmesine rağmen, 2004 başında üyeliğe tam olarak hazır olacakları konusunda iyimserdi. 2002 Aralığındaki Kopenhag zirvesinde aday ÷lkeler müzakerelerini tamamladılar ve 2004 yılında Avrupa Birliği üyesi oldular.

Litvanya, Letonya, Slovenya, Estonya, Malta, Güney Kıbrıs, Slovakya, Çek Cumhuriyeti, Polonya ve Macaristan'ın katılımıyla AB'nin nüfus sayısı 450 milyona

⁷⁴ Elif Hande Paçaoğlu, 'Balkanlar'da Türkiye ve Avrupa Birliği'nin Yumuşak Gücü', **Anadolu ve Balkan araştırmaları Dergisi**, C.3, S.6, 2020, s.59, Çevrimiçi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1151262> Erişim Tarihi 01.11.2020

ulaşmıştır. Bu genişleme en büyük genişleme olmuş ve birliğin demografik yapısını, kültürünü ve hatta ekonomisini büyük değişimlere uğratmıştır.⁷⁵

2004 genişlemesi her ne kadar AB'deki pek çok sorunun başladığı olay olarak gösterilmeye çalışılsa da AB bu genişlemeyle pek çok kazanım elde etmiş özellikle kıtadaki barış istikrar ve demokrasi alanını genişleterek Pazar alanını büyütmüş ve yeni iş olanakları yaratmıştır. Bu ise AB'nin ekonomisini güçlendirirken AB'yi küresel bir güç haline getirerek, rekabet etme kapasitesini artırmıştır.⁷⁶

Resim 1: Avrupa Birliği 2004 Genişlemesi

Kaynak: Avrupa Birliği'nin 2004 Genişlemesi, İstanbul Bilgi University, European Institute Jean Monnet Center of Excellence, 2018 Çevrimiçi: <https://eu.bilgi.edu.tr/en/blog/2004genislemesi>

⁷⁵ Adis Imamovic, "Avrupa Birliği Genişleme Politikaları Çerçevesinde Norveç'in Konumu", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2007, s.20

⁷⁶ Murat Ercan, Avrupa Birliği'nin Genişleme Politikası Yeni Dinamizm Batı Balkanlar, 'Anadolu Strateji Dergisi', 2019, s.7 Çevrimiçi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/870279> Erişim Tarihi 02.11.2020

iiii. Altıncı Genişleme: Romanya ve Bulgaristan

Sovyetlerin dağıldıktan sonra bağımsızlığını kazanan devletler ve Yugoslavya'nın dağılması sonucu ortaya çıkan yeni devletler AB'nin jeopolitiğini değiştirmiş, çevresi istikrarsız ve güvensiz bir hale gelen Avrupa oluşturduğu refah ve güvenlik ortamını sürdürebilmek için bu bölgelere yönelik yeni politikalar üretmek zorunda kalmıştır.⁷⁷

Bulgaristan ve Romanya diğer Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Avrupa Birliği üyelik başvurusunda bulunmuş olmasına rağmen yolsuzluk, ekonomik suçlar ve Avrupa Birliği kurallarına uyumluluk konusunda sıkıntılar barındırması sebebiyle üyelikleri ertelenmiş ülkelerdi.

Şubat 2000 yılında tam üyelik müzakereleri fiilen başlayan Bulgaristan 2002 Ekim Avrupa Birliği İlerleme Raporunda işlevsel piyasa ekonomisi statüsü kazanmıştır. 2004 yılında gerçekleştirilen Brüksel Zirvesi'nde Avrupa Birliği Bulgaristan ve Romanya'nın üyelik sürecinin tamamladıklarını açıklamış ve 2005'te Lüksemburg'da Katılım Anlaşmalarını imzalayan Bulgaristan 2007 yılında Avrupa Birliği üyesi olmuştur.

Romanya ile Avrupa Birliği arasında serbest ticaret bölgesi kurulmasını öngören Avrupa Antlaşması 8 Şubat 1993'te imzalanmış 1 Şubat 1995'te yürürlüğe girmiştir. Taraflar arasında kurumsal ve diplomatik iş birliği hedefleyen bu anlaşma sonrası Romanya resmi üyelik için 22 Haziran 1995 tarihinde başvuruda bulunmuş ve Avrupa Birliği Komisyonu görüşünü 1997'de bildirmiştir. Romanya ile de 1999 Aralık Helsinki Zirvesi'nde müzakerelerin başlatılması kararı alınmasına rağmen azınlık ve insan hakları, yolsuzluk ve rüşvetle mücadele, insan kaçakçılığı ve çocuk istismarı gibi olumsuz koşullar sebebiyle müzakere görüşmeleri 15 Şubat 2000'de başlamış ve 31 başlıktan 20 tanesi ile görüşmeler geçici olarak 2003 tarihinde kapanmıştır.

⁷⁷ Kenan Dağcı, "Avrupa Birliği'nin Dış Politikası: Soğuk Savaş Sonrasında Ortak Bir Dış Politika Yapımı Mümkün Mü?", Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu, Süleyman Demirel Üniversitesi, 22-24 Ekim 2008, s.469.

Romanya Bulgaristan'a nazaran yolsuzlukla ve rüşvetle mücadelede daha az yol kat etmiş, düzelmenin yerine daha ciddi bir problem olmaya devam etmiştir.⁷⁸ Bunun yanı sıra azınlık ve insan hakları konusunda Romanya pozitif adımlar atmış, azınlıklara siyasi temsil hakkı vermiş ve demokratik yollarla haklarını aramalarını kolaylaştırmıştır. Özellikle 2000 ve 2004 seçimlerinde Romenlerin temsilcisi olan siyasiler ve Macar azınlığın temsilcileri olan siyasiler arasındaki iş birliği Romen aşırı milliyetçiliğinin Romanya'nın gelişimine engel oluşturmamasına imkan vermemesi Avrupa Birliği ile entegrasyon süreci açısından pozitif bir ivme olmuştur.

79

Bu gelişmelerin yanı sıra Romanya çocuk haklarının gözetilmesi ve onların yaşam koşullarının iyileştirilmesi, hukukun üstünlüğü ve demokratikleşme ilkelerini iç hukuka aktarabilmesi için gerekli olan polisin ordudan ayrışıp sivilleştirilmesi⁸⁰, insan kaçakçılığı ve istismarı konusunda gelişmeler kaydetmesi talep edilmiştir.⁸¹ Birliğe üyeliğe hazır olup olmadıkları tartışılırken Romanya 1 Ocak 2007 tarihinde AB üyesi oldu.

Haziran 2011'de Schengen bölgesine dahil edilmek için başvuruda bulunmalarına rağmen bu iki ülke insan kaçakçılığının transit geçiş ülkesi oldukları gerekçesiyle Schengen'e dahil edilmemelerine karşın Avrupa Birliği üyesi ülkelerdir.

iiiii. Son Genişleme: Hırvatistan

1991 yılında Yugoslavya'dan bağımsızlığını kazanarak 1992 tarihinde devlet olarak tanınan Hırvatistan 2001 yılında Avrupa Birliği ile İstikrar ve Ortaklık Antlaşması imzalamıştır. 2003 yılında üyelik için başvuruda bulunmuş ve

⁷⁸ Avrupa Birliği, **Romanya İlerleme Raporu**, 2014, European Commission

⁷⁹ Bülent Sarper Ağır, "Romanya'nın Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecinde Romen Milliyetçiliği ve Etnik Macar Azınlığın Konumu", **Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**, C.8, S.30, 2012, ss.125-148

⁸⁰ European commission 2001b 2001 **Regular Report on Romania's Progress Toward Accession**, Çevrimiçi; (https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/archives/pdf/key_documents/2001/ro_en.pdf), Erişim Tarihi: 05.06.2019

⁸¹ European commission.2004 2004 **Regular Report on Romania's Toward Accession**, Çevrimiçi; (https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/archives/pdf/key_documents/2004/rr_ro_2004_en.pdf), Erişim Tarihi: 07.06.2019

Komisyonun olumlu görüşüyle Hırvatistan'a resmi adaylık statüsü 2004 yılında verilmiş ve Avrupa Birliği Konseyinin ertelemesiyle müzakereler 3 Ekim 2005'te başlamıştır. Müzakerelerin başlama tarihinin ertelenmesine neden olarak eski Yugoslavya ve UCM ile tam iş birliğinin gerçekleşmemiş olması ve savaş suçlusu General Gotovinanın yakalanmaması, sorgulanmaması gösterilmiştir. Müzakerelerin başlaması için Gotovina'nın yakalanması şart koşulmuştur.⁸² 7 Aralık 2005 yılında İspanya'da yakalanan Gotovina'nın savaş suçlusu olarak yargılanmaya başlamasının ardından Hırvatistan ile müzakereler başlamıştır. 30 Ekim 2008 yılında 35 fasıldan 21'i açılmış ve 4 tanesi geçici olarak kapanmıştır.⁸³

Slovenya, Bosna Hersek, Karadağ ile sınır problemleri yaşayan Hırvatistan, Slovenya'nın Avrupa Birliği üyesi bir ülke olması ve Hırvatistan'ın üyeliğini veto etmesi sebebiyle Piran Körfezi bölgesinin karadan ve denizden paylaşımı problemini çözmek zorunda kalmıştır. 2009 yılında imzalanan mutabakatla sorunun uluslararası arabulucular tarafından çözülmesine karar verilmiş ve Hırvatistan Avrupa Birliği ile üyelik müzakerelerine kaldığı yerden devam etmiştir.

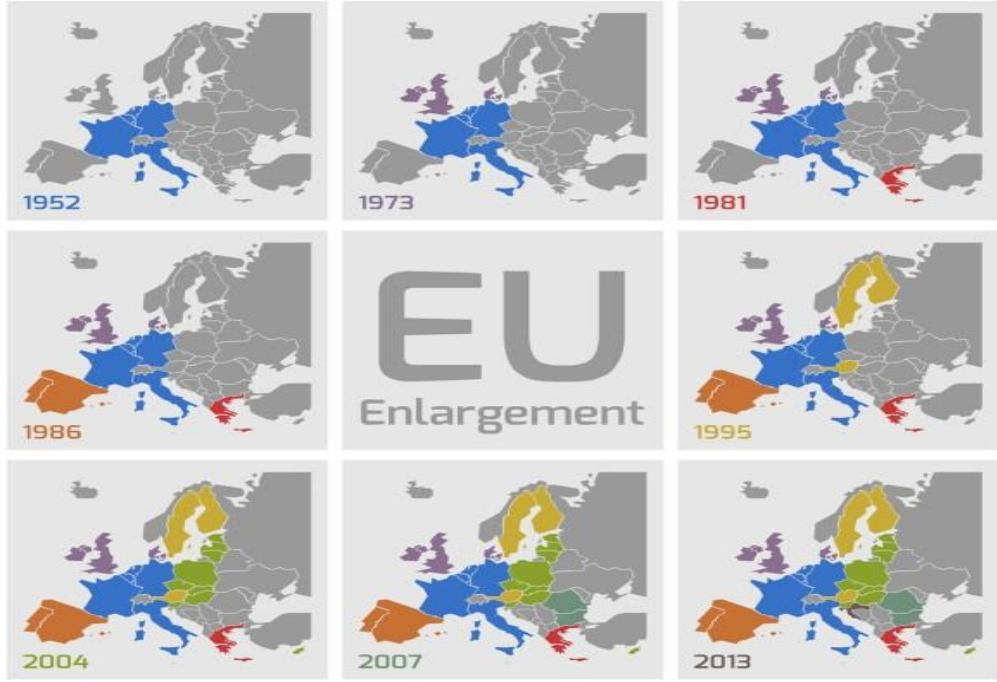
Yozlaşma ve organize suçun ülkenin mücadele etmesi gereken konular olduğu Komisyon raporunda belirtilmiş ve büyüme hızının düşük işsizliğin yüksek olmasına rağmen üyelik sürecinde birliğin beklentilerini karşılamaya yönelik istekle ve hızla çabalamasına karşılık 22 Ocak 2012'de ülkede yapılan referandumda %43,3 Avrupa Birliği üyeliği lehine oy kullanılmış ve Hırvatistan 1 Temmuz 2013'te AB'nin 28. Üye ülkesi olmuştur.

Yugoslavya'nın parçalanmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Balkan ülkelerinden Sırbistan ve Karadağ AB ile müzakerelere başlamış, Kuzey Makedonya ve Arnavutluk aday ülke, Bosna Hersek ve Kosova ise potansiyel aday ülke statüsüne dahil edilmiştir.⁸⁴

⁸² <http://www.delhrv.ec.europa.eu/?lang=en&content=62>, (Erişim tarihi: 08.06.2019).

⁸³ EU- Hırvatistan, http://ec.europa.eu/enlargement/candidate-countries/croatia/eu_croatia_relations_en.htm, (Erişim tarihi 08.06.2019).

⁸⁴ Elif Hande Paçaoğlu, 'Balkanlar'da Türkiye ve Avrupa Birliği'nin Yumuşak Gücü', **Anadolu ve Balkan araştırmaları Dergisi**, C.3, S.6, 2020, s.60, Çevrimiçi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1151262> Erişim Tarihi 01.11.2020

Resim 2: Avrupa Birliği 1952’den 2013’e Genişleme Dalgaları

Kaynak: Avrupa Birliği’nin 2004 Genişlemesi, İstanbul Bilgi University, European Institute Jean Monnet Center of Excellence, 2018 Çevrimiçi: <https://eu.bilgi.edu.tr/en/blog/2004/genislemesi>

1.2.4. Genişleme Sürecinde Uyulması Gereken Kriterler

i. Kopenhag Kriterleri

Avrupa Konseyi 21/22 Haziran 1993 tarihinde Danimarka’nın başkenti Kopenhag’da Komisyonun yeni üye devletlerin katılımı için belirlediği şartları kabul etti ve söz konusu ülkelerin isterlerse Avrupa Birliği’ne üye olabileceklerini belirtti. Kopenhag siyasi kriterlerine uyum üyelik müzakerelerinin açılması için ön koşuldur. Tüm kriterlere uyum ise Avrupa Birliği üyeliğinin temel koşuludur. Kopenhag Kriterleri olarak anılan şartlar şöyle idi;

- Demokrasiye, hukukun üstünlüğüne, insan haklarına ve azınlık haklarına saygı gösterilmesi ve bu hakların korunmasını güvence altına alan kurumların varlığı

- İşleyen bir serbest piyasa ekonomisi ve Avrupa Birliği içerisindeki rekabetçi baskılarla ve diğer serbest piyasa güçlerine dayanabilme kapasitesi
- Siyasi, ekonomik ve parasal birliğin hedeflerine bağlı kalmak üzere, üyelik için gerekli yükümlülükleri yerine getirebilme kabiliyeti.

Berlin duvarının yıkılmasından beş sene sonra Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri ekonomi, siyasi, yönetim açısından zor durumlardı. Koşullar her ülkeye göre farklı olsa da ortak olan bu ülkelerin komünizmden kapitalizme, diktatörlükten demokrasiye geçiş mücadelesi verdikleriydi. Pek çok alanda yeniden inşa, revizyon, reform ve rehabilitasyon sürecine ihtiyaçları vardı.⁸⁵

Avrupa Birliği, başvuruda bulunan ülkeleri üyeliğe hazırlamak amacıyla adımlarını hızlandırdı ve 1994 Aralık ayında Essen’de Avrupa Birliği ve aday ülkeler arasında AB politik alanlarının büyük bir bölümünü kapsayan yapılandırılmış diyalog başlattı. Essen Zirvesi’nde ele alınan meseleler Birliğin orta vadeli stratejisini yansıtmaları bakımından önem taşımaktadır.⁸⁶

Essen Zirvesi, genişlemenin etkin şekilde gerçekleşmesi, aday ülkelerin de Avrupa Birliği’nin de ortak çıkarlarına hizmet etmesi ve aday ülkelerin kurumlarının tam üyeliğe hazır olabilmesi amacıyla her ülkenin kendi koşullarına uygun program ve yardımları içeren “Katılım öncesi stratejinin ” belirlenmesi sebebiyle büyük önem arz etmektedir. Bu Katılım Öncesi Stratejinin üç temel ayağı vardır; Avrupa Anlaşmaları’nın uygulanmaya konması, yapısal diyalogun kurulması PHARE Programı’dır. Bahsi geçen programın özellikle altyapısal kalkınmalı bölgelerarası iş birliği üzerinde yoğunlaştırılması benimsenmiş ve programın etkinliğini artırmak için AİKB, DB gibi yardımcı kuruluşların bu programı desteklemeleri sağlanmıştır.⁸⁷

⁸⁵ Devrim Yiğit, ‘Avrupa Birliği Genişleme Sürecinde Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri’, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2006, s.64

⁸⁶ Essen Zirvesi Sonuç Bildirgesi, ‘Bulletin of the EU, No:12/1994’, ‘The European Union’s external relations: 1. Relations with the countries of Central and Eastern Europe’, s.7-27.

⁸⁷ European Commission, **The Phare Programme Annual Report 1995**, 1996, s.4-5

Aynı zamanda Komisyon, aday ülkeleri iç pazara entegre etmek amacıyla yol gösterici ‘‘Beyaz Kitap’’ın hazırlanmasını talep etti.⁸⁸ Söz konusu kitap yalnızca bir klavuz niteliğinde olup herhangi bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır.

1994-1996 arasında on ülke üyelik başvurularını Konsey’e sundu, Komisyon ise 1997 Temmuzunda Gündem 2000 Bildirisi ile başvurular ile ilgili fikirlerini hazırladı. Komisyon görüşleri adaylarla ilgili şöyleydi:

- Demokrasi ve hukukun üstünlüğü: Slovakya tekrar otoriter bir rejime doğru gitmesine rağmen diğerleri yeterli anayasal ve kurumsal düzenlemeleri yapmıştır.
- Piyasa ekonomisi: öncelikli olarak mali sektör ve sosyal güvenlik alanlarında yapısal reformlara ihtiyaç duyulmasına rağmen hepsi iyi bir ilerleme kaydetmiştir.
- Avrupa birliği kuralları: tüm aday ülkeler bu düzenlemeleri sindirme süreci içindeler ve hala önlerinde uzun bir yol vardır.⁸⁹

ii. Maastrich Kriterleri

Maastrich Kriterleri aslında söz konusu ülkenin Ekonomik ve Parasal Birliğe girebilmesi için yerine getirmesi gereken kriterlerdir. Bu nedenle AB’ye katılım için şart olup olmadığıyla ilgili net bir söylem olmamakla beraber, kriterler şöyledir⁹⁰:

-Üye devletlerde enflasyon oranı, fiyat istikrarı konusunda en başarılı performansa sahip üç üye ülkenin ortalamasını 1.5 puandan fazla geçmeyecektir.

-Üye devletlerin bütçe açıkları GSYİH’nın %3’ünden fazla olmayacaktır.

⁸⁸ Commision of the European Communities, White paper : **Preparation of the Associated Countries of Central and Eastern Europe for Internal Market of the Union**, 1995, s.2

⁸⁹ Thomas Pedersen, ‘‘European Union and the EFTA Countries: Enlargement and Integration’’, Pinter Publishers, 1994, s.133-134.

⁹⁰ Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, https://www.ab.gov.tr/files/EMPB/fasil_sunumlari/ekonomik_kriterler_2016_ocak.pdf
Erişim Tarihi:24.09.2019

-Üye devletlerin kamu borçları GSYİH'nın %60'ını aşmayacak, üzerindeyse de %60 sınırına doğru istikrarlı bir biçimde azalma eğiliminde olacaktır.

-Herhangi bir üye devletin uzun dönem faiz oranları ortalaması, en düşük enflasyon oranına sahip üç üye ülkenin uzun dönem faiz oranları ortalamasını 2 puandan fazla geçmeyecektir.

-Son iki yıl içinde bir üye ülke parası diğer herhangi bir üye ülke parası karşısında devalüe edilmemiş olmalıdır.

iii. Coğrafi Kriter

Ekonomik ve siyasi kriterlerin yanında AB'ye giriş için diğer önemli kriter de Roma Anlaşmasında öngörülen şekilde bahsi geçen ülkenin kıta içinde olmak kaydıyla toprağa sahip olmasıdır.

1960'lı yıllarda Tunus'un 1987 yılında ise Fas'ın Avrupa Topluluğuna katılma başvurusu bu sebeple Konsey tarafından reddedilmiştir.

GKRY ve Malta'nın 2004 yılında Avrupa Birliği'ne tam üye olmuş olması ise bu kritere istisna oluşturmuştur. Malta'nın Avrupa'dan çok Kuzey Afrika ülkelerine yakınlığı Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin ise tamamı Asya kıtasında ve Orta Doğu ülkelerinin yanı başında yer alması AB'ye üyelik sürecindeki kriterlerden biri olan coğrafi kriterlerin varlığını sorgulatır olmuştur.⁹¹

1.2.5. Genişlemeden Komşuluk Politikasına Geçiş

Avrupa Birliği 2004 yılındaki tarihinin en kapsamlı genişlemesiyle 10 yeni ülkenin katılımından sonra genişleme stratejisine daha dikkatli yaklaşmaya başlamış, ilerleme raporlarını daha sıkı ve titiz hale getirmiştir. Genişlemeler AB'yi yalnızca jeopolitik olarak etkilememiş aynı zamanda ekonomik, idari, sosyal ve bölgesel

⁹¹ Dr.Rövşen Şahbazov, '' Yeni Küresel Sistemde Avrupa Birliği ve Güney Kafkasya Genişleme ve Komşuluk Politikası Ekseninde'', EkoAvrasya, 2015, syf.38

dengeler tamamen değişmiştir. Birlik 6 ülkeden ibaret olmamakla beraber artık daha karmaşık ve kalabalık bir hale gelmiştir.

2004 yılı genişlemesini rakamsal olarak izlemek gerekirse⁹²:

-AB'nin toplam nüfusu %20 artmıştır

-AB'nin coğrafi yüzölçümü %19 artmıştır

-Yeni katılan 10 ülkenin GSYİH'nın 'AB' GSYİH'ına oranı %4'e denk gelmiştir

-Yeni katılan 10 ülkenin tarım istihdamının toplam istihdam içindeki oranı %15 iken aynı oran AB'de %4.5' denk gelmiştir.

Bazı uzmanlara göre Avrupa Birliğinin doğu komşularını göz ardı etmesi veya ikili ilişkilerin alt seviyede olması, komşuluk anlaşmalarının etkin kılınmaması, muhtemel üyelik vaat edilmemesi durumunda bu bölgelerin Rusya güdümüne girecek ülkeler olması ihtimali vardır.⁹³

Birliğin sınırlarının güçlü bir Rusya, Ukrayna ve çatışmaların yoğun olduğu Güney Kafkaslar'a dayanması Avrupa Birliğini dış politikada yeni arayışlara itmiştir. Bu ülkelerin gerek nüfuslarının Avrupa Birliği'nin yapısını yerinden oynatacak kadar kalabalık olması gerek serbest piyasa ekonomisine ve çoğulcu demokrasiye geçiş sürecinde yaşadıkları sıkıntılar, söz konusu ülkeleri AB'nin potansiyel üye ülkeler olarak değil de komşuluk ve ortaklık ilişkisi içinde olduğu ülkeler olmaları sonucunu doğurmuştur.

Aynı zamanda daha fazla genişleyerek ekonomik ve karar alma yapısına zarar verilebileceği ve bazı ülkeleri kriterleri yerine getirmeseler bile kendilerinden sayarak içlerine almaları ve diğer ülkelere kriterleri dayatmaları varlıklarını

⁹² Simon SWEENEY, "Europe, the State and Globalisation", Pearson Longman, Glasgow, 2005, s.214

⁹³ Honor MAHONY, "Brussels on knife edge for enlargement reports", (Çevrimiçi) www.euobserver.com, Aktaran Rövşen ŞAHBAZOV Avrupa Birliği'nde Genişleme Strateji Çerçevesinde Yeni Komşuluk Politikası (Güney Kafkasya Ülkeleri Yönünden Bir Değerlendirme), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Ana Bilim Dalı Avrupa Çalışmaları Programı Doktora Tezi, 2009, s.78

sorgulatacağından, sonsuza kadar genişlemenin mümkün olamayacağını kabul ederek genişlemenin dezavantajlarını minimize edebilecek bir politika arayışına girmişlerdir.

Tüm bu gelişmeler AB'yi üyeliğe alamayacağı ülkeleri kaybetmemek adına bu ülkelere önceden uyguladığı ve gelecekte uygulayacağı politikaları bir çatı altında toplamaya itmiş ve bu çatı Yeni Komşuluk Politikası olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ KOMŞULUK POLİTİKASI VE DOĞU ORTAKLIĞI

2.1. Avrupa Komşuluk Politikası ve Avrupa'nın Enerji Arzı

Birinci bölümde incelenen Avrupa Bütünleşmesi fikri Avrupa Birliği oluşumu ile sonuçlanmıştır. 6 üye ülke ile başlanılan yolculuk 2004 genişlemesiyle 27 üye ülke sayısına ulaşmış ve idari yapı yavaşlamaya başlamıştır. Romanya ve Bulgaristan'ın katılımıyla nüfus demografik yapısı da değişmiş ve ekonomik sıkıntılar baş göstermeye başlamıştır. Tüm bu sorunların önüne geçebilmek adına Avrupa Birliği karar alıcıları artık bölgede sağlanan huzuru bölge çevresinde de yayma ihtiyacı duymuş ve Avrupa Komşuluk Politikasını oluşturmuşlardır.

Enerji tüketimi dünya sıralamasında ABD'den sonra gelen AB bu konuda %50 oranında dışa bağımlı iken enerji piyasası tüketiminde %90 petrolde, %69 doğalgazda, %42 katı yakıtlarda dışa bağımlıdır. Enerji ithalatını gerçekleştirdiği ülkeler ve bu ithalatın geçiş güzergahlarında bulunan ülkelerin Komşuluk Politikasına dahil edilmesi ya da bu ülkelere sınırdaş olan ülkelerin Avrupa Komşuluk Politikasına dahil edilmesi bu tezin çıkış noktası olacaktır. Avrupa ihtiyacı olan enerjiyi temin ederken güvenli bir yol istemiş ve bunu desteklemek adına söz konusu ülkelere yönelik değişimi ve dönüşümü gerektiren bir girişim başlatmıştır. Doğu Ortaklığı olarak anılan bu girişim AB'nin çevresini revize eden ve etrafındaki sorunları en aza indirmeyi hedefleyen aynı zamanda enerji arzı güvenliğini sağlayan bir strateji olarak karşımıza çıkmıştır. Bu bölümde Avrupa'nın Doğu Ortaklığı Politikası enerji bağımlılığı ve Komşuluk Politikası ile beraber incelenecek, birliğin söz konusu girişimdeki dürüstlüğü sorgulanacaktır.

2.1.1. Avrupa'nın Enerji Tüketimi ve Dışa Bağımlılığı

Avrupa'nın bugün %50 dışa bağımlı olan enerji temini öngörülere göre ilerleyen yıllarda iki kat artacak ve dış kaynaklara olan bağımlılık %70'lere çıkacaktır.⁹⁴ İkinci Dünya Savaşından sonra bütünleşme yolunda atılan ilk adımlar enerji kaynaklı olan Kömür ve çelik bugün yerini doğalgaz ve petrole bırakmıştır. Doğalgaz dünyada birincil enerji tüketiminde en büyük artışa sahip olan enerji kaynağıdır. AB bölgesi ise 2018 yılı doğalgaz tüketiminde 472.0 metreküp, petrol tüketiminde 742.0 metreküp, kömürde 307.0, nükleer enerjide 212.1, hidroelektrik enerjide 145.3, yenilenebilir enerjide 172.2 metreküp paya sahiptir.⁹⁵ AB için sadece doğal gaz bağımlılığı ise 2017'de %74.4'ten 2018 yılında %77.9'a yükselirken Kıta ülkelerinin doğalgaza bağımlılığı %80'in üzerindedir.⁹⁶

Rakamların da gösterdiği üzere enerji konusunda tamamen dışa bağımlı olan AB bu ihtiyacının çok büyük bir kısmını Rusya'dan karşılamaktadır. Ekonomik ve sosyal gelişmenin kilit noktalarından biri olan enerji tüketimi, tedarik edilmesi sorunu dışında güvenli taşıyım sorunuyla da karşımıza çıkmaktadır. Rusya, Belarus ve Ukrayna ile yaşadığı krizler sebebiyle enerji ihtiyacının çok büyük bir kısmını gerçekleştirdiği AB'de enerji güvenliğini sorgular hale getirmiştir.⁹⁷

Söz konusu ülkeler sahip oldukları doğal kaynaklar dışında enerji taşıyım yolları güzergahında olmaları sebebiyle olası krizlerden etkilenmekte ve etkilemektedirler. AB ise tek tedarikçi ve tek enerjiden ziyade enerji kaynaklarını çeşitlendirme ve güvenli bir şekilde ulaşma amacıyla politikalar geliştirmiştir. Böylelikle olası bir kriz anında alternatif enerji edinmiş olabilecektir. Enerji

⁹⁴ European Commission, "Energy Corridors: European Union and Neighbouring Countries, Project Report, Directorate-General for Research", 2007, s.22 Çevrimiçi:

https://www.energy.eu/publications/KINA22581ENC_002.pdf Erişim Tarihi: 12.06.2019

⁹⁵ BP, Statistical Review of World Energy, Çevrimiçi

<https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf> Erişim Tarihi: 11.09.2019

⁹⁶ Eurostat, Natural gas Supply Statistics Explained, 2019, Çevrimiçi

<https://ec.europa.eu/eurastat/statisticsexplained> Erişim Tarihi: 13.09.2019

⁹⁷ Bilge Yurtsever, 'AB- Rusya İlişkilerinde Enerjinin Çatışmacı mı Birleştirici mi Bir Rolü Var?', **Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, C.2, S.3, Temmuz 2019, s.40, Çevrimiçi:

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/780676> Erişim Tarihi: 10.10.2020

tüketiminin devamlılığı ve giderek artması enerji arzının da güvenliği ve istikrarı gerekliliğini doğurmuştur. AB değişen ulusal ve uluslararası konjokture göre enerji politikaları üretmiş, çeşitli programlarla (Altener, II, Save, Coopener, Steer, Snergy, Carnot, Sure) desteklemiştir.⁹⁸

Bugün %50 oranında olan enerji bağımlılığın 2030 yılında %70 olması beklenirken, doğalgaz tüketiminin %150 artacağı düşünülmektedir. Ancak AB'nin enerji tedarikleri sorununda alternatifler yaratarak Rusya'ya olan bağımlılığını %35-40'lara düşüreceği tahmin edilmektedir. Enerji transferinin güncel ihtiyaçlara uyarlanmaması halinde enerji geçişinin zor olacağı, ulaşım ve telekomünikasyonun daha çok birbirlerine bağımlı hale geleceği ve yerel ağların Avrupalı vatandaşlar için gelecekte daha önemli olacağı belirtilerek bu konudaki önem vurgulanmıştır. AB enerji kaynakları, tedarikçileri ve güzergahları konusunda alternatif oluşturmak zorunda kalmasına karşın, büyük ölçekte Rusya'ya muhtaçtır.⁹⁹

Rusya Federasyonu AB'nin toplam tükettiği petrol ve doğalgazın %33'ünün teminini gerçekleştirdiği için gaz kartını kullanarak AB'nin komşularıyla ilişkilerini etkilemeye çalışmıştır. Bu bazen gaz akışını kesmek olurken¹⁰⁰ bazen anlaşmalara taraf olmayı önlemek olmuştur.

Enerji kaynaklarının güvenilir yollarla sürekli ve makul fiyatlarla taşınmasının hayati derecede önemli olduğu kıta ülkeleri doğal gazda olmasa da petrol konusunda tedarikçi çeşitliliğine sahiptir. Enerji kaynakları konusunda çok da yoksul olmayan AB kaynakların tüketimi göz önüne alındığında her geçen gün ithalata bağımlı hale gelmesi sebebiyle enerji tedariki ve çeşitliliği için politikalar üretmektedir. Doğal kaynaklar bakımından zengin olan bölgelere artan ilgisini yalnızca enerji talebine indirgemek eksik kalırken, tamamen tesadüf olduğunu

⁹⁸ Armağan Candan, Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası', 2004, s.5-6, Çevrimiçi https://www.emo.org.tr/ekler/501bebf79d57065_ek.pdf?tipi= Erişim Tarihi: 10.10.2020

⁹⁹ Ersin Tayfun, 'AB'nin Güney Kafkasya Enerji Politikası ve Türkiye', Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Programı Yüksek Lisans Tezi, 2018, s.45

¹⁰⁰ Reuters 'Russia Tells EU Gas Supplies via Ukraine Under No Immediate Threat' Çevrimiçi: <https://www.reuters.com/article/us-russia-ukraine-gas/russia-tells-eu-gas-supplies-via-ukraine-under-no-immediate-threat-idUSKCN1GF0B6>, 08.07.2018 Erişim Tarihi: 10.10.2020

söylemek ise fazla iyi niyetlidir. AB için, Güney Kafkasya ve Doğu Avrupa ülkelerinin enerji sevkiyatında kilit rol oynaması bu bölgeleri çekici kılan temel unsurdur.

2.1.2. Avrupa Komşuluk Politikası Hedef ve İlkeleri

İlk defa 15 Nisan 2002 tarihinde Bakanlar Konseyi Kararı'nda¹⁰¹ ifade edilen Avrupa Komşuluk Politikası yine ilk kez Mart 2003'de yayınlanan Strateji Raporu niteliğindeki Komisyon Tebliği'nde¹⁰² yer almıştır. Sonsuza kadar genişlemenin mümkün olmadığı küresel sistemde AB, bünyesinde barındıramayacağı komşu ülkeleri kendi norm ve değerlerine yaklaştırarak çevresinde bir güvenlik çemberi oluşturmak adına Avrupa Komşuluk Politikasını uygulamaya koymuştur. Bu güvenlik çemberinin oluşumunun temeli işbirliğine dayalı bir barış ortamından geçmektedir. Bu bölümde Avrupa Komşuluk Politikası incelenecektir.

2004 yılında birliğe üye olan on yeni üye ve 2007 yılındaki Romanya ve Bulgaristan'ın katılımıyla demografik yapısı ve sınırları değişen birliğin komşuları da değişmiştir. Karşılaşılan zorlukları bir fırsata çevirmek, AB ülkelerinde var olan barış ve güvenliği komşularıyla da paylaşmak ve söz konusu ülkeler ile AB ülkeleri arasında sosyal uyum ve ekonomik dinamizmi sağlamak amacıyla Avrupa Komşuluk Politikası oluşturulmuştur.¹⁰³ Avrupa Birliği Komşuluk Politikası ve sonrasında Doğu Ortaklığı Politikası gibi politika araçlarıyla en uzakta kalan ülkelere bile üyelik gerçekleşmeden ikili anlaşmalar düzeyinde işbirliği, demokrasi ve insan hakları konularında gelişmeyi teşvik edecek girişimler başlatmayı tercih etmiştir. Bu şekilde

¹⁰¹ 2421.Konsey Toplantısı, http://consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/gena/70160.pdf Erişim Tarihi: 09.07.2019

¹⁰² European Neighbourhood Policy Strategy Paper, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy_paper_en.pdf Erişim Tarihi: 11.07.2019

¹⁰³ Hikmet Melis Kobal, “Avrupa Birliği Komşuluk Politikası'nın Gelişiminde Enerji Faktörü”,Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Anabilim Dalı,Yüksek Lisans Tezi, 2007, S.27

AB'nin arka bahçesi olan bölgelerde istikrar ve güvenlik etkili bir şekilde tesis edilmiş olacaktır.¹⁰⁴

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Sosyalist sistemden piyasa ekonomisine geçişe hazırlanan MDA ülkeleri Avrupa Birliği'ne girme konusunda ortak bir adım atmışlardır. Haziran 1993 tarihli Kopenhag Zirvesinde bu ülkelerin birliğe üyelik yolu açılmış ve kendi dinamikleri doğrultusunda farklı veya aynı zamanlarda Avrupa Birliği üye ülkeleri olmuşlardır. Avrupalı olmaya fazla yakın olmayan bu ülkelere katılım öncesi stratejileri belirlenerek Avrupa Birliğinin dönüştürücü gücü ile beraber iyi komşuluk ilişkilerinde bulunmaları, komşularıyla sınır ve azınlık gibi sorunları katılım öncesi çözümleri beklenmiştir.

Avrupa Birliği için ise komşu bölgelerdeki herhangi bir aksaklık tehlike olarak algılanmış, çevresindeki çatışmalar ve bölge ülkelerindeki zayıf demokrasiler ciddi bir tehdit olarak değerlendirilmiştir. Bu sebeple bölgesindeki ülkeleri demokratikleştirmek ve çevresinden gelebilecek olası tehditleri en aza indirebilmek için Komşuluk Politikasını geliştirmiştir. Bu politika söz konusu ülkelere de AB ile daha fazla entegrasyon için fırsat sunmuştur.¹⁰⁵

Avrupa Komşuluk Politikasının oluşumunda Aralık 1997 Lüksemburg Zirvesi sonrası 12 Avrupa ülkesiyle müzakerelerin başlaması ve o yıl yayınlanan Gündem 2000 önemli yer tutmaktadır. Avrupa artık daha geniş, derinleşmeyi, bütünleşmeyi ve güvenliği daha önemser bir kurum haline gelmiş dolayısıyla komşularıyla iş birliği ve istikrar alanında ilişkilerini iyileştirmesi zaruri ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda 2001 ve 2002 yıllarında strateji belgeleri

¹⁰⁴ Tefik Mesut Eren, Avrupa Birliği'nin Genişleme Politikası ve Yumuşak Gücünün Geleceği, 'Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi', Haziran 2014, C.16, S.1, s.366, Çevrimiçi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/321414> Erişim Tarihi 01.11.2020

¹⁰⁵ Halit Hamzaoglu, Komşuluk Politikası ve Doğu Ortaklığı Programı Çerçevesinde Azerbaycan-Avrupa Birliği İlişkileri, 'Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi', C. 11 S.21, 2020,s.509, Çevrimiçi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1180610> Erişim Tarihi 27.10.2020

yayınlanmış ve daha geniş bir serbest ticaret bölgesinin kurulmasını öngören ‘‘Yakınlık Politikası’’ gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁶

1999 yılında komşularını üç sınıfa ayıran Avrupa Komisyonuna göre; Birinci kategoride üyelik için tüm koşulları sağlıyor olmalarına rağmen kendi istekleriyle üye olmayan Norveç ve İsviçre vardı. İkinci kategoride aday olma ihtimali yüksek fakat şartları sağlayamayan Batı Balkanlardaki ülkeler yer almaktaydı. Üçüncü kategori ise Avrupa Birliği ile yakın olmasına karşın üyelik amacı olmayan Rusya, Ukrayna, Fas, Cezayir gibi ülkeler yer almaktaydı.¹⁰⁷

2004 yılında başlatılan Avrupa Komşuluk Politikası ekonomi, özgürlük, güvenlik ve adalet, dış güvenlik, araştırma ve eğitim olmak üzere dört ortak alan etrafında yapılandırılan, Avrupa Birliği ve komşu ülkeleri arasındaki ikili ilişkileri güçlendirmeyi ve kıta Avrupası ile çevresinde huzur ve istikrar ortamını sağlamayı amaçlayan önemli bir dış politika aracıdır. Avrupa Komşuluk Politikasının oluşturulmasında üç unsurun etkisinden bahsedilebilir. Avrupa Birliği’nin AKP’den önce komşuluk politikalarında istediği başarıyı yakalayamamış olması, 2004 genişlemesinin getireceği olası tehditlere yönelik artan güvenlik kaygıları ve Avrupa Birliği genişlemesinin sonsuza kadar devam edemeyeceği gerçeği.

AKP’den önce Avrupa Birliği’nin Akdeniz ve Kuzey Afrika ülkelerine yönelik Barselona Süreci gibi komşuluk projeleri vardı ancak bu politikalar çoğunlukla siyasi, sosyal ve ekonomik istikrarsız olan ülkelere yönelik olduğu için bu ülkelerin çoğu AB norm ve değerlerini benimsemede başarılı olamamış tam tersi daha da otoriterleşmiştir.¹⁰⁸

2004 genişlemesiyle birliğe SSCB güdümünden yeni çıkmış, Avrupa Birliği norm ve değerlerine oldukça uzak on yeni üye dahil olmuş ve bu genişleme dalgası;

¹⁰⁶ A. Sait Sönmez, Avrupa Birliği’nin Komşu Bölgelere Yönelik Siyasal Açılımı: Avrupa Komşuluk Politikası, ‘**Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**’, 2010, C.7, S.14, s.115

¹⁰⁷ Sevilay Kahraman, ‘‘The European Neighbourhood Policy: The European Unions New Engagement Towards Wider Europe’’, **Perceptions: Journal of International Affairs**, C.10 S.4., 2005

¹⁰⁸ Roland Dannreuther, ‘‘Developing the Alternative to Enlargement; The European Neighbourhood Policy,’’ **European Foreign Affairs Review**, C.11, S.2, 2006, s.190.

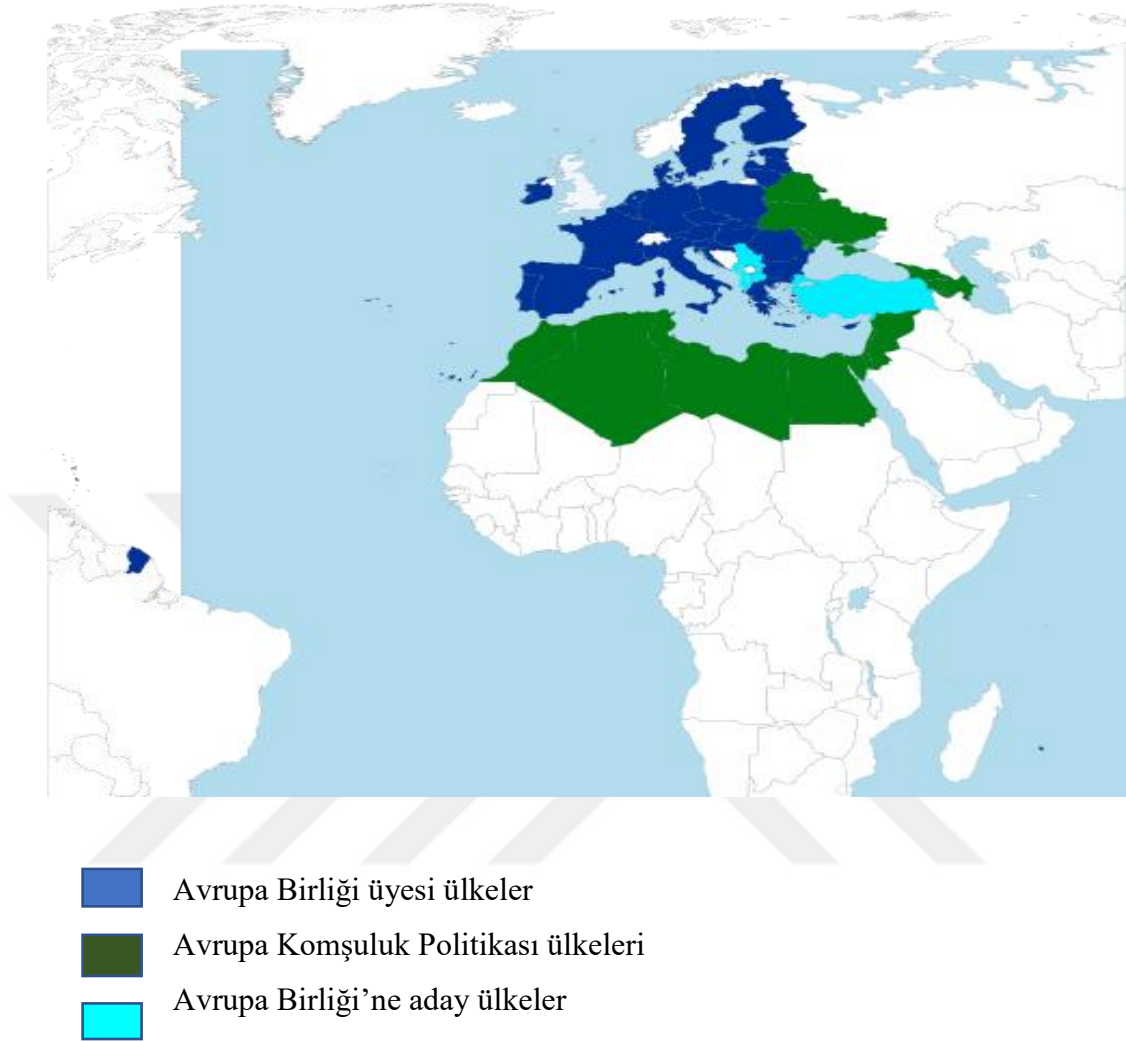
terörizm, yasa dışı göç, silah kaçakçılığı, etnik çatışmalar gibi güvenlik sorunlarıyla karşılaşma riski taşıırken aynı zamanda AB'yi de komşularıyla ilişkilerini üyelik beklentisinden alternatif bir dış politika aracı oluşturmaya yöneltmiştir. Tüm bu riskler AB'nin kaygılarını artırmış ve yeni üyelerle doğabilecek sorunları bertaraf edebilmek amacıyla coğrafi-siyasi bir girişim olan AKP başlatılmıştır.

Genişlemenin sonsuza kadar süremeyeceği AB'yi komşuları için alternatif ilişkiler aramaya itmiştir. Yani AKP Birliğin genişlemesini engellemek için geliştirilen bir yöntem olarak adlandırılabilir.¹⁰⁹ Tüm bu gerekçeler AB'yi daha fazla genişlemeden daha fazla derinleşmeye ve komşularla ilişkileri iyileştirmeye, çevresinde etkin bir güvenlik çemberi oluşturmaya itmiş, böylelikle AKP ortaya çıkmıştır.

AKP; sınırları genişleyen Avrupa ile komşuları arasında keskin farklılıkların oluşmasını engellemek, daha geniş bir siyasi, ekonomik, kültürel iş birliği aracılığıyla AB ile etkileşimi artırmak ve AB'yi çevreleyen Doğu ve Güney komşularında AB ülkeleri gibi refah, istikrar ve güvenliğin artırılması hedefiyle, demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları gibi kavramların gelişmesi amacıyla oluşturulan bir dış politika aracıdır.¹¹⁰

¹⁰⁹ Hiski Haukkala, "The European Union as a Regional Normative Hegemon: The Case of European Neighbourhood Policy," **Europe Asia Studies**, C.60, S.9, 2008, s.1611.

¹¹⁰ Commission of the European Communities, COM(2004)373 final, s.3.

Resim 3: Avrupa Komşuluk Politikası Ülkeleri

Kaynak: Avrupa Komşuluk Politikası Ülkeleri, Vikipedi, Çevrimiçi: https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Avrupa_Komşuluk_Politikası

AB'nin çevre ülkelerde huzurun ve güvenliğin temin edilmesini istemesindeki temel sebeplerden biri genişlemeyi durdurmak ise diğeri sınırlarında bir güvenlik çemberi oluşturma isteğidir.¹¹¹ Bu isteğinin sebebi ise komşu ülkelerden kendisine gelebilecek olası tehditleri en aza indirebilmektir.

¹¹¹ Grzegorz Gromadzki, "How to Deal with Troublesome Neighbours", European Neighbourhood Policy: Challenges for the EU-policy Towards the New Neighbours, Ed. Johannes Varwick ve Kai-Olaf Lang, Barbara Budrich Publisher, 2007, s.1

Genişlemelerle beraber yeni komşu olunan ülkelerle AB arasında farklılıklar keskin olmasına rağmen temelde dört unsurdan bahsetmek mümkündür: Gümrük problemleri, bölgesel ve sınır ötesi iş birliği, azınlık sorunları ve Avrupa güvenliğinin sağlanması.

Komşularına üyelik dışında ortaklık oluşturulabilecek alanlar yaratmayı hedefleyen AB, ekonomik entegrasyon, güvenlik ve siyasi iş birliği gibi daha kapsamlı ve derin bir çerçeve sunmuştur. Aday ülkelerden müzakere sürecinde kendi norm ve değerlerine uymalarını bekleyen AB bu politikasıyla üyelik vadetmediği komşu ülkelerden kendi norm ve değerlerinin benimsenmesini istemesinden dolayı normatif hegemon bir güç kimliğine bürünmüştür. More for More¹¹² yaklaşımı ile ilişkilerinin seviyesi söz konusu değerlere bağlılığa ve uygulamaya şartlıdır. Yani AB; AKP kapsamında komşu ülkelere bir takım teşvikler sunarak bu ülkelerin Avrupalılaşmasını hedefleyerek kendine daha az tehdit ve tehlike barındıran bir güvenlik çemberi oluşturmaya çalışmaktadır. Tüm bunların yanı sıra AB Soğuk Savaş'ın bitiminden itibaren artan terör ve göç konuları sebebiyle güvenliğini sağlamak amacıyla sınırlarına yasadışı ve yoğun göçü önlemeyi istemiştir. Keza Komşuluk Politikası'na dahil edilen ülkelerin istikrarsız ve az gelişmiş devletler olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.¹¹³

Politikaların hedefi her iki tarafında istikrar ve güvenliğini artırma amacıyla ortak çıkarların gerçekleşmesi olmuştur. Ancak AB norm ve değerleri her ülkeye göre aynıken komşu ülkenin ihtiyaçları ve mevcut durumunun farklı olduğu hesaba katılarak ülkelere özel farklılaştırılmış projeler oluşturulmuştur.

AKP kapsamındaki projelerde ortak başlıklar üç hedef altında toplanabilir:

- Ortak değer ve çıkarlar çerçevesinde siyasi iş birliğinin geliştirilmesi ve demokrasinin yayılması

¹¹² European Commission, 2017, Çevrimiçi

Ec.europa.eu/World/enp/pdf/com07_774_en.pdf- (Erişim tarihi: 10.06.2019)

¹¹³ Hatice Yazgan, 'AB'nin Güney Komşuları ile İlişkileri: Göçün Güvenikleştirilmesi ve Sivil Topluma Etkileri', **Mukaddime**, 2018, 9 Özel Sayı,, s.24, Çevrimiçi
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/608377> Erişim Tarihi 29.10.2019

- Ekonomik bütünleşmenin sağlanması ve ekonomik reformları destekleyerek komşu ülkelerde refah seviyesinin artırılması

- Avrupa Güvenlik Stratejisi'yle paralel olarak komşu ülkelerde çevre, silahsızlanma ve terörizm konularında ortak çalışmalar yürütmek yoluyla ve güvenliğin artırılması.

AKP'nin en önemli unsuru AB ile her ortak arasında anlaşmaya varılmış ikili eylem planlarıdır. Bu planlar kısa ve orta vadedeki öncelikler, politik ve ekonomik reformlar ile ilgilidir. Uygulamanın denetimi ise Ortaklık ve İş birliği Antlaşmaları ile Ortaklık Anlaşmaları'nın bünyesinde yapılmaktadır.

AKP aday ülke statüsünde bulunmayan Azerbaycan, Beyaz Rusya, Cezayir, Ermenistan, Fas, Filistin, Gürcistan, İsrail, Lübnan, Libya, Mısır, Moldova, Ukrayna, Ürdün, Suriye ve Tunus olmak üzere 16 ülkeyi kapsamaktadır.

AB Komisyonu 4 Aralık 2006 tarihinde yayınladığı iki bildiriden ilkinde Avrupa Komşuluk Politikası kapsamındaki komşu ülkelerin Avrupa Çevre Ajansı, Avrupa Kimyasallar Ajansı gibi Birlik Ajansları, Trans- Avrupa Ulaştırma ve Enerji Şebekeleri Programları, Rekabet Edebilirlik ve Yenilikçi Çerçeve programları gibi AB ajans ve programlarına katılımlarının sağlanacağını belirtmiş ve ikincisinde ise Avrupa Komşuluk Politikasının hedeflerinin gerçekleşmesi için gereken konular ele alınmış, öneriler gündeme taşınmıştır.¹¹⁴

Oldukça kapsamlı ve iddialı bir yaklaşımdan oluşan komşuluk politikası; AB'nin temel politika araçlarını daha etkili kullanarak klasik dış politika yöntemlerinin farklı olarak söz konusu ülkelerdeki gelişime katkı sağlanması imkanı sunmasıyla önemlidir. Bunun yanı sıra her ülkeye kendi mevcut durumuna uygun bir biçimde politikalar geliştirerek ikili ilişkileri daha derin bütünleşme ve daha yakın siyasi iş birliği önermesiyle diğer AB politikalarından ayrılmaktadır.

¹¹⁴ Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, Çevrimiçi www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/AB/SanayiSektorDb/ABKomşuluk.doc. (Erişim tarihi: 11.06.1029)

Aynı zamanda daha net öncelikler belirlenmesi ve gelişmelerin oldukça yakından takip edilmesiyle komşu ülkelerdeki reformlara desteği artırırken, Eşleştirme (Twinning) ve Teknik İş birliği ve Bilgi Değişimi (TAIEX) gibi programları komşu ülkelerin kullanımı için hazırlamakta ve bu politika geliştirilen mali ve teknik yardımlarla desteklenmektedir.

Aslında Avrupa Komşuluk Politikasının AB'nin doğuya genişleme sürecinde olgunlaştığını söylemek yanlış olmaz. Yani AB'nin MDA ülkelerindeki geçiş dönemlerini kolaylaştırma konusunda başarısı üzerine kurulmuş bir politika niteliğindedir.

Ayrıca 2006 Aralık ve 2007 Aralık'ta Komisyon uygulama raporlarına göre, AKP'nin nasıl daha fazla kuvvetleneceği ile ilgili tekliflerde bulunmuştur.

Komşu ülkelerin AKP ile demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları, istikrarlı bir ekonomi gibi alanlarda geliştirilmesi hedeflenirken AB de komşu ülkelerin Avrupa pazarında daha çok yer almalarını, ekonomiyle ilgili mevzuatların uyumunu, pazarların karşılıklı olarak birbirlerine açılmasını ve engellerin biran önce ortadan kaldırılmasını hedeflemektedir.

Enerji, taşımacılık, bölgesel iş birliği ve araştırma geliştirme faaliyetleri AB'nin komşuluk politikasında öne çıkan sektörlerdir. Birliğin doğal kaynakları göze alındığında dışarıya bağımlılığı sebebiyle özellikle enerji arzı ve enerji taşıma güvenliği oldukça önemli olmuştur.

Doğu ile Güney komşuları arasındaki ilişkileri geliştirmek amacıyla oluşturulan Komşuluk Politikası, AB üye ülkelerinin sahip olduğu norm ve değerleri, istikrar, barış ve güvenliği söz konusu ülkelerle paylaşmasını hedeflemiştir. Öte yandan AB sınır komşularından gelecek olası tehditleri engellemek için daha çok iş birliği ile çeşitli programlar ve faaliyetlere katılım imkanlarının artırılmasını amaçlamıştır. 2003 Aralık'ta kabul edilen Avrupa Güvenlik Strateji Belgesinde de

belirtildiği üzere AB Akdeniz ve Doğu sınırlarında “iyi idare edilen” ülkelerle komşu olmalıdır.¹¹⁵

Önceki politikanın eksiklikleri ve sorunlarını gidermek amacıyla daha kapsamlı olan oluşturulan AKP yaklaşımı komşuların mevcut durumunun göz önünde bulundurularak yeni ana hatlar ve stratejiler geliştirilerek hazırlanmıştır. Uyum, iş birliği ve koşulluluk üç temel ilkesidir.

Avrupa Birliği bu ilkeler ile AKP’nin komşu ülkelerde uygulanmasını kolaylaştırma, etkinliğini artırma, ikili ilişkileri güçlendirmek, Eylem planlarında öncelikli olarak belirlenen hususların daha çabuk uygulanabilmesi sağlamayı hedeflemiştir.

Orta Doğu ve Kuzey Afrika’daki komşu ülkelerde yaşanan çalkantılı gelişmeler sonucunda 2011 yılında AKP’yi gözden geçirme gereği duyan AB 2012 yılında ‘Yeni Avrupa Komşuluk Politikasını Yerine Getirmek’ başlığıyla yayımladığı tebliğe uygun biçimde genişleterek 2004 AKP Strateji Belgesi’ni oluşturmuştur. 2011 yılından sonra komşu ülkelerde yaşanan sorunların artmasıyla AKP’yi yeniden gözden geçiren AB 4 Mart 2015 tarihinde ‘Yeni Komşuluk Politikasına Doğru’ başlığıyla yayımladığı belgede kat ettikleri yolu ve edindikleri dersler neticesinde AKP’nin farklılaştırma, sahiplenme, odaklanma ve esneklik olarak dört temel ilke üzerine inşa edildiğini belirtmiştir.

Uyum ilkesi ile Avrupa Komşuluk Politikasının daha istikrarlı olması ve AB’nin komşuları için geliştirdiği politikaların komşu ülkelerde daha kolay anlaşılabilir olması ve uygulanabilmesi amaçlanmıştır. Bu süreçte AB de komşularına belki çok da tanıdık olmadıkları politikaları algılayabilmeleri ve aktarabilmeleri için saygı göstermektedir. İş birliği ilkesi ile Avrupa Birliği’ni, komşularına kendi demokrasi anlayışını empoze etmeye çalıştığı algısı yanlışından kurtarmak için iş birliği ve yönetim kavramına odaklanılmıştır. Komşu ülkelerin AB tarafından belirlenen koşullara uyum sağlarken bunu kendi iç işlerine müdahale

¹¹⁵ European Council, **A Secure Europe in a Better World**: European Security Strategy, 2003, Çevrimiçi; <http://www.consilium.europa.eu/eudocs/cmsUpload/78367.pdf> Erişim tarihi: 12.06.2019

olarak algılamalarının önüne geçebilmek için AB iş birliği alanına hukukun üstünlüğü örgütlenme ve basın özgürlüğü, sivil hakları da dahil etmiştir. Böylelikle demokrasi ithal edilmeyecek ülke içinde uygun ortamda filizlenecektir. Koşulluluk ilkesi komşu devletlere sağlanacak desteklerin hangi şartlar altında gerçekleşeceğini ifade eder. Ancak komşu ülkelerin mevcut durumları birbirlerinden oldukça farklı olduğundan dolayı bu ilke normal sektörel politika, negatif ve pozitif koşulluluk olarak farklı kategorilerde değerlendirilmiştir. Normal sektörel politika koşulluğunda her türlü teşvik için bir koşul belirlenmiştir ve bunlar AB ve dış organlar tarafından oluşturulmaktadır. Örneğin AB iç pazarına ulaşabilmek için AB'nin hukuksal düzenlemelerini iç hukukuna sorunsuz bir şekilde aktarması gerekmektedir. Negatif koşullulukta metod yaptırım uygulamaktır. Örneğin bir ülkedeki terörü önlemek konusunda desteğini ve teklifini ancak o ülkenin yaptırımları gerçekleştirme konusundaki isteğine bağlamıştır. Pozitif koşulluluk ise mevcut durumu diğer ülkelere nazaran daha iyi olan komşu ülkelere sunulacak her bir teklifin koşullar ile uyum içerisinde gerçekleşmesine yönelik ek finansal ve politik destek sağlamayı ifade etmektedir.

2.1.3. Avrupa Birliği Komşuluk Politikası Araçları

Sınırlarında güvenli ve istikrarlı yönetimlerin bulunduğu demokratik devletler isteyen Avrupa Birliği, çatışmaların çözümü ve barışçıl bir şekilde yaşamının birincil önceliği olduğunu belirterek iyi komşuluk ilişkileri ve diyaloga verdiği önemi Komşuluk Politikasıyla ortaya koymuştur. Bu politikayla AB sınırlarından gelebilecek tehdidi en aza indirirken bölgedeki enerji kaynaklarına güvenli bir şekilde erişebilme, önemli bir ulaşım koridoru olan Güney Kafkasya'da ABD ve özellikle Rusya etkisine alternatif olabilme fırsatı yakalamıştır.¹¹⁶ Avrupa Birliği etrafındaki tehditkar bölgeleri güvenli ortamlara dönüştürerek cazibesini artırarak varlığını sürdürürken, Komşuluk Politikası ve sonrasında Doğu Ortaklığı Politikası'na dahil ettiği ülkelerdeki etkisiyle küresel güç olma yolunda devam

¹¹⁶ Fulya Akgül Durakçay, Özge Bozkaya, Avrupa Komşuluk Politikası'nda Demokrasi Teşviki: Ermenistan Örneği ve İç Dinamiklerin Değerlendirilmesi', **İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.6, S.2, 2019,S.233 Çevrimiçi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/836849> Erişim Tarihi 28.10.2019

etmiştir. Bu bölümde tüm bunları yaparken kullandığı araçlar ve söz konusu ülkelerin mevcut durumunu göz önünde bulundurarak hazırladığı raporlar ve bu raporlar doğrultusunda oluşturduğu eylem planları, ilerleme raporları incelenecektir.

i. Ülke Raporları

Ülke raporları, eylem planları, ilerleme raporları ve politikanın finansmanı Avrupa Komşuluk Politikasının uygulanmasını ve istikrarlı bir şekilde başarıyla devam etmesini sağlayan araçlardır. Komisyonun her biri için ayrı hazırladığı ülke raporları komşu ülkelerin mevcut ekonomik, siyasal ve sosyal durumlarını gösterirken aynı zamanda söz konusu politikanın ve eylem planlarının ne zaman nasıl ve ne derece mümkün olabileceğini ortaya çıkarmaktadır.¹¹⁷ Komşuluk politikasının ilk aşaması burada gerçekleşir. İsrail, Ürdün, Fas, Moldovya, Filistin, Tunus ve Ukrayna raporları 2004'te yayımlanırken Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Mısır ve Lübnan için hazırlanan raporlar ise 2005 yılında yayımlanmıştır.¹¹⁸

ii. Eylem Planları

Eylem planları ise öncelikle daha geniş tutulan Doğu komşularıyla ‘‘Ortaklık ve İş birliği Anlaşmaları’’ ve güney komşularıyla ‘‘Ortaklık Anlaşmaları’’ çerçevesinde hazırlanan iki taraflı ve her bir partner tarafından onaylanan komşuluk politikasının temel aracıdır. Muhatabına üyelik sunmayan ve her bir komşu ülkeye özgü 3-5 yıl arasında kısa ve orta vadeli öncelikleri belirten eylem planları kamu sağlığı, ekonomik, sosyal ve daha pek çok alana değinen birçok başlık içerir. Komşu ülkeler gerekli reformları karşılamadıkları halde herhangi bir yaptırıma maruz kalmazlar.

¹¹⁷ European Commission, **Lebanese Republic Country Strategy Paper 2007-2013 and National Indicative Programme**, s.2. Çevrimiçi; http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_nip_lebanon_en.pdf. Erişim tarihi (19.06.2019)

¹¹⁸ European Commission, **Lebanese Republic Country Strategy Paper 2007-2013 and National Indicative Programme**, s.2. Çevrimiçi; http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_nip_lebanon_en.pdf. Erişim tarihi (19.06.2019)

İsrail, Ürdün, Fas, Moldova, Filistin, Tunus ve Ukrayna ile 2005 yılında anlaşma sağlanarak yürürlüğü konulan Avrupa Komşuluk Politikası eylem planı uygulamaları; Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ile 2006, Mısır ve Lübnan ile 2007 yılında gerçekleşmiştir. Cezayir ise ortaklık anlaşmasını kabul etmiş ancak eylem planı görüşmeleri için seçilememiştir.¹¹⁹

Komşu ülkelere üyelik dışında çok kapsamlı fırsatlar sunan Avrupa Komşuluk Politikası eylem planlarının temel unsurları ortak değerlere bağlılık, siyasi diyalog, ekonomik ve sosyal kalkınma politikası, ticaretin geliştirilmesi ve iç pazar, enerji alanında iş birliği ve ulaşım, adalet ve iç işleri alanında iş birliği, yakın bölgesel iş birliği, Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı (ENPI), Sınır ötesi iş birliği (CBC) ve Komşuluk Yatırım Aracı (NIF) olarak sayılabilir. AB'nin Komşuluk Politikasını uygulayacağı her ülke ile oluşturacağı Eylem Planları'nda göz önünde bulunduracağı en önemli ilke; sahip olduğu demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı gibi ortak değerlerin komşu ülkeler tarafından da benimsenmesi ve güçlendirilmesi konusunda istek ve bağlılık seviyeleridir. Daha etkili siyasi diyalogda ise dış politika ve güvenlik konularında krizlerin önlenmesi ve olası tehditler konularında iş birliği öngörülmektedir. Mali ve teknik yardımın artırılmasını içeren ekonomik politikaları eylem planlarında barındıran Avrupa Komşuluk Politikası uygulandığı ülkeye doğrudan ve dolaylı faydalar sağlamaktadır. Doğrudan faydaları ekonomik uygulamalar iken dolaylı faydaları ekonominin gelişimiyle sosyal kalkınmaya yaptığı faydadır.

Bölgesel entegrasyonun gerçekleşmesi ve ticaretin serbestleşmesi için Avrupa Komşuluk Politikasının vazgeçilmez bir unsuru olan Ticaret ve İç Pazar; özellikle AB'nin doğu komşuları olan Moldova ve Ukrayna için Ortaklık ve İş birliği Anlaşmalarının tam olarak uygulanabilmesi amacıyla AKP kapsamında öncelikli olarak yer almaktadır.

Dünyanın en büyük enerji ithalatçısı olan Avrupa Birliği, zengin petrol ve doğal gaz yataklarıyla çevrelenmiş olmasını bir fırsata çevirerek eylem planlarını

¹¹⁹ http://ec.europa.eu/world/enp/policy_en.htm Erişim tarihi: 26.06.2019

uygularken enerji alanında iş birliğine oldukça önem vermektedir. Bugünkü enerji bağımlılığını gelecekte %50'den %70'e çıkarması öngörülen Avrupa Birliği enerji temininin güvenliği, verimliliği, tasarrufu ve yenilenebilir enerjinin kullanılabilirliği ile ilgili hayati önem taşıyan konuları eylem planlarına dahil etmiştir.

Komşu ülkeler ile Avrupa Birliği arasındaki ticaret ve turizmin gelişebilmesi ve güvenli bir şekilde gerçekleşebilmesi için daha istikrarlı ulaşım sistemlerinin kurulması gerekmektedir. Ulaşım unsuruyla Eylem Planlarında Pan-Avrupa Ulaşım Ağı kavramı geliştirilmektedir.

Eylem Planının en önemli unsurlarından biri olan Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı (ENPI) ise AB'nin doğu ve güney komşularına uyguladığı TACIS, MEDA gibi programların yerini alan mali bir araçtır. AB'nin sınır ötesi iş birliği konuları ile ilgilenen bu mali aracın görevlerini şöyle sıralamak mümkündür:

-yardımların etkin ve güçlü olabilmesi için ulusal ölçüleri destekleyici nitelikte olması, Komisyon ile muhatabı olan ülke arasında ortak istişare yoluyla finanse edilmesi

-yardımların ülke bazında ya da çok taraflı programlar, tematik programlar ve sınır ötesi iş birliği programları ile yürütülmesi

-sınır ötesi iş birliğine bağlı olarak üye ülkeler ve aynı sınırı paylaşan komşu ülkeleri bir araya getiren programlar finanse etmek ve programı ortak bir yönetimle idare etmek

Komisyon tarafından belirlenen temel altı konuda bu mali araç görevlendirilmiştir. İstikrar İçin Mali Araç, İnsani Yardım Mali Aracı ve Makro Mali Yardım Aracı gibi araçların hedeflerine ulaşması için Parlamentonun onayıyla, ENPI, Kalkınma İş birliği Aracı (DCI) ile işbirliği içerisinde çalışır.

16 Mart 2011'den itibaren uygulanmak üzere Komisyon 4,2 milyar Euro tutarında 19 yeni finans programı kabul etmiştir. Bunlardan 157,3 milyon Euro Ermenistan, 122,5 milyon Euro Azerbaycan, 180 milyon Euro Gürcistan (Ağustos

2008 krizinin yıkıcı etkisini azaltmak amacıyla 500 milyon Euro tutarında ek kaynak ayrılmıştır),273,1 milyon Moldova, 470,1 milyon Ukrayna, için ayrılmıştır.¹²⁰

Aynı zamanda Yeni Komşuluk Politikası kapsamına alınan ülkeler ENPI'dan başka, Sınır ötesi İş birliği Programı (CBC) ve Komşuluk Yatırım Aracı (NIF) kaynaklarından da faydalanmaktadır. Sınır ötesi İş birliği Programı ile üye ülkeler sınırdaşı olan komşu ülkelerle bir araya gelmektedir ve bu program için 2008 yılında AB doğu komşu ülkelere 25,6 Milyon Euro kaynak ayırmıştır. Komşuluk Yatırım Aracı (NIF) ise KOBİ'lerin ve Sosyal Sektörün gelişmesine yönelik programlarla beraber daha çok çevre, enerji ve ulaşım sektörlerini desteklemektedir. Bu program çerçevesinde 2013 yılı için 164 milyon Euro kaynak ayrılmıştır.¹²¹

iii. İlerleme Raporları

Komşu ülkenin mevcut durumu ülke raporlarıyla belirlendikten sonra eylem planları ile söz konusu ülkenin yerine getireceği yükümlülükleri belirlenirken, İlerleme Raporlarında ise Eylem Planları'nda yapılması hedeflenen eylemlerin ne ölçüde gerçekleştirildiğine ve eylemleri gerçekleştirme heves ve istekleri dikkate alınarak rapor hazırlanır.

iiii. Politikanın Finansmanı

Avrupa Birliği'nin aday ülkelere yerine getirmelerini istediği Kopenhag kriterleri Avrupa Komşuluk Politikasında üyelik sunulmaksızın siyasi, ekonomik ve kimlik konusunda iyileştirme olarak karşımıza çıkar. Bu üç önemli düzenleme arasında diğerlerini etkileyen ve onlardan etkilenen en önemli faktör ekonomi iken Avrupa Birliği de başarılı bir dönüşüm için komşu ülkelere birtakım fonlar ve yardımlar uygular. Örneğin 2000-2006 bütçesinde bölgesel olarak TACIS (Doğu

¹²⁰ Cansu Nur Gezer, **Avrupa Birliği Komşuluk Politikası**, İzmir Ticaret Odası,Dış Ekonomik İlişkiler Stajyeri, 2010, syf.11, Çevrimiçi; http://www.izto.org.tr/Portals/0/iztoGeneral/Dokumanlar/avrupa_birligi_komsuluk_politikasi_25.06.2012%2012-39-55.pdf Erişim Tarihi: 30.06.2019

¹²¹ European Commission, **Operational Annual Report 2013, 2014**, Çevrimiçi; http://ec.europa.eu/europeaid/sites/devco/files/nif-operational-annual-report-2013_web_en.pdf, s.12,s.31.

Avrupa ve Rusya'ya yönelik), MEDA (Güney Akdeniz için), CARDS (Batı Balkanlar) gibi mali programlar uygulanmıştır. Avrupa Birliği ile ilişkileri geliştirmek ve komşu ülkelerin hedeflerine ulaşmalarını kolaylaştırmak amacıyla bu yardımlar ENPI olarak birleştirilmiştir. ENPI komşuluk politikasının finansmanını sağlarken aynı zamanda komşu ülkeleri AB ile işbirliğine teşvik etmek ve reformlarını desteklemek amacıyla ‘Eşleştirme’ (Twinning) ve ‘Teknik İşbirliği ve Bilgi Değişimi (TAIEX) programları oluşturulmuştur.

Bunlara ek olarak ENPI ile Avrupa Birliği üye ülkesi ve komşu ülkelerden sınırdaş olanlar bir araya getirilerek birleşik programlar finanse edilmiş ve bu programların üye ülke ile komşu ülkeler tarafından kurulan ortak bir yönetim tarafından idare edilmesi planlanmıştır.¹²² Ayrıca Komisyon, Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında enerji, ulaşım gibi ortak çıkara hizmet edecek programlar öncelikli olacak şekilde 2007-2013 döneminde 700 milyon Euro ile finanse edeceği ‘Yatırım Aracı’ ile komşuluk ortaklarına ait kredileri 2008 yılında finanse etmeye başlamıştır.¹²³

2.1.4. Avrupa Birliği Komşuluk Politikasının Tamamlayıcıları

Avrupa Birliği komşu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmek, çevresinden gelecek tehlikeleri en aza indirmek amacıyla kendisini çevreleyen bölgelerde barışın, güvenliğin, istikrarın sağlanması için oluşturduğu komşuluk Politikasını daha etkili ve güçlü kılmak amacıyla Karadeniz Sinerjisi, Kuzey Boyutu ve Doğu Ortaklığı adı ile projeler yürütmektedir.

i. Karadeniz Sinerjisi

Karadeniz kıyısı devletleri kadar Avrupa Birliği istikrar ve gelişimine de katkı sağlayacağına inanılmasıyla Avrupa Birliği Komisyonu tarafından 11 Nisan 2007 tarihinde ‘Karadeniz Sinerjisi/Yeni Bölge İş birliği İnisiyatifi’ adıyla

¹²²European External Action Service, Çevrimiçi, http://ec.europa.eu/world/enp/funding_en.htm Erişim Tarihi: 30.06.2019

¹²³ European External Action Service, Çevrimiçi, http://ec.europa.eu/world/enp/funding_en.htm Erişim Tarihi: 30.06.2019

yayınlanan rapor; bölgesel gelişim için Romanya, Bulgaristan, Rusya, Ukrayna, Türkiye, Gürcistan ve kıyıdaş olmadıkları halde tarihi açıdan yakın olmaları sebebiyle Azerbaycan, Ermenistan, Moldova ve Yunanistan'ı kapsar.¹²⁴

Karadeniz Sinerjisi ile demokrasi, insan haklarına saygı, güvenliğin artırılması, balıkçılık, sınır yönetimi, enerji, çevre, bilim ve teknoloji, ulaştırma, ticaret ve bölgesel kalkınma gibi pek çok alanda tüm tarafların ortak çıkarı ve Birlik programlarının hayata geçirilmesi planlanmaktadır. Ortak bir finansman uygulanacak olup ulusal bölgesel ve sınır ötesi programlar ile mali destek sağlanacaktır. Ek olarak Avrupa Komisyonu'na ait yeni finansman araçları olan Karadeniz Ticaret ve Kalkınma Bankası, AİKB, AYB bölgesel iş birliği inisiyatiflerini kolaylaştıracak ve Karadeniz Sinerjisi ortaklık projelerinden elde ettiği deneyimlerden faydalanmak için ortak finansman mekanizmaları oluşturulmasına imkan verecektir.¹²⁵

ii. Kuzey Boyutu

ABD ve Kanada'nın gözlemci olarak katıldığı Kuzey Boyutu Rusya, İzlanda ve Norveç'i kapsar. Temel hedefi Avrupa Birliği ile bölgenin iş birliğinin güçlendirilmesi, ekonomik entegrasyonun geliştirilmesi, istikrarın sağlanması ve Kuzey Avrupa'da sürdürülebilir kalkınma olan Kuzey Boyutu 2001 Haziran'ında düzenlenen Avrupa Birliği Zirvesinde başlatılmıştır.¹²⁶

Altyapı ve enerji, tarım, ormancılık, ulaşım ve lojistik, iklim değişikliği, yasadışı insan ve uyuşturucu trafiği, özgürlük, ticaretin teşvik edilmesi, nükleer

¹²⁴ Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Çevrimiçi <http://www.asam.org.tr/tr/etkinligoster.asp?ID=20&kat1=2> Erişim Tarihi: 28.06.2019

¹²⁵ Bahadır Kalegasi, "Karadeniz Sinerjisi", Çevrimiçi; <http://www.moskova.ru/ekstra/karadeniz-sinerjisi-bahadir-kalegasi-3.html>, Erişim Tarihi: 28.06.2019

¹²⁶ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Çevrimiçi www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/AB/ABKurumsalDb/komsuluk_not.doc; <http://www.asam.org.tr/temp/temp484.pdf>

güvenlik, sağlık, doğal kaynaklar ve çevre mevzuatı gibi konular Kuzey Boyutu'nun öncelikli iş birliği alanlarıdır.¹²⁷

iii. Doğu Ortaklığı

Doğu Ortaklığı Politikası Moldova, Ukrayna, Belarus, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'a yönelik işbirliğini artırma amacıyla Polonya- İsveç'in ön ayak olmasıyla 2009 Prag Zirvesi'yle ortaya çıkmıştır.¹²⁸ Düzensiz ve düzen bozma potansiyeline sahip Doğu Avrupa ve Güney Kafkasya bölgelerine Avrupa Birliği'nin normatif ve siyasi modelini karşılıklı rıza ile ihraç etme girişimi olarak tanımlanan ortaklık bu bölümde detaylı incelenecektir.

2.2. Doğu Ortaklığı Stratejisi

26 Mayıs 2009 tarihinde Avrupa Dışişleri Bakanları bünyesinde gerçekleşen toplantıda İsveç ve Polonya'nın ön ayak olmasıyla gün yüzüne çıkan bu politikanın amacı Komşuluk Politikası kapsamında söz konusu Doğu ülkelerinin AB ile ikili ilişkilerinin geliştirilmesi ve güçlendirilmesidir. Herhangi bir üyelik vaadinde bulunmayan Komşuluk Politikası gibi bu politikanın tamamlayıcısı olan Doğu Ortaklığı da üyelik garantisi vermeden Avrupa yönetim ve ekonomi modelini ortaklarına yayma amacı güder. En temel hedefi ise iş birliğini geliştirerek, refahı, istikrarı ve demokrasisi güçlü bir alan oluşturmaktır.¹²⁹

¹²⁷ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Çevrimiçi: www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/AB/ABKurumsalDb/komsuluk_not.doc,
http://www.bbc.co.uk/turkish/pressreview/story/2006/07/060703_pressreiew.shtml

¹²⁸ Esra Erol Ergun, Seyhun Doğan, "Avrupa Komşuluk Politikası: Avrupa Birliği'nin Doğu Komşularıyla İlişkileri", **Akademik Hassasiyetler**, C.6, S.11, 2019, s.166, Çevrimiçi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/725807>

¹²⁹ European External Action Service, "Eastern Partnership", 2016, Çevrimiçi: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/419/eastern-partnership_en,
Erişim Tarihi: 01.07.2019,

Avrupa Birliği'nin Mayıs 2009 Prag Zirvesi'nde beyan ettiği Doğu Ortaklığı Stratejisi Belarus, Moldova, Ukrayna, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ı kapsamaktadır.¹³⁰

Avrupa Birliği Doğu Ortaklığı girişimi ile hem kendisinin hem de ortaklarının gerek iç sorunlarla gerek uluslararası sorunlarla mücadele kapasitesini artırmayı hedeflemektedir. Daha güçlü, daha istikrarlı komşular daha güçlü ve daha istikrarlı bir Avrupa demektir. Tıpkı Avrupa Komşuluk Politikasında olduğu gibi Doğu Ortaklığında da çevreden gelebilecek güvenlik tehditlerini en aza indirebilmenin yolu daha derin bir bütünleşme sunarak ikili ilişkileri olabildiğince derinleştirmektir.

Doğu Ortaklığı Politikası'nın oluşturulmasıyla AB hukukun üstünlüğü, insan haklarının korunması demokratik kurumların varlığı gibi değerleri ortak ülkelere aktarırken söz konusu ülkelerle ekonomik bütünleşmeyi hızlandırmak, komşulardan gelebilecek çatışmaları önlemek, AB'ye yönelik düzensiz göçü engellemek ve enerji güvenliğini sağlamak istemiştir.¹³¹

AB aynı zamanda Doğu Ortaklığının enerji verimliliği, istikrarlı ve güvenli enerji arzı ve taşınımı ile ilgili işbirliği ve yenilenebilir enerji kaynaklarının daha fazla kullanımı için oldukça önemli olduğunu belirtmiştir.¹³²

Herhangi bir üyelik vaadinde bulunmamasına rağmen Doğu Ortaklığı'nın 'yarı katılım öncesi strateji belgesi' olduğunu söylemekten sakınca çıkmaz. Karadeniz sinerjisinin aksine sunduğu somut yapıcı reformlarla ortaklarının siyasi ve ekonomik istikrarlarına kavuşmasına sağladığı katkı ile AB üye devletleri tarafından yoğun destek gören bu ortaklığa söz konusu ülkeler Moldova, Ukrayna, Belarus,

¹³⁰ Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit, Council of the European Union, Prague, 7 Mayıs 2009, 8435/09, Çevrimiçi: http://ec.europa.eu/europeaid/where/neighbourhood/eastern_partnership/documents/prague_summit_declaration_en.pdf. Erişim Tarihi: 02.07.2019

¹³¹ Ali Onur Özçelik, Sopiko Zandaradze, 'Avrupa Birliği Doğu Ortaklığı Projesinin Gürcistan'a Etkisi', **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, C.8, S.1, Mart 2020, s.168, Çevrimiçi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1032475> Erişim Tarihi 09.10.2020

¹³² A.g.e., Erişim Tarihi 09.10.2020

Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'dır.¹³³ Ermenistan ve Belarus bölgelerindeki Rusya müttefikleri olmaları sebebiyle bu politikada aktif yer almazken, Ukrayna ve Moldova ise Rusya'ya rağmen AB'ye entegrasyon için bu politikayı dış politikalarının temel önceliği olarak değerlendirmişlerdir.¹³⁴

2.2.1. Doğu Ortaklığının Oluşum Süreci

Avrupa Komşuluk Politikası strateji belgelerinde Doğu ortaklarına ve AB ilişkilerine atıfta bulunulmuş olmasına rağmen, somut kayda değer bir adım atılmaması sonucu 2008 yılında dışişleri bakanları nezdinde bir araya gelen AB ülkelerinden Polonya ve İsveç'in inisiyatifiyle AKP'nin Doğu boyutunun derinleştirilmesi gündeme gelmiştir. Avrupa Konseyi'nin Komisyon'dan Doğu ortakları ve AB iş birliğini geliştirmek için bir öneri hazırlamasını istemesiyle süreç başlamıştır.

Özellikle 2008 Gürcistan krizi sonrası AB üye devletleri Rusya ile AB arasında kalan devletlerle daha derin bir iş birliği kurma gereği duymuşlardır ve sonuç olarak 2009 yılında Doğu Ortaklığı girişimi ortaya çıkmıştır.¹³⁵

Doğu Ortaklığı hem komşuluk politikası tamamlayıcısı olmasıyla iki taraflı hem de altı ülkeye yönelik olmasıyla çok taraflı boyutlar üzerinde bina edilirken, partnerler arasındaki farklılaştırma göz önünde bulundurularak, bu ülkeleri AB'ye yakınlaştırma, AB yönetim ve ekonomik modelini ihraç etmeyi hedeflemiştir. Farklılaştırma prensibiyle her ortak ülkeye farklı bir yaklaşımla, kendi yolunda ve hızında reformları gerçekleştirmesi için destek sağlanmış olması esnekliği artırmış dolayısıyla daha verimli bir politika olmuştur.

¹³³Consilium, "Why an Eastern Partnership", Çevrimiçi; <http://www.consilium.europa.eu/en/policies/eastern-partnership/> Erişim Tarihi: 01.07.2019

¹³⁴ Halit Hamzaoglu, Komşuluk Politikası ve Doğu Ortaklığı Programı Çerçevesinde Azerbaycan-Avrupa Birliği İlişkileri, 'Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.11,S.21, 2020, s.514 Çevrimiçi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1180610> Erişim Tarihi 27.10.2020

¹³⁵ Consilium, "Why an Eastern Partnership",Çevrimiçi; <http://www.consilium.europa.eu/en/policies/eastern-partnership/>, Erişim Tarihi: 01.07.2019

*Türkiye ile AB ilişkileri Türkiye'nin 31 Temmuz 1959'da Avrupa Ekonomik Topluluğu'na yaptığı ortaklık başvurusu ile başlar.

Karadeniz Sinerjisi ve Doğu Ortaklığı AB'nin Doğu komşularıyla ilişkilerini geliştirmeyi hedeflese de iki politikaya AB ülkeleri tarafından verilen destek ve bu politikaların yaklaşımları, yapısı gereği birbirlerinden çok farklı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Yannis Tsantoulis'e göre Doğu Ortaklığı'nın Karadeniz Sinerjisinden daha başarılı olmasının sebebi bu politikaya görece daha tutarlı bir grup ülkenin dahil edilirken, AB ile ilişkileri inişli çıkışlı olan Türkiye (aday ülke*) ve Rusya'nın (stratejik ortak) dahil edilmemesidir.¹³⁶ Buna ek olarak Doğu Ortaklığı Karadeniz Sinerjisi gibi bölgesel olarak kapsayıcılık iddiasında değildir.

Avrupa Komşuluk Politikası genişlemekten ve daha fazla bölgesel kurumlar oluşturmaktan kaçınırken Doğu Ortaklığı çok taraflılık politikasıyla adeta Doğu ortak ülkeleri ve AB arasında iş birliğini geliştirerek bölgesel olarak yapılandırılmış bir yaklaşım süreci öngörür.¹³⁷

2.2.2. Doğu Ortaklığı Mekanizmaları

Doğu Ortaklığı her ortak ülkenin kendi nezdinde değerlendirilmesi, farklılaştırma prensibi, çok taraflı ve iki taraflı mekanizmalarıyla AKP ve Karadeniz Sinerjisinden ayrılmaktadır.

i. Çok Taraflı Mekanizmalar ve İşleyişi

AB'nin Doğu ortak ülkeleriyle iş birliğinin geliştirilmesi ve hedeflerin daha kolay gerçekleşebilmesi için Doğu Ortaklığı Zirvesi, Doğu Ortaklığı Dış İlişkiler Bakanları Toplantısı, Çalışma Panelleri, Tematik Platformlar, Doğu Ortaklığı Sivil Toplum Forumu, Doğu Ortaklığı için Bölgesel Konferansı ve Yerel Yönetimler ve Euronest gibi çok taraflı mekanizmalar oluşturulmuştur.

¹³⁶ Yannis Tsantoulis, “Black Sea Synergy and Eastern Partnership: Different Centres of Gravity, Complementarity or Confusing Signals?”, ICBSS Policy Brief, S.12, 2009,s.3

¹³⁷ Sabine Fisher, “The European Union and Security in the Black Sea Region After the Georgia Crisis”, *Southeast European and Black Sea Studies*, C.9, S.3, 2009,s.342

a. Doğu Ortaklığı Zirvesi

2009 yılı Prag Zirvesinden sonra iki yılda bir gerçekleştirilen Doğu Ortaklığı Zirveleri 2011 yılında Varşova, 2013 yılında Vilnius, 2015 yılında Riga, ve 2017 yılında Brüksel olarak devam etmiştir. AB üyesi ve Doğu ortak ülkelerinin Devlet ve Hükümet Başkanlarından oluşan Doğu Ortaklığı Zirvesini sonuncusu 13 Mayıs 2019 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Brexit ve Mayıs 2019 Avrupa Parlamentosu seçimleri ile Avrupa Komisyonu ve AB Konseyi kadrolarındaki değişimler sebebiyle zirve 2020 yılına ertelenmiştir. Bunun yerine 13 Mayıs 2019'da bir oturum ve akşam yemeği düzenlenmiş, ortak bir bildiri yayınlanması planlansa da gerçekleştirilememiştir. Bir yıl gecikmeli olarak altıncısı 18 Haziran 2020'de gerçekleştirilen son zirvede bir önceki toplantıdan bu yana kaydedilen gelişmeler ortaklığın somut kazanımları ve planlanan iş birlikleri, AB ve altı Doğu ortağı ülkelerin liderleri nezdinde görüşülmüştür.¹³⁸ Diğer beş zirveden farklı olarak bu zirvede ortak bir bildiri yayınlanmamış, ortak bildirinin bir sonraki zirve 2021 Brüksel'de yayınlanacağı belirtilmiştir.¹³⁹

2017'de verilen taahhütlerin yerine getirilip getirilmediği incelenecek olan 2019 Zirvesinde Doğu Ortaklığının onuncu yılı kutlanırken, güçlü ekonomi Pazar fırsatlarının daha iyi kullanılması, Devlet kurumlarının güçlendirilmesi, Ulaştırma ve enerji alanında iş birliğinin artırılması, Vatandaşlar arasındaki ilişkilerin kuvvetlendirilmesi konuları ve daha önce belirtilen 2020 yılına kadar hayata geçirilmesi beklenen yirmi hedef¹⁴⁰ değerlendirilmiştir.

Bu yirmi hedef ile AB ve Doğu ortak ülkeleri arasında iş birliğini geliştirecek ve iki taraflı somut faydalara odaklanacak verimli, etkin pratik bir yol belirlenmiştir.

¹³⁸ European Commission, Çevrimiçi; <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-ministerial-meetings/2019/05/13> Erişim tarihi: (03.07.2019)

¹³⁹ Turgut Kerem Tuncel, 'Avrupa Birliği'nin Doğu, Doğu'nun Avrupa Birliği Serüveni: Doğu Ortaklığı'nın On Bir Yılı', **Avrasya İncelemeleri Merkezi**, 2020, Çevrimiçi: <https://avim.org.tr/tr/Analiz/AVRUPA-BIRLIGI-NIN-DOGU-DOGU-NUN-AVRUPA-BIRLIGI-SERUVENI-DOGU-ORTAKLIGI-NIN-ON-BIR-YILI> Erişim Tarihi: 11.10.2020

¹⁴⁰ European Commission, Çevrimiçi; https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/swd_2017_300_fl_joint_staff_working_paper_en_v5_p1_940530.pdf Erişim Tarihi: 03.07.2019

Tablo 1. Avrupa Birliği Doğu Ortaklığı 2020 Planı

1. Ortak ülkelerde sivil toplumun güçlendirilmesi
2. Cinsiyet eşitliğinin sağlanması
3. Basın özgürlüğünün güçlendirilmesi
4. Sürdürülebilir kalkınma politikalarının ve KOBİ'lerin gelişiminin desteklenmesi
5. Finansal altyapının güçlendirilmesi ve sermaye piyasasının yenilenmesi
6. bölgesel kalkınma projelerinin desteklenmesi
7. Dijital piyasaların AB Dijital Tek Pazarı'yla uyumlu hale getirilmesi ve Dijital Nakil Koridoru'nun oluşturulması
8. Gürcistan, Moldova ve Ukrayna'yla Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Alanı (DCFTA) konusunda ilerleme sağlanması ve Azerbaycan, Belarus ve Ermenistan ile ticaretin geliştirilmesi
9. Yolsuzluk karşıtı mekanizmaların ve hukuk devleti prensibinin güçlendirilmesi
10. Yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığının pekiştirilmesi amacıyla reformlar yapılması
11. Uluslararası normlarla uyumlu kamu yönetimi reformlarının hayata geçirilmesi
12. Güvenlik ve afet yönetiminde iş birliğinin güçlendirilmesi
13. AB ile ortak üyeler arasındaki enerji tedarik güvenliğinin iyileştirilmesi; EU4Energy girişimi sayesinde daha etkili ve şeffaf enerji piyasaları oluşturulması
14. Trans-Avrupa Ulaşım Şebekelerinin (TEN-T) karayolu, demiryolu, liman, havaalanı ve iç su yollarını kapsayacak şekilde genişletilmesi
15. Paris İklim Anlaşması çerçevesinde karbon salınımının azaltılması ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması
16. Çevre odaklı bölgesel kalkınma modelleri, su kaynaklarının yönetimi ve sınır ötesi iş birliği politikalarının benimsenmesi
17. Gürcistan, Moldova ve Ukrayna ile AB arasındaki vize serbestliği çerçevesinde ülkeler arası hareketliliğin artırılması, Azerbaycan ve Ermenistan ile vize serbestliği diyalogunun başlatılması
18. EU4Youth Girişimi çerçevesinde gençlerin eğitim ve iş alanlarındaki gelişimini destekleyen yatırımların artırılması
19. Kültürel etkileşimi artırmak amacıyla bir AB Doğu Ortaklığı Okulu açılması
20. Ortak üyeler ile AB arasında Ar2Ge ve inovasyon yöntemlerinin EU4 Innovation Girişimi çerçevesinde uyumlu hale getirilmesi

Kaynak: Doğu Ortaklığı Zirvesi Ortak Bildirisi¹⁴¹ https://bulten.ikv.org.tr/?ust_id=8125&id=8162
Erişim Tarihi: 31.07.2019

¹⁴¹ İktisadi Kalkınma Vakfı, AB Doğu Ortaklığı Zirvesi: Daha Güçlü Bir İşbirliğine Doğru, Çevrimiçi https://bulten.ikv.org.tr/?ust_id=8125&id=8162 Erişim Tarihi: 31.07.2019

b. Doğu Ortaklığı Dışışleri Bakanları Toplantısı

AB üye ülkeleri ve Doğu ortak ülkelerinin Dışışleri Bakanlarının Doğu Ortaklığı girişiminin uygulanmasına yönelik politikaları belirlemek ve ilerlemeyi gözden geçirmek amacıyla yılda bir kez bir araya geldikleri toplantılardır. 8 Aralık 2009 Brüksel’de gerçekleştirilen ilk toplantıda katılımcılar Doğu Ortaklığı’nın en verimli ve etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamak amacıyla dört tematik çalışma platformu başlatılmasını kararlaştırmışlardır.¹⁴² En son 13 Mayıs 2019 tarihinde gerçekleştirilmesi gereken toplantı Brexit ve Avrupa Parlamentosu seçimleri sebebiyle 2020 yılına ertelenmiş, 2020 yılı Covid19 Pandemi sebebiyle ise telekonferans yöntemiyle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ancak ortak bir bildirinin yayınlanmaması, AB resmi sitelerinde Doğu Ortaklığı Zirvesiyle ilgili yeterli haber veya yorumların olmaması zaten ertelenerek önemsizleştirilen Doğu Girişimini AB için geride kalan önemini gösterir hale getirmiştir.¹⁴³ Ortak bir bildiri yerine AB Dış İlişkiler Temsilcisi Federica Mogherini’nin imzasıyla kamuoyuna sunulan metin Doğu Ortaklığı Girişimi savunucularından ikisi olan Gürcistan ve Ukrayna’yı ilişkilerine yeterli vurgu yapılmadığı gerekçesiyle tatmin etmemiş, Azerbaycan ise topraklarının Ermenistan işgaline sessiz kalınması sebebiyle itiraz etmiştir. Bu görüşmeden çıkan 2020’nin Ötesinde Doğu Ortaklığı Politikası başlıklı belgede

- Sürdürülebilir ve bütünleşik ekonomiler
- Hesap veren kurumlar, hukukun üstünlüğü, güvenlik
- Çevre ve iklim
- Dijitalleşme
- Adil ve kucaklayıcı toplumlar

Konuları öncelikli beş alan olarak belirtilmiştir.¹⁴⁴

¹⁴² Assembly of European Regions, s.3

¹⁴³ Turgut Kerem Tuncel, A.g.e

¹⁴⁴ European Commission, Q&A The Eastern Partnership Policy Beyond 2020- Reinforcing Resilience- an Eastern PArtnership that delivers for all, Mart 18, 2020, Çevrimiçi: <https://eeas.europa>.

c. Tematik Platformlar

İlgili bakanlıkların üst düzey yetkililerinin katılımıyla yılda en az iki kez toplanan ve Dışişleri Bakanlarının yıllık toplantılarına raporlar sunan tematik platformlar¹⁴⁵, AB ile doğu ortak ülkeleri arasındaki iş birliğini artırmak diyalogu geliştirmek amacıyla forumlar tarzında kurulmuştur.

Demokrasi, iyi yönetim ve istikrar, ekonomik entegrasyon ve AB politikası ile yakınlaşma, enerji güvenliği ve bireyler arasındaki etkileşim olmak üzere dört farklı platform mevcuttur. Öncelikleri ve çalışma programlarını tanımlarken kaydedilen ilerlemeleri de takip eden bu platformlar ortak ülkelerdeki mevcut durumu incelerken ülkelerin mevcut durumlarına yönelik ayrıntılı öneriler de sunmaktadır.

i. Demokrasi, İyi Yönetişim ve İstikrar

Temel hedefi bölgedeki demokratik ilerlemeleri desteklemek ve sürdürülebilirliğini sağlamak adına etkin politikalar oluşturmak olan bu platformda en genel anlamıyla Doğu ortak ülkelerinin AB değerlerini benimsemesi amaçlanmıştır. Demokrasi eksikliği, güvenlik ve istikrar sorunları, adalet ve iç işlerinde karışıklık, insan hakları ihlalleri gibi konuların çözümüne yönelik alanlarda iş birliği oluşturulması önceliklidir.

Özellikle Avrupa Konseyi bu platformun faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi aşamasında önemli bir rol oynamaktadır. Yolsuzlukla mücadele, yargı reformu ve siber suçlarla mücadeleye öncelikli olarak destek sağlamaktadır.

[eu/headquarters/headquarters-homepage/76166/joint-communication-eastern-partnership-policy-beyond-2020-reinforcing-resilience-%E2%80%93-eastern](http://eu.headquarters/headquarters-homepage/76166/joint-communication-eastern-partnership-policy-beyond-2020-reinforcing-resilience-%E2%80%93-eastern) en. Erişim Tarihi: 07.10.2020

¹⁴⁵ European Commission, “**Implementation of the Eastern Partnership: Report to the Meeting of Foreign Ministers**”, Meeting doc.319/09,1.12.2009, Çevrimiçi; http://www.eeas.europa.eu/archives/docs/eastern/docs/2009_eap_implementation_report_en.pdf, Erişim Tarihi: 08.07.2019,ss.5-6

ii. Ekonomik Entegrasyon ve AB Politikası İle Yakınlaşma

Platform 1’de AB ile yakınlaşılması hedeflenen ana konular demokrasi iken bu platformda Doğu ortak ülkelerinin ekonomik politikalarının AB ekonomisine entegrasyonunun sağlanmasına yönelik işbirliğinin oluşturulmasıdır.¹⁴⁶

KOBİ’ler, ticaret, ulaşım, istihdam, çevre ve iklim değişikliği gibi pek çok sektörü kapsayan en geniş Doğu Ortaklığı Platformu olan bu platform aynı zamanda çeşitli çalışma alanlarında iş birliği oluşturarak ortak ülkelerde serbest piyasa ekonomisinin sürdürülebilirliğine katkıda bulunmaktadır.¹⁴⁷

Doğu Ortaklığı Ekonomik Entegrasyon ve AB Politikası ile Yakınlaşma Platformu Avrupa Komisyonu (İşletme ve Sanayi Genel Müdürlüğü birimi) başkanlığında yılda iki kez toplanır ve iş birliğinin yoğunlaştırılması nihayetinde Doğu ortak ülkeleri ve AB’nin ekonomik diyalogunun geliştirilmesi hedeflenir.

iii. Enerji Güvenliği

Enerji konusunda %70 dışa bağımlı olan Avrupa Birliği Doğu Ortaklığı Enerji Güvenliği platformunda yenilenebilir enerjinin kullanılması, enerji aktarımının güvenli bir şekilde gerçekleşmesi, enerjinin verimli kullanılması ve nükleer enerji konusunda güvenli bir bölge oluşturmayı sağlamak ve buna teşvik etmeyi hedeflemiştir.

¹⁴⁶ European External Action Service, ‘**Eastern Partnership Platform 2 ”Economic Integration and Convergence with EU Policies”**’ Work Programme 2014-2017’ Çevrimiçi; https://eeas.europa.eu/sites/eeas/platform_2_work_programme_2014-2017_0.pdf, Erişim Tarihi: 08.07.2019, (Platform 2),s.1.

¹⁴⁷ European External Action Service, ‘**The 16th Meeting of the Eastern Partnership Platform 1 “Economic Integration and Convergence with EU Policies” focused on social economy and social entrepreneurship”**’, Press Release- UNIQUE ID:170113, 06.12.2016, Çevrimiçi; https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/18563/16th-meeting-eastern-partnership-platform-2-economic-integration-and-convergence-eu-policies_en, Erişim Tarihi: 08.07.2019, (16th Meeting).

Ek olarak enerjinin güvenli bir şekilde taşınması için altyapısı yetersiz olan Doğu ortak tedarikçi ülkelerinin altyapılarının iyileştirilmesi, enerji ile ilgili mevcut politikalarının AB enerji politikalarına uygun hale getirilmesi amaçlanmıştır.¹⁴⁸

iiii. İnsanlar Arasındaki Etkileşim

Avrupa değerleri, siyasi istikrar, sosyal adalet, ekonomik büyüme gibi konularda ilerlemeler kaydetmek için öncelikli olarak insanların etkileşim halinde olduğu eğitim, öğretim, kültür, sanat, araştırma alanlarında görüşmelerin yapıldığı AB Doğu Ortaklığı platformudur.¹⁴⁹

Avrupa Birliği üye devletler ve kurumları, Avrupa Konseyi, Doğu Ortak ülkeleri, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün (UNESCO) katılımıyla gerçekleşen platform toplantılarında AB değer ve programlarına daha güçlü katılım hedeflenmektedir.

d. Doğu Ortaklığı Sivil Toplum Forumu

Doğu Ortaklığı Sivil Toplum Forumu Doğu ortak ülkelerindeki demokratik dönüşümlerin kolaylaştırılması ve istikrarlı bir şekilde sürdürülmesi için bu ülkelerin AB norm ve değerlerini benimsemelerinin hızlı ve etkin olarak gerçekleştirilmesi amacıyla oluşturulmuş bölgesel bir platformdur. Bunun yolu ise Doğu ortak ülkelerinde sivil toplumun güçlendirilmesi, ortak ülkeler ve AB üye ülkelerinin sivil toplum kuruluşları arasındaki iş birliğinin geliştirilmesinden geçmektedir.¹⁵⁰

Doğu Ortaklığı Sivil Toplum Forumu'na İdari Komite yürütme kurulu olarak hizmet vermekte ve Doğu Ortaklığı Sivil Toplum Forumu tarafından bir yıllık süre için seçilen en fazla on üç üyeden oluşan meclis yılda bir kez toplanmaktadır.¹⁵¹

¹⁴⁸ European Commission, Energy.

¹⁴⁹ European Commission, "Contacts between people- "Platform 4" of the Eastern Partnership", Çevrimiçi; https://ec.europa.eu/education/policy/international-cooperation/eastern-partnership_en, Erişim Tarihi: 10.07.2019, (Contact).

¹⁵⁰ Eastern Partnership Civil Society Forum, Çevrimiçi;

<http://www.csdialogue.eu/eastern-partnership-civil-society-forum>, Erişim Tarihi: 11.07.2019,s.2

¹⁵¹ Eastern Partnership Civil Society Forum, "EaP CSF Steering Committee", Çevrimiçi;

Temel özgürlükleri, insan haklarını, katılımcı demokrasiyi destekleyen bu platforma AB ve Doğu ortak ülkelerinin bilgi, koordinasyonunu sağlayan, uzmanlık sunan ve İdari Komiteye rapor veren Sekreterya 2012 yılında Brüksel’de kurulmuş ve 2013 yılında faaliyete geçmiştir.¹⁵²

Doğu Ortak ülkelerindeki demokratik dönüşümü etkin kılmaya çalışan bu platform ortak ülkelerin ve AB üye ülkelerinin tüm sivil toplum kuruluşlarına açıktır.

e. Yerel ve Bölgesel Yönetim Organları Konferansı

Şehir ve bölgelerin Doğu ortak ülkeleri ile AB’nin iş birliğine katkısının tartışıldığı bir platform olan Yerel ve Bölgesel Yönetim Organları Konferansı bölgesel iş birliği platformu olarak çalışır.

On sekizi AB üye ülkeleri ve on sekizi Doğu Ortak ülkelerinden olmak üzere otuz altı yerel ve bölgesel politikacı bir araya gelerek AB’deki yerel ve bölgesel kurumların Doğu ortak ülkelerindeki karşılıklarıyla siyasi diyalogu geliştirmek, iş birliğini teşvik etmek, yerel ve bölgesel politikaların Doğu Ortaklığı politikasına pozitif girdisini sağlamak üzere çalışmalar yaparlar.¹⁵³

AB kotaları Avrupa Halk Partisi, Avrupa Liberaller ve Demokratlar İttifakı, Avrupa Muhafazakarlar ve Reformcular Grubu ve Avrupa Sosyalistler Partisi olmak üzere beş siyasi gruba dağılmışken Doğu Ortak ülkelerinin her birinin üç kişilik kotası vardır.¹⁵⁴

<http://eap-csf.eu/steering-committee/>, Erişim Tarihi: 11.07.2019, Committee.

¹⁵² Eastern Partnership Civil Society Forum, “**Steering Committee Secretariat**”, Çevrimiçi; <http://easp-csf.eu/secretariat-of-the-steering-committee/>, Erişim Tarihi: 11.07.2019, Secretariat.

¹⁵³ Committee of Regions, Voice,s.2

¹⁵⁴ European Committee of Regions, “**Eastern Partnership**” (CORLEAP),Çevrimiçi; <http://cor.europa.eu/en/our-work/pages/CORLEAP.aspx>, 13.07.2019

f. Euronest Parlamenter Meclisi

Avrupa Parlamentosu ve Doğu ortak ülkelerinin temsilcileri tarafından imzalanan anlaşmayla kurulan Euronest Parlamenter Meclisinin amacı AB ve Doğu ortak ülkeleri arasındaki ekonomik ve siyasi iş birliğini hızlandırmak ve etkin kılmak için gerekli koşulları teşvik etmektir.¹⁵⁵

Her Doğu ortak ülkesinden on kişi ve Avrupa Parlamentosundan altmış kişinin katılımıyla yıllık olarak toplanan mecliste AB ve Doğu Ortak ülkelerini ilgilendiren enerji, bölgesel güvenlik, sivil toplum gibi konular görüşülmektedir.

ii. İki Taraflı Mekanizmalar İşleyişinde Genel Durum

Önceki sayfalarda yer alan Doğu Ortaklığı çok taraflı mekanizmaların dışında iki taraflı görüşmeler, anlaşmalar da mevcuttur. Bunlar Ortaklık Anlaşmaları, DCFTA ve vize diyalogudur.

Doğu Ortak ülkelerini AB norm ve değerlerine yaklaştırmak için kullanılan bir araç olan Ortaklık Anlaşmaları ODGP, adalet ve içişleri, DSTB, ulaşım çevre, eğitim gibi pek çok konuyu kapsayan dört bölümden oluşur.

Ortak ülkenin bu anlaşmayı imzalamasıyla başlayan ortaklık anlaşması tüm AB üye devletlerinin Parlamentolarının da onaylamasıyla birkaç yıl sürebilir. Ortak ülkelerin demokratik reformları, insan hakları ve özgürlükleri konusunda gelişmeler kaydetmesini amaçlayan ortaklık anlaşmaları AB ve Doğu ortak ülkeleri arasında Doğu ortak ülkesindeki gelişime paralel olarak işbirliğinin artırılması, siyasi diyalogun iyileştirilmesi, ekonomik ve sektörel ortaklığın geliştirilmesi gibi konularda derinleşmeyi hedefler.

2014 yılında Moldova, Ukrayna, Gürcistan ile imzalanan ortaklık anlaşmaları, 2016'da Moldova ve Gürcistan, 2017'de Ukrayna ile yürürlüğe

¹⁵⁵ European Parliament, "Euronest Parliamentary Assembly", Çevrimiçi; <http://www.europarl.europa.eu/euronest/en/home.html>, Erişim Tarihi 13.07.2019

girmiştir. Bu anlaşmalar ortak ülkeleri AB norm ve değerlerine uyumlu hale getirmeyi zaruri kılarken AB'nin yumuşak gücünü de gün yüzüne çıkarır.

Ortaklık Anlaşmaları kapsamında olan vize muafiyeti ortak ülke ve AB arasında etkileşimi ve hareketliliği artırmaktadır. 2014 yılında Moldova, 2017 yılında Gürcistan ve Ukrayna için vize muafiyeti yürürlüğe girmiştir.

2015 yılında Avrupa Komşuluk Politikasının ikinci kez gözden geçirilmesiyle AB Ermenistan, Azerbaycan ve Belarus ile ilişkilerine özel bir yaklaşım geliştirmiş ve 2017 yılında Ermenistan ile Kapsamlı ve Geliştirilmiş İş birliği Anlaşması'nın müzakereleri tamamlanmıştır. Müzakereleri tamamlanan bu anlaşma 24 Kasım 2017 tarihinde Ermenistan ve AB arasında imzalanmıştır.¹⁵⁶

Belarus ise diğer Doğu Ortak ülkelerine nazaran daha düşük seviyede olsa da özellikle çok taraflı platformlarda aktif bir şekilde var olmaktadır.¹⁵⁷

DCFTA ise ortaklık anlaşmalarının en temel unsurudur. Normal bir serbest ticaret bölgesinden çok daha derin ve iş birliğinin artırıldığı anlaşmaları barındıran DCFTA bu hedeflere ulaşmak için öncelik olarak gümrük bariyerlerini ve ticaret kotalarını kaldırmayı, ortak ülkelerin ticari mevzuatlarının AB ile uyumlu hale getirilmesini şart koşar.

Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Alanları oluşturabilmek için ortak ülkeler ile AB ülkeleri arasındaki mal ve hizmet erişimi geliştirilmeli, tarife ve kotaya yönelik engeller ortadan kaldırılmalı ki üreticilere daha rekabetçi bir ortam sunulsun ve tüketicilere de daha düşük fiyata daha geniş ürün yelpazesi sunulabilsin. DCFTA, Dünya Ticaret Örgütüne üye olmayan Azerbaycan ve Belarus ile uygulanılamamasına karşılık, Moldova, Gürcistan ve Ukrayna ile başarıyla uygulanmaktadır.

¹⁵⁶ European Union External Action Service 2018b "Eastern Partnership", Çevrimiçi, http://www.eeas.europa.eu/eastern/index_en.htm, Erişim Tarihi 07.07.2019

¹⁵⁷ European External Action Service, EU_Belarus Relations", Çevrimiçi; https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/35606/EU-Belarus%20relations, Erişim Tarihi 13.07.2019

2.2.3. Doğu Ortaklığı Stratejisi Kapsamı

Avrupa Birliği üç doğu ortak ülkesi olan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'la herbirinin mevcut durumunu belirten ülke raporları hazırlamıştır. Bu ülke raporları bir sonraki aşama olan eylem planlarına yol haritası çizebilecek olup ikili ilişkilerin dönüşebileceği boyuta ışık tutmaktadır. Bunlar sırasıyla ikili ilişkilerin seyri, politik ve sosyal konular ve ekonomik konular olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.

Eylem planları ülke raporların sonunda öncelik alanlarının belirlendiği ve ilerleme kaydedilecek konuların sıralandığı belgelerdir. Her ülkenin mevcut durumu birbirinden farklı olduğundan öncelikli olarak atılacak adımlar ve bu ülkelerden beklenen reformlar farklıdır. Tüm bunlar AB ve doğu ortak ülkesi görüşmelerinde belirlenmekte ve Doğu Ortaklığı'nın en temel ilkesi "farklılaştırma" doğrultusunda geliştirilmektedir. Mevcut durumları doğrultusunda yalnızca AB'nin beklediği reformlar farklı olmakla kalmayıp, doğu ortak ülkelerinin de AB'den beklentileri farklı olmaktadır. Örneğin dış politikanın son derece etkili olduğu eylem planlarında Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki temel anlaşmazlıklardan biri olan Dağlık Karabağ meselesi bu iki ülkenin eylem planlarını doğrudan etkilemiştir.

Her ülkenin iç dinamizmi ve uluslararası konjektürdeki yeri ve beklentilerinin farklılığına rağmen AB'nin bu ülkelerden beklentisi temelde aynıdır: güçlü demokrasi, istikrarlı ekonomi, insan temel hak ve özgürlüklerine saygı, adil ve serbest seçimler, ifade özgürlüğü, güçlü sivil toplum.. bu reformların gerçekleştirilmesinin yanında ise eylem planlarının ülkeye özgü olması sebebiyle öncelik sıralaması farklılaştırılmıştır. Örneğin Azerbaycan sahip olduğu enerji kaynakları sebebiyle daha çok enerji sektörüne ilişkin düzenlemeler içerirken, Ermenistan için öncelikle olarak yolsuzlukla mücadele ile ilgili düzenlemeler mevcuttur.

İlerleme raporları ise ülke raporları ışığında hazırlanan eylem planlarının ne ölçüde gerçekleştiğini ortaya koyan belgedir. Eylem planlarında öncelik sıralamasına göre yapılması gereken refomların ne ölçüde ve nasıl uygulandığını belirtirken, eksik

ve tamamlanmamış eylemleri de vurgular. Son aşama olan İlerleme Raporları söz konusu ortak ülkenin AB norm ve değerlerine ne ölçüde yaklaştığını ve yaklaşma konusunda ne kadar istekli olduğunu belirtmesi açısından önemlidir.

Tablo 2: Doğu Ortaklığı'nın Amaçları

Kapsamlı Kurum Oluşturma Programı	Ortaklık anlaşmaları ile söz verilen konularda yardımların devam etmesi
Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşmaları	Ticaretin ötesine geçen yeni nesil ticaret anlaşmaları(ticaret, yatırım ve düzenleyici faaliyetlerin yakınsamasını kapsar)
Vize Serbestliği	Başlangıçta vatandaşların hareket kabiliyetini kolaylaştırmasını destekleyen diyalog. Uzun vadede tam vize özgürlüğünün sağlanması
Çeşitli alanlarda ilave işbirliği ve teknik yardım	Ekonomi, enerji, çevre, ulaşım, araştırma gibi alanlarda

Kaynak: Shapovalova N., Boonstra J., (2010:3), The EU's Eastern Partnership: One Year Backwards. A European Think for Global Action, Erişim Tarihi; 25.06.2020 Çevrimiçi; https://www.en.eurobelarus.info/old/images/stories/PDF_documents/WP99_EP_E_NG_may10.pdf

Temel amacı birlik ve doğu komşu ülkeleri arasında işbirliğinin yaygınlaşması ve ticaretin kolaylaşması olan Doğu Ortaklığı için öncelikli alanlar tabloda belirtilmiştir. Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları komşu ülkelerle AB arasında kurulacak olan ilişkilerin ilk adımı ve Doğu Ortaklığı'nın yasal dayanağıdır. Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmasından sonraki adım olan Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşmaları ise ekonomik ilişkileri daha ileri boyuta taşımayı amaçlar. Herhangi bir üyelik vadetmeyen bu program söz konusu anlaşmalarla doğu komşularına AB pazarına erişim sağlarken, ortak norm ve değerlerin belirlenmesinde söz hakkı olunmaması gibi bir takım sınırlamalar da getirmiştir. Kapsamlı kurum oluşturma programı aday ülkelerin AB norm ve değerlerine uyumu için geliştirilmiş bir programdır. Fakat genişleme politikasıyla birliğe dahil olan ülkelere bu

programdan büyük oranda bütçe ayrılırken, AKP kapsamındaki ülkelere çok daha az bütçe ayrılmaktadır.¹⁵⁸

DKSTA en genel anlamıyla: gümrük vergilerinin kaldırılması, ticaretteki teknik engellerin önlenmesi, fikri mülkiyetin korunması, gümrük prosedürlerinin geliştirilmesi, kamu ihalesi ve rekabet kurallarının iyileştirilmesi ve AB standartlarına uygun hijyen ve bitki sağlığı içermektedir.

Vize serbestliğinin sağlanması AB'nin komşu ülkeleri teşvik etme konusunda uyguladığı bir araçtır. Serbestlik sağlanmasa da reformları yerine getiren ülkelere eğitim, bilim, araştırma, turizm gibi sebeplerle birliğe gelmek isteyenlere vize kolaylığı sağlanmaktadır.

Tablo 3: Vize Kolaylaştırıcı Anlaşmalar

Doğu Komşuları	Yürürlüğe Girilen Tarih
Azerbaycan	09.2014
Ermenistan	01.2014
Ukrayna	07.2013
Moldova	07.2013
Gürcistan	03.2011
Belarus	-

Kaynak: (European Commission,2018a). Visa Policy. Erişim Tarihi;27.06.2020 Çevrimiçi; https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/borders-and-visas/visa-policy_en

2.2.4. Doğu Ortaklığı Politikasına Eleştiriler

Özellikle enerji güvenliği, enerji kaynağı tedarikinde ve güzergahında alternatif oluşturabilmek için başlatılan¹⁵⁹ Avrupa Birliği Doğu Ortaklığı Politikası önündeki en büyük engel şüphesiz ki Rusya Federasyonu'nun post Sovyet bölgesindeki tarihi siyasi kültürel ve çıkarlarına dayalı etkisidir. Bu sebeple de

¹⁵⁸ Shapovalova N., Boonstra J., "The EU's Eastern Partnership:One year backwards", A European Think Tank for Global Action, Erişim Tarihi: 27.06.2020, Çevrimiçi: https://www.en.eurobelarus.info/old/images/stories/PDF_documents/WP99_EP_ENG_may10.pdf

¹⁵⁹ Bilge Yurtsever, 'AB- Rusya İlişkilerinde Enerjinin Çatışmacı mı Birleştirici mi Bir Rolü Var?', **Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**,C.2, S.3, Temmuz 2019, s.42, Çevrimiçi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/780676> Erişim Tarihi: 10.10.2020

akıllara Doğu Ortaklığı'nın Rusya'ya tepki olarak mı oluşturulduğu sorusu gelmektedir.¹⁶⁰ Buradaki temel sorun AB'nin bu politikayı geliştirirken Rusya Federasyonu'nun söz konusu bölgeyle olan sosyokültürel bağlarını ve yakın siyasi ilişkilerini göz ardı etmesi olmuştur. AB bu ülkeleri Rusya'dan bağımsız ve ayrı ele almış ve farklı politikalar geliştirmiştir.

Avrupa birliği sınırları içinde tesis ettiği demokrasi ve insan hakları değerlerini çevresine de yayarak bir dost ülkeler çemberi oluşturmak ve olası saldırıları engellemek istemiştir. Ancak bunu gerçekleştirirken söz konusu politikaya dahil edilen ülkelerin eski SSCB uyduu ülkeler olduğunu göz ardı etmiştir. Çünkü Doğu Ortaklığı politikasına dahil edilen Ukrayna Moldova ve Belarus eski SSCB uyduu olan ve Sovyetlerin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazansa da dış politikasında çeşitli sebeplerle Rusya Federasyonu etkisinden çıkamayan Doğu Avrupa ülkeleridir. Ukrayna Avrupa Birliği için Doğu'da, Rusya Federasyonu için Batı'da bir tampon bölge olarak görev üstlenirken demografik ve ideolojik olarak birbirinden oldukça farklı olan iki küresel aktör arasında sıkışıp kalmıştır. İkili ilişkiler iktidarlar vasıtasıyla zaman zaman inişli çıkışlı seyreitse de 2014 yılı Kırım'ın ilhakıyla uluslararası ilişkilerde Rusya faktörü Avrupa için çoğunlukla etkileyici bir faktör olmuştur. Uluslararası kamuoyu her ne kadar tepki gösterse ve AB bu konuda parmağı olduğuna inandığı kişilere yaptırım uygulayarak ambargolar gerçekleştirse de Kırım'ın Rusya'ya bağlanmasına engel olamamıştır.

Gürcistan ise Güney Kafkasya'nın kırıma noktalarından en önemlilerinden Güney Osetya ve Abhazya'yı sınırlarında barındıran, ayrılıkçı hareketlerle Rusya'nın müdahalesine fırsat tanınan ve sorunların çözümü için bölgesel ve küresel güçlere ihtiyacı olan bir ülkedir. Ancak 2008 Rus-Gürcü Savaşında AB'den beklediği yardımı görememiştir. Azerbaycan sahip olduğu enerji kaynaklarıyla küresel güçlerin dikkatinden kaçmamış bu konuda bugün %50 dışa bağımlı, gelecekte %70 dışa bağımlı olması beklenen Avrupa ile bu bölgeyi kendisine SSCB'den miras olarak gören Rusya Federasyonu arasında sıkışıp kalmıştır. Bölgedeki çatışma

¹⁶⁰ Alexander Sergunin, 'Bridging (Mis)Perceptual Gap: The EU's Eastern Partnership And Russian Policies In the Transs-Caucasus', **Bilgi Strateji**, C.5,S.8, Bahar 2013,s.23, Çevrimiçi: <https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php> Erişim Tarihi: 11.10.2020

noktalarından biri olan Dağlık Karabağ sorunu ise Rusya destekli Ermenistan ve onun anlaşmazlık tutumu sebebiyle bir türlü çözüme kavuşmamıştır. 2020 Eylül'ünde ise bölgenin tekrar ısınması, küresel aktörlerin dikkatini Azerbaycan Ermenistan sınırına çekse de mülteci krizi ve Brexit'le başı dertte olan Avrupa'nın konuya odaklanması çok da mümkün olmamıştır. Bu da nitekim AB'nin daha önemli sorunlarla karşılaştığında Doğu Ortaklığı Politikası'nın önem sıralamasında gerilere düşmesinin net bir örneği olmuştur. Ek olarak 2019 yılında altıncısı yapılması planlanan Doğu Ortaklığı Zirvesi'nin Brexit ve Avrupa Parlamentosu seçimleri sebebiyle 2020'ye ertelenmesi ortak ülkeler açısından AB'nin kendilerine attığı önemi ve iyi niyetini sorgulatmıştır. Bölge ülkeleri ise herhangi bir sorunun çözümünde Rusya faktörünü göz ardı edemeyeceklerinin farkında hareket etmektedirler. Nitekim Ermenistan dış politikasında Rusya'dan bağımsız kararlar almakta çekinmekte iken atılan adımlarda Rusya'nın etkisini görmek mümkündür.

Tüm bu coğrafi gerçekler göz önündeyken Doğu Ortak ülkelerini AB norm ve değerlerine yaklaştırmak, barışı ve güvenliği bu ülkelerde de etkili ve istikrarlı bir şekilde gerçekleştirmek, demokratik yapıyı ve kamu yönetimini güçlendirerek idari yapıyı etkili kılmak, sosyal ve ekonomik reformlarla kalkınmayı sürdürülebilir kılmak isteyen Avrupa Birliği bölgedeki Rusya Federasyonu etkisiyle karşılaşmıştır. Daha derin diyalogla siyasi işbirliği ve etkili bir Pazar ekonomisi kurmayı hedefleyen AB dışa bağımlı olduğu enerji tüketimi konusunda bu ülkelerle yakın ilişkiler kurmayı planlamıştır. Çünkü enerji yalnızca ekonomik kalkınmanın değil sosyal kalkınmanın da vazgeçilmez unsurudur. Modern devletlerin kuruluşuyla sanayi üretimine paralel olarak enerji ihtiyacı da artmış enerji arzı ve talebini hızlandırarak kesintisiz ucuz ve güvenli bir şekilde temin etme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Enerji denkleminde tüketim bandında yer alan Avrupa Birliği ihtiyacı olan kaynaklara sorunsuz devamlı ve güvenli bir şekilde ulaşmak isterken herhangi bir aksama durumunda alternatifi olabileceği bir çeşitlilik de talep etmiştir. Enerji sağlayıcısı olan Doğu Avrupa ülkeleri ve Rusya Federasyonu arasında çıkan krizlerden dolayı olarak etkilenen birlik Rusya Federasyonu'nun bu tutumunu bir şantaj olarak algılamış ve enerji kaynağı olarak Rusya'nın güvenilirliğini sorgulamıştır. Bundandır ki Birlik söz konusu ülkelerle daha derin ilişkiler kurarak enerji arz güvenliğini

sağlamak ve herhangi bir olumsuzluk karşısında alternatif oluşturabilmek adına petrol ve doğal gaz taşınması için çoklu boru hatları projeleri inşa etmeyi hedeflemiştir.

Dolayısıyla Doğu Ortaklığı politikası kapsamında söz konusu ülkelerin coğrafi konumları ve tarihsel bağları sebebiyle AB ve Rusya karşı karşıya gelmiş, çıkarları çoğunlukla çatışmıştır. İki güç de küresel aktör olmayı hedeflerken çıkarlarını gözetmiş ve ortak ülkelerin iç dinamizmi ve mevcut durumlarıyla krizler kaçınılmaz olmuştur. Bu noktada söz konusu ülkelerin Rusya ile ilişkilerini görmezden gelmek mümkün değilken, mevcut durumlarını da göz ardı etmemek gerekmektedir. Örneğin Gürcistan diğer Doğu Ortak ülkelerine nazaran daha AB yanlısı bir tutum izlemiş, Avrupalı bir ülke olma yolunda reformlar gerçekleştirmiştir. AB'nin dönüştürücü ve değiştirici itici gücünün yanında ortak ülkenin de istekli ve reforma açık olması gerekmektedir. Herhangi bir üyelik vadetmeyen Doğu Ortaklığı girişimi zaman zaman dahil edilen ülkeler tarafından üyelik için atılan ilk adım olarak algılanmış ve bu doğrultuda bir beklenti oluşmuştur. Tam tersi örnekte Ermenistan zaman zaman AB ile uyumlu politikalar izlerken bir anda Rusya güdümüne tekrar girmiş ve anlaşmaları askıya almıştır. Gürcistan, Moldova ve Ukrayna Doğu Ortaklığı'nı AB üyeliği için bir adım olarak nitelendirirken, Azerbaycan için ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi için bir fırsat, Ermenistan için AB ile ilişkileri geliştirmek için bir yaklaşım, Belarus için ise Rusya ile çeşitli pazarlıklarda kullanabileceği bir koz olmaktan öteye gidememiştir.

Söz konusu ülkenin AB algısı oldukça önemliyken AB içinde de Doğu Ortaklığı Politikasına farklı bakış açıları geliştirilmiştir. Bir grup Rusya ile karşı karşıya gelme pahasına ortak ülkelerle daha derin ilişkilerin desteklenmesi gerektiğini ve hatta zaruri olması durumunda Doğu'ya genişlemenin de mümkün olduğunu vurgulamıştır. 2004 genişlemesinin olumsuz sonuçlarına ve bölgedeki demokrasi ve işleyen Pazar ekonomisi eksikliğine rağmen Avrupa Birliği'nin daha etkili bir güç olabilmesi adına uzun vadede üyelik perspektifinin görülebileceğinden yana olmuştur. İkinci grup ise Avrupa Komşuluk Politikası uygulanyorken aynı doğrultuda hedefleri olan ancak farklı bir bölgeyi konu edinen

bir politikaya gerek olmadığını, bunun yerine söz konusu ülkelerin Komşuluk Politikasına dahil edilmesinin daha doğru olduğunu belirtmişlerdir. Doğu ortak ülkelerine vaat edilen istikrar ve iyi yönetim kusurlu bir doğu ortaklığı girişimiyle yerini kaosa ve bölgesel belirsizliğe ve zaman zaman da çatışmaya sürüklemiştir. Bu grup Güney Kafkasya ve Doğu Avrupa’da Rusya etkisinin yadsınamayacak ve kırılamayacak kadar güçlü olduğunu ve eğer bir iş birliği gerekiyorsa bunun Rusya ile olması gerektiğini belirterek Brüksel’i eleştirmiştir.¹⁶¹

Doğu Ortak ülkelerinin iç dinamiklerinin bu politikanın uygulanma başarısını sınırlandırmasının yanı sıra Avrupa üye ülkelerinin farklı dış politikalar benimsemeleri ve ihtilafli bölgelerde farklı tutumlar sergilemeleri Doğu girişimini sekteye uğratmıştır. Avrupa içi bölünme, uygulamaya koyulan Komşuluk Politikası yetersizliği sebebiyle 2009 yılında oluşturulan son derece farklı yapıları olan altı ülkeyi tek bir çatı altında birleştiren Doğu Ortaklığı Politikası gün yüzüne çıkmıştır.¹⁶²

Nihai hedefi birliğe üyelik olan Avrupa Birliği’nin bu hedefi Doğu Ortak ülkelerine vaat etmeyerek kendi norm ve değerlerini dayatmaya çalışması tek taraflı bir kazanım mıdır? Birlik bu politikayla ortak ülkelere kendi norm ve değerlerinin benimsenmesine karşılık Avrupa iç pazarına erişim ve vizesiz seyahat fırsatı sunarak bölgede demokrasiyi yaymaya çalışan bir mekanizmadır. Ancak nihai amacın gerçekleşmemesi bu politikanın gerekliliğini ve politika sebebiyle oluşturulan ortaklık anlaşmalarının geleceğini sorgulanır duruma getirmiştir.¹⁶³

Avrupa Birliği, Komşuluk Politikası gibi Doğu Ortaklığı Politikası’na da dahil ettiği ülkelere yükümlülüklerini yerine getirebilmeleri adına ödenek ayırmıştır. Komşuluk Politikası da dahil Doğu Ortaklığına dahil edilen ülkelere üyelik vaadinin

¹⁶¹ “ECFR Riga Papers: Views from EU Countries” May, 2015, European Council on Foreign Relations, Çevrimiçi:

https://www.ecfr.eu/page/-/Riga_Series_EU_Capitals.pdf Erişim Tarihi: 01.11.2019

¹⁶² Jarabik, B. And Kobzovai J., “Ending The ENP’s Schizophrenia: Addressing Myths, Narrowing Focus, Improving Implementation”, **European View**, 2011,10(1),s.45-50

¹⁶³ Attila Agh, “Regionalisation as a Driving Force of EU Widening: Recovering from the EU ‘Carrot Crisis’ in the East”, **Europe- Asia Studies**, 62(8), 1239-1266: Schimmelfenning, F. And Scholtz, H., 2008, s.190

verilmemesinin yanı sıra her iki politikaya da sınırlı fon sağlanmıştır. Bunun yanı sıra ayrılan ödeneklerde tutarsızlık gözle görülür şekilde ortadadır. Doğu Ortaklığı politikasının uygulandığı coğrafi büyüklük ve söz konusu ülkelerin sahip olduğu sosyo ekonomik sorunlar göz önüne alındığında Doğu Ortaklığı Politikası için ayrılan bütçe ciddi anlamda yetersizdir. Buna ek olarak genişleme politikası kapsamında aday ülkelere AB mevzuatına uyum için ayrılan ödenekler ve bu tezin konusu olan Doğu Ortaklığı kapsamına alınan ülkelere ayrılan ödenek arasında uçurum vardır. Örneğin AB aday ülke statüsündeki Polonya'ya 1991-2003 yıllarında 5,7 milyon Euro ayırırken, TACIS kapsamında tüm Bağımsız Devletler Topluluğu'na 5,5 milyon Euro ayırmıştır.

Rusya Federasyonu ise dün olduğu gibi bugün de AB ve politikalarını tehdit olarak algılamış, nüfuz alanı olan bölgelerde AB tarafından oluşturulan Doğu Ortaklığı Politikası'ndan rahatsızlık duymuştur.¹⁶⁴

Tüm bunların yanı sıra Doğu Ortaklığı Politikasına yöneltilen en büyük eleştiri aday ülkelere her koşulda şart koşulan norm ve değerlerin stratejik çıkarlar uğruna feda edilmesi olmuştur. Aday ülke statüsündeki ülkelere olumlu anlamda gelişmeler bekleyen bu ödevler AB'nin pragmatik bir kazanımı karşısında o kadar da sert şart koşulmamış hatta tavizler verilmiştir. Bunun en net örneği Azerbaycan ve Belarus farklı yaklaşımında görülmektedir. İki Doğu Ortak ülkesi de otokrat yönetilen gelişmemiş demokrasiler olarak tanımlanırken Azerbaycan'a sahip olduğu enerji rezervleri dolayısıyla ikili ilişkiler stratejik ortaklık seviyesinde ilerlerken Belarus uzun süre devam eden yaptırımlara maruz bırakılmıştır. İlave olarak herhangi bir AB uyum ve mevzuatında gelişmeler kaydetmemesine karşın 2014 Kırım'ın ilhakı gibi bir durumun Belarus'ta da yaşanmaması adına yaptırımlardan vazgeçilmiş, toplantılardan tecrit dahi edilmiş olan Belarus Devlet başkanı Aleksandr Lukaşenko toplantılara davet edilmiştir. Bu durum ise AB'nin norm ve değerleri ile çıkarları arasında köprü kuramadığını ortaya koyarken, stratejik çıkarlar söz konusu

¹⁶⁴ Bilge Yurtsever, A.g.e.,s.42

olduğunda bu norm ve değerlerin çok da önemli olmadığının bir tezahürü olmuş ve politikaya duyulan güvenin sorgulanmasının önünü açmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RUSYA FEDERASYONU – AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA DOĞU ORTAKLIĞI POLİTİKASI

Adı ilk kez eski Yunan düşünürü Aiskhylos'un M.Ö. 490'da yazdığı eserinde anılan Kavkasos Dağı deyiminde belirtilen¹⁶⁵, Kafkasya'ya ismini Dağıstan yerlileri vermiştir.¹⁶⁶

Kafkasya, Karadeniz ve Hazar Denizi arasında Doğu- Batı paralelinde uzanan ve yüksekliği beş bin metreyi aşan sıradağların adıdır.¹⁶⁷ Kafkas sıra dağlarının güneyinde yaklaşık 37-43 Kuzey enlemi ile 41-50 Doğu boylamları arasında kalan ve Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Dağlık Karabağ ve Nahçıvan'ı içine alan yaklaşık 200.000 km alanı kapsayan bölge Güney Kafkasya olarak adlandırılmaktadır.¹⁶⁸ Kafkas Dağları, Kafkasya ile Transkafkasya'yı*, Rusya Federasyonu ile Gürcistan ve Azerbaycan'ı birbirinden ayırırken doğrudan ulaşımı da engellemektedir. Kafkasya güneyde Aras ve Çoruh, kuzeyde Volga ve Don nehirleriyle, doğuda Hazar denizi, batıda Karadeniz tarafından çevrelenir.

Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan Cumhuriyetleri ile, Abhazya, Acara, Dağlık Karabağ, Nahçıvan Özerk Cumhuriyetleri ve Güney Osetya bölgesinden meydana gelen Güney Kafkasya'nın literatürdeki adı "Kafkas Ötesidir". Batılılar buna Transkafkasya derken, Ruslar Zakavkazye, Osmanlılar ise Maverai-i Kafkasya olarak adlandırmışlardır.

Rus dilinde "Zakavkazye" olarak bilinen Güney Kafkasya Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan Cumhuriyetlerini kapsar ve Hazar Denizi ile Karadeniz arasında eski baharat ve ipek yolları üzerinde bulunur.

¹⁶⁵ M. Fahrettin Kırzioğlu, "Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)", 2 bs., Türk Tarih Kurumu, 1998, s.15

¹⁶⁶ Yaşar Bedirhan, "Selçuklular ve Kafkasya", 1.bs., Çizgi, 2000, s.39

¹⁶⁷ Ufuk Tavkul, "Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya", Ötüken, 2002, s.11.

¹⁶⁸ Sekin, "Güney Kafkasya ve Gürcistan", s.30.

*Güney Kafkasya'nın Batılılar tarafından bilinen adıdır.

Gürcistan diğer bölge ülkelerinden farklı olarak Karadeniz'e kıyısı olan tek Güney Kafkasya ülkesi olmasıyla, Azerbaycan ekonomik potansiyeli, doğal kaynakları ve nüfusu sebebiyle, Ermenistan Rusya ile kurduğu askeri ilişkiler ve coğrafyasında oynadığı kilit rol sebebiyle stratejik önem arz etmektedir.¹⁶⁹

Akdeniz'i Orta Asya'ya, Orta Asya'yı Yakındoğu'ya bağlayan Güney Kafkasya tarih boyunca farklı uygarlıklara yakın konumundan ötürü önemli kültürlerle tanışmış, istikrarlı bir bütünlük sağlayamamış olmasına rağmen, coğrafyanın koruyuculuğundan ötürü içerisinde çok sayıda etnik yapıyı barındıran Güney Kafkasya halkı binlerce yıl varlığını sürdürebilmiştir. Bölgenin otantik halkaları olarak tanımlanabilecek Kuzey Kafkasyalılar (Çerkes-Adige-Çeçen ve Dağıstan kökenli) ve Güney Kafkasyalılar (Gürcü, Mergel, Laz, Abhaz, Svan) binlerce yıl öncesinde bugüne değin bu coğrafyada var olabilmelerini bu coğrafyanın koruyuculuğuna borçludurlar.¹⁷⁰

Güney Kafkasya'da zaman zaman sıcak çatışmaya, savaşa dönüşmüş ya da dönüşme ihtimali yüksek olan üç bölge mevcuttur. Bunlardan ilki Azerbaycan'a bağlı ancak kendi kendini yöneten Dağlık Karabağ diğer ikisi ise Gürcistan'a bağlı ancak kendi kendini yöneten Abhazya ve Güney Osetya'dır.

Bu bölümde Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmayan Azerbaycan, Rusya Federasyonu ile Gümrük Birliği'ne dahil olmayı seçen Belarus ve Ermenistan, Doğu Ortaklığı programıyla AB ile yakın ilişkiler kuran Moldova, Gürcistan ve Ukrayna¹⁷¹ RF, AB ilişkileri açısından değerlendirilecektir.

¹⁶⁹ Fırat Karabayram'' **Güney Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya Gerçeği**'' , 1 bs., IQ Kültür, 2011, s.22.

¹⁷⁰ Mehmet Bülent Uludağ, **''Avrasya'nın Uluslararası Sisteme Açılmasına Etkisi Yönüyle Sovyetler Birliği ve Sonrası Dönemde Kafkasya'daki Ulusçu-Ayrılıkçı Akımlar''**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜ SBE,1999, ss.82-83.

¹⁷¹ Siret Hürsoy, Erdi Kutlu, 'Yenilenen Avrupa Komşuluk Politikası Perspektifinden Avrupa Birliği'nin Doğu Komşularına Yönelik Yaklaşımı', **Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi**, C.9, S.2,s.181, Çevrimiçi:

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/511906> erişim Tarihi: 23.06.2020

3.1. Ortaklık Anlaşmaları Bağlamında AB ve Doğu Ortak Ülkeleri İlişkileri

Genişleme sürecinin bir yan etkisi olarak ortaya çıkan Avrupa Komşuluk Politikası birlik ve ortak ülkeler arasında hem komşuluk hem ortaklık ilişkilerinin iyileşmesini tetiklemiştir. Herhangi bir üyelik vadetmeyen komşuluk politikası ve sonrasında başlatılan ortaklık girişimi genişleme sürecinin dönüştürücü ve değiştirici mekanizmalarından yararlanmıştır. Resmi bir üyelik yerine AB ile kurumlar dışında her şeyi paylaşma fikrini formüle eden Romano Prodi komşu ülkeler ile AB arasındaki yakınlaşmanın asıl amacının komşu ülkelerin AB norm ve değerler bütününe benimseyerek AB'yi ve ortak ülkelerini kapsayan ortak bir pazarın oluşturulması olduğu yaklaşımını öne sürmüştür.

Avrupa Birliği doğu ortak ülkeleri Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Belarus, Moldova ve Ukrayna ile ilişkileri ekonomik büyüklüklerine göre sınıflandıran Iana Dreyer bu ülkeleri yükselen üst-orta gelirli, hidrokarbon ve alt orta gelirli ülkeler olmak üzere üçe ayırmıştır. Bu araştırmadan hareketle kişi başı gayri safi yurt içi hasıla gelirleri 3 bin ile 7 bin dolar olan Ukrayna ve Belarus yükselen üst-orta gelirli ülke kategorisine aittir. Avrupa'nın en kalabalık ülkelerinden biri olan Ukrayna'nın en büyük ticari ortağı AB'dir.¹⁷² 2008 ve 2014 yılındaki krizler AB-Ukrayna dış ticaretini olumsuz etkilese de 2016 yılı toplam ithalat 16,5 ihracat ise 13,1 milyar Euro olmuştur. Dış ticaretinin büyük bir kısmını Rusya ile gerçekleştiren Belarus'a ikinci ticari ortağı olan AB'nin yatırımı yaklaşık 112 milyon Euro civarındadır. Siyasi iradenin zayıf olması sebebiyle işleyen bir piyasa ekonomisi tesis edememesi söz konusu ülke ve AB arasında 1995 yılında imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Antlaşmasının onaylanmasını engellemiştir. Bu ise eylem planı hazırlanmasına imkan vermemiştir.¹⁷³

¹⁷² Iana Dreyer, "Trade Policy in the EU's Neighbourhood", Çevrimiçi; https://institutdelors.eu/wpcontent/uploads/2018/01/i.dreyer_tradepolicyineuneivghbourhood_ne_may_2012.pdf, Erişim Tarihi: 23.06.2020

¹⁷³ Esra Erol Ergan, Seyhun Doğan, A.g.e

Hidrokarbon ülke kategorisinde yer alan Azerbaycan ise ekonomisinin petrol ve doğal gaz ihracatına bağlı olması sebebiyle sıkıntılar yaşamaktadır. Petrol fiyatlarındaki düşüşten etkilenen Azerbaycan’a AB’nin yatırımı 2016 yılı itibariyle 11.2 milyar Euro olmuştur.¹⁷⁴

Dreyer’ in üçüncü kategorisi olan alt-orta gelirli ülkelerde ise Moldova, Gürcistan ve Ermenistan yer almaktadır. Birliğin en fakir ülkesi Bulgaristan’dan bile daha düşük gayri safi milli hasılaya sahip olan bu ülkelerden Ermenistan ekonomik anlamda Rusya’ya bağımlıdır. Avrupa Birliği ile 1999 yılında Ortaklık ve İşbirliği Antlaşmasını imzalayan bu ülke; bir sonraki aşama olan Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Antlaşmasını imzalamak yerine Rusya önderliğindeki Avrasya Ekonomik Birliğine katılmıştır.¹⁷⁵

Gürcistan ise yabancı yatırımlara sağladığı kanun önünde eşitlikle dikkat çekmiş ve 2003 Gül Devriminden sonra Pazar ekonomisine geçişte ısrarcı olmuştur. 2008 Güney Osetya krizi ülke ekonomisini olumsuz etkilese de birliğin 2016 yılında 227 milyon Euro yardımda bulunmasıyla Gürcistan küresel ve bölgesel zorluklara karşı ayakta kalmaya devam etmiştir. 1999 yılında imzalanan Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Antlaşması 2016 yılında yürürlüğe girmiştir.

1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Moldova, enerji alt yapı ve ulaşım konusundaki yetersizlikleri sebebiyle gelişmemiş bir ekonomik sisteme sahiptir. Özellikle enerji konusundaki eksiklikleri Rusya’ya olan bağımlılığını artırsa da¹⁷⁶ ülkenin en büyük ticari ortağı Avrupa Birliği’dir. İkili arasında 2014 yılında imzalanan Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşması 2016 yılında yürürlüğe girmiştir.

Sınırlarına en yakın ülkelerde istikrarı, barışı, güvenliği destekleyerek mümkün olduğunca ekonomik ve siyasi işbirliği sağlamak için komşularıyla diyalog

¹⁷⁴ European Commission 2017c, Trade Policy with Azerbaijan, Çevrimiçi; http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113412.pdf, Erişim Tarihi:16.03.2020

¹⁷⁵ Esra Erol Ergen, Seyhun Doğan, A.g.e

¹⁷⁶ Türkiye Cumhuriyeti Ticaret bakanlığı,2019, Moldova Ekonomik Durum, Erişim tarihi; 23.06.2020 Çevrimiçi;“<https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/Avrupa/Moldova/ulke-profil/ekonomik-gorunum/genel-ekonomik-durum>

halinde olmayı hedefleyen¹⁷⁷ Avrupa Birliği bu hedefini komşuluk politikası aracılığıyla gerçekleştirerek çevresinde bir dost çemberi oluşturmayı amaçlamıştır.¹⁷⁸

Genişlemenin getirdiği olumsuz etkileri minimize etmek ve içeriye almadan da içerideki norm ve değerleri benimsetme koşuluyla ortak ülkeler üzerinde nüfuz sahibi olabilmeyi öngören bir işbirliği modeli olan komşuluk politikası zamanla etkisini yitirmiştir. Birbirinden çok farklı bölgelerde bulunan ve mevcut durumları asla birbirine benzemeyen ülkelerin komşuluk politikası kapsamında aynı noktalarmış gibi değerlendirilmesi hem politikanın etkinliğini hem de bütüncüllüğünü zedelemiştir. Bunun yerine bölgesel ortaklık girişimlerinin farklılaştırma temelli oluşturularak daha etkin ve istikrarlı bir değişim yaratacağı düşüncesiyle Doğu bölgesine yönelik başlatılan Doğu Ortaklığı, Avrupa Birliği Komşuluk Politikası'nın Doğu

Avrupa ve Güney Kafkasya'ya yönelik temel politikası olmuştur. Bölgenin AB için asıl öneminin enerji sevkiyatında kilit rol oynaması olduğunu söylemek ise yanlış olmayacaktır.¹⁷⁹

Altı eski Sovyetler Birliği ülkesini kapsayan Avrupa Birliği Doğu Ortaklığı Politikası, siyasi diyalog, ekonomik entegrasyon ve iş birliğini hızlandırmak için gerekli koşulları yerine getirmeyi hedefler.¹⁸⁰ Söz konusu altı ortak ülkeyi Avrupa standartlarına yakınlaştırmak için AB tarafından ekonomik, siyasi ve yapısal reformlara destek sağlanacak olup bu destek ortak ülkenin istek ve ilerleme düzeyine paralel olacak şekilde “koşulsallık” ilkesine dayandırılmıştır. Ek olarak ortak ülkelerin her birinin mevcut durumunun kendine özgü olduğu ve reformların önceliğinin değişkenliği göz önünde bulundurularak “farklılaştırma” ilkesi benimsenmiştir.¹⁸¹

¹⁷⁷ European External Action Service, 2016c, ‘European Neighbourhood Policy’, Çevrimiçi; https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/330/european-neighbourhood-policy-enp_en Erişim Tarihi 28.07.2019

¹⁷⁸ Commission of the European Communities, 2003a

¹⁷⁹ Ersin Tayfun, A.g.e, s.48

¹⁸⁰ Council of the European Union, 2009, s.5.

¹⁸¹ Council of the European Union, 2009, s.3, Council of the European Union. 2011,s.3.

Avrupa Birliği için komşu bölgelerdeki herhangi bir aksaklık tehlike olarak algılanmış, çevresindeki çatışmalar ve bölge ülkelerindeki zayıf demokrasiler ciddi bir tehdit olarak değerlendirilmiştir. Bu sebeple bölgesindeki ülkeleri demokratikleştirmek ve çevresinden gelebilecek olası tehditleri en aza indirebilmek için Komşuluk Politikasını geliştirmiştir. Bu politika söz konusu ülkelere AB ile daha fazla entegrasyon için fırsat sunmuştur.

Avrupa Birliği Doğu Ortaklığı Politikası Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Belarus ve Ukrayna'yı kapsar ve bu politikanın uygulanması altı ortak ülkenin ve AB'nin sorumluluğundadır. Bu bölümde Avrupa Birliği ve Doğu Ortaklığı Politikasına dahil olan altı ülkeyi ve bu ülkelerin AB ile Rusya Federasyonu ile olan ilişkilerini inceleyeceğiz.

3.1.1. AB Doğu Ortaklığı Politikası Kapsamında AB-Azerbaycan İlişkileri

Avrupa Birliği ve Azerbaycan arasındaki ilk resmi ilişkiler AB'nin yeni bağımsız devletlere sağladığı finansal destek olan INOGATE ile başlamıştır. Azerbaycan'la beraber 15 ülkeyi kapsayan bu programın yapı taşı oluşturan Çerçeve Anlaşmanın dört amacı vardır: ortak ülkeler ve AT'nin enerji piyasalarını yakınlaştırmak, enerji güvenliğini sağlamak, enerji verimliliğini artırmak ve ortak ve bölgesel çıkarları olan enerji projeleri için yatırım çekmek.¹⁸² İkili ilişkilerin çerçevesi ise 1996 yılında imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmasıyla oluşturulmuş ve Azerbaycan'da demokrasinin güçlendirilmesi, işleyen bir Pazar ekonomisinin kurulması, siyasi diyalogla ilişkilerin geliştirilmesini planlayan bu anlaşma 1999 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Azerbaycan diğer Güney Kafkasya ülkeleri Gürcistan ve Ermenistan gibi 2004 yılı itibariyle Avrupa Birliği Yeni Komşuluk Politikası kapsamına dahil edilmiş¹⁸³ ve Mart 2005 tarihli Ülke Raporu doğrultusunda

¹⁸² INOGATE, Çevrimiçi:

<https://tr.qaz.wiki/wiki/INOGATE> , Erişim Tarihi: 27.10.2020

¹⁸³ Halit Hamzaoglu, Komşuluk Politikası ve Doğu Ortaklığı Programı Çerçevesinde Azerbaycan-Avrupa Birliği İlişkileri, 'Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi', Vol 11,

Azerbaycan Eylem Planı 2006'da kabul edilmiştir.¹⁸⁴ 2009 yılında ise diğer beş ülke gibi Azerbaycan da AB Doğu Ortaklığı Politikasına dahil edilmiştir.

Sahip olduğu enerji rezervleri ve stratejik konumu sebebiyle, AB'nin özel önem atfetmesi gereken bir ülkedir. Bakü petrolünün kıta Avrupasına taşınması için koridor olan Azerbaycan AB'nin gaz ihtiyacının %5'inin tedarikçisiyken, en büyük yabancı yatırımcısı olan AB ile ticareti toplam ticaretinin neredeyse yarısını oluşturmaktadır. Doğal kaynakları sebebiyle diğer Güney Kafkasya ülkelerine nazaran daha bağımsız bir ülke olan Azerbaycan görece dış politikasında Rusya faktöründen daha az etkilenmektedir.

2004 genişlemesiyle beraber uygulamaya konulan Yeni Komşuluk Politikası kapsamında bu politikaya dahil edilen diğer ülkeler gibi Azerbaycan'dan da beklenen ekonomik, siyasi, kültürel, güvenlik konularında iyileştirmeler gerçekleştirerek öncelikle bölgede sonrasında Avrupa'da istikrarı, güvenliği, refahı etkin kılmak olmuştur.

12 Aralık 2003 tarihli Avrupa Güvenlik Strateji Belgesi'nde AB'nin doğusunda ve Akdeniz havzasında etkili bir güvenlik halkasının yaratılmasının önemi üzerinde durulmuş bu güvenlik çemberinin de iş birliğine dayalı olduğu belirtilmiştir. Aynı belgede enerji konusunda dışa bağımlı olan birliğin enerji nakil hatlarının güvenliğine verdiği önemden bahsedilmiş, Azerbaycan'ın doğal kaynaklarını Avrupa'ya açması ve alternatif enerji nakil hatları oluşturmasıyla bölgedeki rolünün üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla öncelikli olarak enerji ve ulaştırma alanlarında gerçekleştirilecek iş birliğinin farklı sektörlerle dağılacağı ve bölgesel iş birliğinin güçlendirileceğinin altı çizilmiştir. Bu sebeple Hazar havzasındaki ham petrolün aktarılması için 2002 yılında Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı inşası başlatılmış ve 2006 yılında kullanılmaya başlanmasıyla Azerbaycan enerji koridorunda önemli bir köprü olmuştur.

Issue 21, 2020,s.510 Çevrimiçi <https://dergipark.org.tr/download/article-file/1180610> Erişim Tarihi 27.10.2020

¹⁸⁴ http://ec.europa.eu/external_relations/azerbaijan/index_en.htm Erişim Tarihi: 03.09.2019

Bununla birlikte Azerbaycan'ın Avrupa Komşuluk Politikasından beklentisi diğer iki doğu ortak ülkesi Gürcistan ve Ermenistan'dan oldukça farklıdır. Gürcistan Komşuluk Politikasını AB üyeliğine hazırlık süreci olarak görürken, Ermenistan Rusya faktörüyle bağlantılı olarak AB ile ekonomik ilişkiler kurmaktan yanadır. Azerbaycan ise önemli miktarda doğalgaz ve petrol kaynaklarına sahip olmasından ötürü Komşuluk Politikasının maddi getirilerine diğer iki ülke kadar bağımlı değildir. AB için enerji nakil koridorunda stratejik öneme sahip olan Azerbaycan enerji piyasasında güvenli bir şekilde yer almak istemektedir.¹⁸⁵

Sahip olduğu enerji rezervlerini egemenliğinin güçlendirilmesi, güvenliğinin sağlanması ve dış politikadaki hedeflerine ulaşmada etkili kullanan Azerbaycan Cumhuriyeti mevcut küresel sistemde enerji kaynaklarının devletlerin politikalarını etkilediği gerçeğiyle güç merkezlerinin yakından ilgilendiği bir ülke konumuna gelmiştir. Bu doğrultuda AB ile Azerbaycan arasında 7 Kasım 2006 tarihinde Enerji Alanında Stratejik Ortaklığa Dair Anlaşma Momerandumu imzalandı. Bu momerandumda; enerji konusunda Azerbaycan yasalarını AB müktesebatı ile uyumlaştırmak, enerji ihracatının ve taşıma güzergahının güvenliğini sağlamak, Kyoto protokolü temelinde enerji tasarrufu, yenilenebilir enerji ve iklim değişikliği önlemlerini de içeren enerji talep programları oluşturmak ve teknoloji alanında işbirliği hedeflenmiştir.¹⁸⁶ Günümüz itibarıyla de bu hedefler gerçekleştirilmeye devam edilmektedir.

Enerji ihtiyaçlarını karşılamak için Hazar Havzası'na yönelen AB'nin enerji güvenliğinin sağlanmasında en önemli stratejik konuma sahip ülke olan Azerbaycan için AB ile ilişkilerinin seviyesini enerjiden ibaret görmek yanlış değil ancak eksik olur. Komşuluk Politikasının temel hedefi olan AB çevresinde güvenlik çemberini oluşturmak amacıyla Azerbaycan'ın mevcut durumuna uygun hazırlanan ve 14 Kasım 2006 tarihinde kabul edilen AKP Azerbaycan Eylem Planı'nın öncelikleri;

¹⁸⁵ Emel G. Oktay : 'Avrupa Komşuluk Politikası ve Azerbaycan Eleştirel Bir Değerlendirme', **Bilig**, Güz, Ankara, 2015 sayı 75 15-102 s..89, Çevrimiçi:

<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/233579> Erişim Tarihi: 27.10.2020

¹⁸⁶ Ülviye Aydın, "Avrupa Birliği'nin Enerji Politikaları:Bakü Petrollerinin Lojistik Boyutu", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, C.10, S.40,2014,ss.45-52

- Demokrasinin kuvvetlendirilmesi
- İnsan haklarının,temel özgürlüklerin güvence altına alınması ve hukukun güçlendirilmesi
- Gümrüklerin işlevselliğinin artırılması
- Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözümü
- Bölgesel işbirliğinin kuvvetlendirilmesi
- AB ile Azerbaycan arasında enerji ve ulaşırma alanlarında işbirliğinin kuvvetlendirilmesi
- Yolsuzlukla mücadelenin etkinleştirilmesi
- Adalet, insan hakları ve temel özgürlükleri, güvenlik ve sınır yönetimi konularında işbirliğinin artırılması
- İktisadi mevzuatın iyileştirilmesi
- Sürdürülebilir kalkınmanın teşvik edilmesi ile dengeli ve sürdürülebilir büyümenin sağlanması

olarak belirtilmiştir.¹⁸⁷

2007-2013 yılları için öngörülen Ülke Strateji Belgesi Avrupa Birliği'nin yardımlarının neye yönelik olduğu ve öncelikli konuların hangi alanlar olduğunu belirlerken, Ulusal Gösterge Programı (UGP-National Indicative Programme) Avrupa Komşuluk Politikası Çerçevesinde Azerbaycan'ın gerçekleştirmesi gereken reformları detaylı olarak sunmuştur. Ülke strateji belgesinin Azerbaycan için öncelikleri piyasa ekonomisinin etkin kılınması, demokratik yönetimin desteklenmesi, Eylem Planına uyum ve güvenliğin sağlanması konularını

¹⁸⁷EU-Azerbaijan Action Plan, Çevrimiçi; http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/azerbaijan_enp_ap_final_en.pdf Erişim Tarihi: 19.09.2019

kapsarken¹⁸⁸, Ulusal Gösterge Programı demokrasi ve iyi yönetim, yolsuzlukla mücadele, sosyo-ekonomik reformlar ve idari yapının iyileştirilmesi, enerji, ulaşım ve çevre konularında reformların genişletilmesi olarak üç öncelikli alan belirlemiştir.

Karabağ konusu ise AB ve Azerbaycan arasındaki ilişkiyi sekteye uğratan bir meseledir. Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözümünden yana olan AB taraflardan her ikisini de Yeni Komşuluk Politikası kapsamına dahil etmiş ve çeyrek asırdan beridir süren bu soruna çözüme yönelik etkin bir öneri sunamamıştır. Bu ise taraflardan mağdur olan Azerbaycan için AB'nin çifte standartı olarak yorumlanmaktadır.¹⁸⁹

Ancak yine de Azerbaycan Avrupa Birliği'nin sunduğu Eylem Planına ve reform önceliklerine uygun politikalar oluşturarak ve uygulayarak AB norm ve değerlerine uyum konusunda kararlılığını ve isteğini belirtmiştir.

3.1.2. Geçmişten Bugüne Dağlık Karabağ Sorunu ve AB Tutumu

Bölgedeki çatışmaların en dikkat çekicisi Karabağ'da ikamet eden, Ermenilerin 1988'de Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a bağlanma kararı almasıyla başlamıştır.¹⁹⁰ Azerbaycan bunun kendi anayasasına ve SSCB anayasasına aykırı olduğunu belirtmesine rağmen Ermenistan Dağlık Karabağ Ermenilerinin bu kararını desteklemiştir. Anlaşmazlık SSCB Yüksek Sovyet'inde görüşülmüş ve Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğu belirtilmiş ancak Ermeniler bölgede Azerbaycanlılara saldırılarına devam etmişlerdir.¹⁹¹

¹⁸⁸ European Neighbourhood and Partnership Instrument, Country Strategy Paper Azerbaijan 2007-2013, Çevrimiçi;

http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/country/ENPI_csp_azerbaijan_en.pdf

Erişim Tarihi: 19.09.2019

¹⁸⁹ Rövsen Şahbazov, 'Yeni Küresel Sistemde Avrupa Birliği ve Güney Kafkasya Genişleme ve Komşuluk Politikası Ekseninde', **EkoAvrasya Yayın**, 2015/1, 2015, s. 139.

¹⁹⁰ Aras Aslanlı, 'Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu', **Avrasya Dosyası**, C. 7, S. 1, Ankara, 2001, s.45.

¹⁹¹ Emin Şihaliyev, 'Türkiye ve Azerbaycan Açısından Ermeni Sorunu', 1 bs., Türk Kültür ve Eğitim Norm Geliştirme Vakfı Yayınları, 2002, s.125

1920 Paris Barış Konferansı'nda Azerbaycan toprağı olarak tanınan Dağılık Karabağ Bölgesi SSCB'nin işgalinden sonra özerk bölge olarak Azerbaycan'a bağlanmıştır.¹⁹²SSCB döneminde sorunun sıcak çatışmaya dönüşmesi engellenmişse de II. Dünya Savaşı sonrasında Ermeni göçünün teşvikiyle Ermenilerin bölgede çoğunluk haline gelmesinin önü açılmış ve bugün dahi çözülemeyen Dağılık Karabağ sorunu ortaya çıkmıştır.

1988 Şubat'ında Ermeniler bölgede çoğunluk olduklarını iddia ederek bölgenin Ermenistan'a bağlanması kararını almışlar ancak Sovyet Merkezi Komitesi bu kararı kabul etmemesine rağmen her türlü desteğı sağlamış ve bölgenin denetimini Moskova'ya doğrudan bağlamıştır. Bölge üzerinde Azerbaycan'ın hukuki yetkisi sona erince Azerbaycan 1992'de özerklik statüsünü kaldırarak bölgeyi doğrudan Bakü yönetimine bağlayarak karşılık vermiştir. Ermenistan ise durumu protesto etmek amacıyla 1992'de bağımsızlığını ilan etmiş ve Ruslardan aldığı her türlü destekle Dağılık Karabağ ve etrafındaki yedi bölgeyi işgal etmiştir. Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal edilmiş ve 1 milyon insan yerinden edilmiştir.¹⁹³

Tüm bu gelişmelerden sonra çatışma bölgesinde şiddet tırmanmış ve daha iyi donatılmış silahlarla asker görünömlü Ermeniler Azerbaycan vatandaşlarını bölgeden çıkarmaya çalışmıştır. 26 Şubat 1992'de Dağılık Karabağ'ın bir kasabası olan ve Azerbaycanlıların yaşadığı Hocalı'da Ermeniler tarafından bir soykırım yapılmıştır. Ermeniler için Hankendi'yi diğer köyler ile birleştiren yol olması sebebiyle stratejik önemi bulunan Hocalı kasabasında 600'den fazla sivil katledilmiş ve bunların 63'ü çocuk, 106'sı kadın, 70'i yaşlı idi. 487 kişi rehin olarak götürölmüş, 1275 kişi yaralanmış, 150 kişi ile ilgili hiçbir şekilde bilgi edinilememiştir.¹⁹⁴ Katliamın görüntüleri ise dünya kamuoyuyla paylaşılamayacak kadar insanlık dışı ve vahşice olmuştur. Azerbaycan Hocalı katliamında Hankendi'de bulunan 366'ncı Rus

¹⁹² Bilgesam, **Kafkasyadaki Gelişmeler ve Türkiye, Bilgesam Yayınları, 2019, s.22**

¹⁹³ A.g.e. s.23

¹⁹⁴ İsmail Özçelik "Karaabağ'daki Hocalı Soykırımının Tarihi Arka Planı", **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl 2, Kafkasya Özel Sayısı, 2017,s.448 Çevrimiçi; <https://dergipark.org.tr/download/article-file/368102> Erişim Tarihi: 21.07.2019

Alayı'nın da yer aldığını resmi olarak açıklamış ve Rusların desteğiyle Ermeniler Dağlık Karabağ dışındaki altı bölgeyi işgal etmiştir.¹⁹⁵

Azerbaycan'ın batısında yer alan 4.4 bin km yüzölçümüne sahip, Ermenistan-Azerbaycan sınırına altı km, İran'a ise on beş km olan bölgenin Azerbaycan'a komşu olan hiçbir ülke ile direkt sınırı bulunmamaktadır. Günümüzde herhangi bir ülke ve uluslararası kuruluş tarafından tanınmayan Dağlık Karabağ Ermenileri yurtdışı çıkışlarında Ermenistan pasaportu kullanmaktadırlar ve Dağlık Karabağ ile Ermenistan arasında kişiler serbest dolaşıma sahiptir. Güçlü bir Ermeni diasporası ve yoğun Rusya Federasyonu desteğiyle Dağlık Karabağ probleminin çözümü engellenmektedir. Askeri rejimle yönetilen sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti Ermeni Silahlı Kuvvetlerinin rahatça konuşlanabileceği bir alan olmuştur. Ermenistan Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığının tanınması şartıyla diğer işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekileceğini belirtirken Azerbaycan yönetimi haklı olarak buna karşı çıkmaktadır.

AB Dağlık Karabağ sorununda çatışmanın sona erdirilmesinden yana olmuş ve barış çağrıları yapmıştır. İki ülkenin de AGİT'e üye olmasıyla sorun uluslararasılaşmış, AB Güney Kafkasya Özel Temsilcisi Karabağ'a ve Ermenistan ile Azerbaycan'a ziyaretler düzenlemiş, bu sorunun çözümü için oluşturulan Minsk grubunun faaliyetlerini incelemiştir. ABD, Fransa ve Rusya'nın eş başkanlar olduğu AGİT Minsk Grubu'nda Belarus, Almanya, İtalya, Portekiz, Hollanda, İsveç, Finlandiya, Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan yer almaktadır.

Sorunun silahlı çatışmalara dönmesi tarafları 12 Mayıs 1994 tarihinde Rusya ve AGİT Minsk Grubu'nun katılımıyla ateşkes antlaşması imzalamaya götürmüştür. Ateşkes antlaşmasına rağmen bölgede sorun çözüme kavuşamamış ve gerek ekonomik gerekse demokrasi bakımından dünya geleneğinin çok dışında kalmıştır.

¹⁹⁵ Emin Arif Şihaliyev, "Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya, İran, Türkiye Rekabetleri ve Ermeni Faktörü", 1 bs., Natürel, 2004, s.56.

Sıcak çatışmalar sona erse de her iki taraf da bulundukları bölgede mülteci konumuna düşmüş ve topraklarından ayrılmak zorunda kalmıştır. Hala Azerbaycan topraklarının %20'si Ermenistan işgali altındadır.¹⁹⁶

BM ve Uluslararası toplum tarafından Azerbaycan toprağı olarak tanınan Dağlık Karabağ'da 1990'lardan beri ilk sıcak çatışma 27 Eylül 2020 tarihinde gerçekleşmiştir. Azerbaycan sıkıyönetim ve kısmi seferberlik ilan ederken Ermenistan sıkıyönetim ve seferberlik ilan etmiştir. Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Anna Naghdalyan Türk ordusuna mensup askeri uzmanların Azerbaycan saflarında savaştıklarını söylese de Türkiye bu iddiaları reddetmiş ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Türkiye'nin çatışmaya taraf olmadığını belirtmiştir.

Vladimir Putin Azerbaycan ve Ermenistan dışişleri bakanlarını ülkesine davet ederek Dağlık Karabağ sorununu görüşmeyi teklif etmiştir. Rus Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov arabuluculuğunda rehine ve cenaze değiş tokuşu için dört maddelik ateşteste uzlaşılmış, 10 ekim 2020'de Uluslararası Kızılhaç Komisyonu'yla koordinasyon içinde ateşkes başlamıştır. Ancak ateşkes şartlarına uymayan Ermenistan 17 Ekim Cumartesi gecesi Azerbaycan'ın büyük kentlerinden biri olan Gence'ye saldırı düzenlemiş ikisi çocuk en az on üç kişi hayatını kaybetmiş ve kırk kişi de yaralanmıştır.¹⁹⁷ Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Dağlık Karabağ'ın Ermenistan işgalinden kurtarılanı kadar askeri operasyonların devam edeceğini belirtmiş ve bu operasyonlar sonucu Fuzuli, Cebrail, Terter, Hocavend illerinin Ermenistan işgalinden kurtarıldığını açıklamıştır.¹⁹⁸

¹⁹⁶ **Commission Staff Working Paper, Annex to "European Neighbourhood Policy", Country Report, Azerbaijan, (COM(2005)72 Final)**, Brussels, EU Commission, 02.03.2005

¹⁹⁷ Bbc news, Dağlık Karabağ'da Son durum: Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Çatışmalarda neler yaşıyor, Çevrimiçi; <https://www.google.com/amp/s/www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54693291.amp> Erişim Tarihi: 19.10.2020

¹⁹⁸ Sanal Karabağ, Çevrimiçi; <https://www.virtuallkarabakh.az/tr.html> Erişim Tarihi: 19.10.2020

8 Kasım 2020 tarihinde ise Karabağ'ın kalbi olarak nitelendirilen Şuşa şehri Ermeni işgalinden kurtarılmıştır.¹⁹⁹

27 Eylül 2020 tarihinde başlayan çatışmadan sonra Rusya'nın arabuluculuğuyla 10 Kasım 2020 tarihinde Azerbaycan ve Ermenistan arasında imzalanan anlaşmayla çatışmalar son bulmuş ve Ermenistan işgal ettiği Dağlık Karabağ'dan çekilmeye başlamıştır.²⁰⁰

SSCB'den sonra bağımsızlığını kazanan diğer ülkeler gibi Azerbaycan'la iyi ilişkiler geliştirmeyi hedefleyen AB, Rusya'nın bölgedeki çıkarlarını görmezden gelmezken bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerin de toprak bütünlüğünü desteklemiş ancak ihtilafli bölgelerden biri olan Dağlık Karabağ'da etkili olamamıştır. Ermenistan'ın işgalini sonlandırması konusunda baskı uygulayamamıştır.²⁰¹

3.1.3. Azerbaycan Rusya İlişkilerine Genel Bir Bakış

Sovyetlerin dağılmasının ardından bölgede oluşan istikrarsızlık alanının bölgenin sahip olduğu doğalgaz ve petrol rezervi sebebiyle rekabet alanına dönüşmesi Sovyetlerin yasal mirasçısı Rusya Federasyonu ve batılı güçleri karşı karşıya getirmiştir.

Rusya Federasyonu Asya'ya açılan penceresi Güney Kafkasya'da Sovyetlerin dağılmasından sonra iç dinamiklerini kışkırtarak ortaya çıkan iktidar boşluğunu

¹⁹⁹ Azertac, Shusha liberated from occupation, Baku,2020, Çevrimiçi:https://azertag.az/en/xeber/Shusha-liberated-from-occupation-1636849?cfchljschltk=2e1cf792aa5194c2252893bd34467113ff1ccc23-1605857862*0*AVTjUyyDcQCgLfVcCEOLOS4zZIKOfgil-WXVdTTwdzDJ1lcqH6LD6z8WNw99ABKAi4HYcD5OwV5jU_65svKqTX4aPshxgLuBIO_sCILRGi4ZyeLkiPf7yWcgGUne2jlvKKmcxhxeAq5TiL1fsTcvaAn-SzagvaXjyBgqJyNstU3kwk5go7h_cPGQVmKyTFy-OlgOvoNwuVgWOHd3FD1Mxhi2oPymNISOUfARd7bbr8vGh/r40sDuLKkBTZkgKgp4GQPJWIE02fLV8k6ub3JHNi5y_dFMMc25ZPyDTyldiUtC9gcfrG_PXn2NLTIW10jSZPuC2xh-gKDİT2KdkHyDQ Erişim Tarihi: 08.11.2020

²⁰⁰ Azerbaycan askerleri Karabağ'a Türk Bayrağı Dikti, Sputnik, Çevrimiçi: <https://tr.sputniknews.com/asya/202011191043257631-azerbaycan-askerleri-karabaga-turk-bayragi-dikti/> Erişim Tarihi: 19.11.2020

²⁰¹ Atilla Sandıklı, Elnur İsmayıl, Orhan Gafarlı, 'Kafkasya'da Güvenlik Sorunları ve Türkiye', **Bölgesel Sorunlar ve Türkiye**, Ed. Atilla Sandıklı, Erdem Kaya, Bilgesam Yayınları,2016, s.471

kendi gücüyle doldurmak istemiş ve yerel grupların çatışmalarından doğan sorunlar için kendisine müdahale alanı yaratmıştır. Bölgeyi Yakın Çevre olarak tanımlayan Rusya Federasyonu eski Sovyet toprakları içinde olmasından dolayı bölgedeki sorunların çözümünde ve barışın inşasında tek yetkilinin Rusya olduğunu özellikle vurgulamıştır. Dolayısıyla bölge ülkeleriyle herhangi bir sebeple ortaklık kuran ülkelerin Rusya gerçeğinden bağımsız hareket etmeleri imkansız hale gelmiştir.

18 Ekim 1991’de bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu diplomatik ilişkileri Rusya’nın Azerbaycan’ın bağımsızlığını 1992 yılında tanımasıyla başlamıştır. Bundan sonraki dönemde ikili ilişkileri Azerbaycan’da değişen iktidarlara bağlı olarak dört ayrı dönemde incelemek doğru olacaktır.

İlk dönem Rusya ile ilişkileri geliştirmeye çalışan Ayaz Muttalibov Rusya ile ilişkilerini ülkesinin dış ve iç politikasının en önemli unsuru olarak görmüşse de 26 Şubat 1992 tarihindeki Hocalı Katliamında Rusya ordusu 366. Alayın Ermenilere destek vermesi üzerine, bu politikasında değişikliklere gitmiştir. 6 Mart 1992’de istifaya zorlanan Muttalibov’un yerine devlet başkanlığı görevini vekaleten meclis başkanı Yakup Memmedov devralmıştır. Memmedov Rusya ile ilişkilerinde çok dikkatli davranmış, Karabağ sorununda Rusya’nın objektif olmadığı tam tersine Ermenistan’a destek verdiğini vurgulamıştır. Bu dönemde ilk kez bir üst düzey Rus yetkili Bakü’yü ziyaret etmiş ve 4 Nisan 1992 tarihinde Azerbaycan’ın bağımsızlığı tanınmıştır. Diplomatik ilişkilerin başlamasıyla Bakü’de büyükelçilik açmak, Karabağ sorununu çözmek gibi konularda görüşmeler sağlanmıştır. Eski SSCB’nin devamı niteliğindeki BDT’ye mesafeli yaklaşımı ve AGİK’in Karabağ sorununa ilgisi sebebiyle Ermenistan ve Azerbaycan arasında denge kurmaya çalışan Rusya Federasyonu Azerbaycan’la da aynı anlaşma sağlanana kadar, Ermenistan’la imzalamak üzere olduğu Dostluk ve İş birliği Anlaşmasını onaylamayı ertelemiştir. Bu olumlu gelişmelere rağmen Azerbaycan’ın Bağımsız Devletler Topluluğu askerlerinin bölgeden özellikle Karabağ’dan çıkması ve tüm Sovyet ordusuna ait silahların Azerbaycan’a verilmesi talebine Rusya’nın kayıtsız kalması ve aksine Karabağ’da bulunan Rus askerlerinin Ermenistan’ın 9 Mayıs 1992’de Şuşa ve 17

Mayıs 1992’de Laçın’i işgal etmesine destek vermesi Azerbaycan’ı oldukça rahatsız etmiştir.

İkinci dönem 1992 yazında iktidara gelen Ebulfez Elçibey ile iki ilişkilerin dengeli bir biçimde yürütölmeye çalışıldığı ve nitekim başarılı olunduğı dönemdir. Ebulfez Elçibey liderliğindeki Azerbaycan Halk Cephesi iktidarı Azerbaycan’daki Rus etkisini kırmak için Bağımsız Devletler Topluluğı’nu reddetmiş ve Rusya Federasyonu ordusuna ait tüm birliklerin topraklarından çıkarılmasını istemiştir. Öte taraftan da Karabağ sorununun kendilerine karşı Rusya tarafından bir koz olarak kullanılmasını önlemek adına AGİK ve ABD’den destek bekleyen Ebulfez Elçibey, Rusya ile Dostluk ve İş birliği Anlaşması bağlamında otuza yakın anlaşmaya imza atmıştır.²⁰²

Herhangi bir resmi statüsü bulunmamasına rağmen Rusça Azerbaycan’da iletişim dili olarak kullanılıyorken eski SSCB ölkelerinden ilk kez Azerbaycan’da 25 Aralık 1991 tarihinde Latin alfabesi kullanılmaya başlanmış ve 22 Aralık 1992 tarihinde ölkö diline ‘‘Türk Dili’’ statüsü verilmiştir.²⁰³

1993 tarihine gelindiğinde Rusya Dışışleri Bakanı Andrey Kozirev’in Rusya’nın Yakın Çevre Doktrini’ni gündeme getirmesi ve Yeltsin tarafından onaylanmasıyla ilişkiler gerilmiş ve hatta Rusya ordusu Azerbaycan’ın Kelbecer (Kelbajar) köyünün Ermeniler tarafından işgal edilmesine yardım etmiştir. Kelbajar köyünün işgali sonucu Azerbaycan’da olağanüstü hal ilan edilirken, Elçibey hükümetine karşı darbe girişiminde bulunan Surat Hüseynov görevden alınmış, Elçibey istifaya zorlanmış, 13 Haziran 1993’de Issa Gambarov Azerbaycan Cumhuriyeti Başkanı görevinden istifa etmiş 15 Haziran 1993 tarihinde Haydar Aliyev Meclis Başkanlığına atanmıştır. 26 Mayıs 1993’de Azerbaycan topraklarından ayrılan Rusya Federasyonu ordusunun sahip olduğı silah ve

²⁰² Nazım Cafersoy, ‘‘Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)’’ **Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel**, s.292. Aktaran Fırat Karabayram Güney Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya Gerçeğı, 1 bs., IQ Kùltür Sanat, 2011, s.227

²⁰³ Sinan Oğan, ‘‘Dış Politika Aracı Olarak Rusça:Türk Cumhuriyetleri Örneğı ve Türkçe Konuşan Ölkeler Birliği’’ **Kurma Hülyası**” **2023 Dergisi**, S.66,2006,s.27.

teçhizatları Azerbaycan yönetimine değil de darbe girişiminde bulunan Surat Hüseynov'a bırakması ise büyük tepki uyandırmıştır.

Üçüncü dönem ise Ebulfez Elçibey'e karşı yapılan darbe girişiminden sonra önce Meclis Başkanı olarak atanan sonra ise seçimlerde %99 oyla hükümet başkanı seçilen Haydar Aliyev dönemidir. Aliyev iktidara gelir gelmez meclis başkanlığı seçimi sırasında Rusya ile ilişkilere önem verileceğini belirterek, Ebulfez döneminde Azerbaycan'da Rus etkisini kırma politikasına sinirlenen Rusya Federasyonu'nu yatıştırmaya çalışmıştır. Aliyev Karabağ sorununda Rusya'nın kendisinden yana veya tarafsız davranmasını sağlamak, dahası Ermenistan'ın işgallerini durdurmak amacıyla Rusya ile iyi ilişkiler kurma yoluna gitmiş bu sebeple 24 Ekim 1993'te Moskova'ya giderek BDT'ye üyelik anlaşmasını imzalamıştır. Ülkesinde istikrarı ve düzeni sağlamak için Rusya'ya tavizler vermeyi göze alan Aliyev Azerbaycan petrolleri için kurulan uluslararası şirketteki hisselerinin yüzde on'unu Rusya'ya vermeyi kabul etmiştir.²⁰⁴ Ancak Rusya Azerbaycan değişime gitmemiş dahası Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarından 6 bölgeyi işgal etmesine yardım etmesi Aliyev'in yatıştırma politikasının sonu olmuştur.

Rusya'nın değişmeyen Ermenistan yanlı tutumuna karşılık Azerbaycan petrol ve doğalgaz rezervlerini bir fırsat olarak kullanıp petrollerinin %30'unu Batılı şirketlere açmıştır. Üzerindeki Rus etkisini kırmak için batılı şirketlerle iyi ilişkiler içine girmeyi hedefleyen Aliyev bunu sahip olduğu doğal kaynaklarla sağlama yoluna giderek 1997 yılında Hazar Denizi'nde 10 milyar dolarlık bir ortaklık anlaşması imzalamıştır.

1994 yılında ise Çeçenistan Rusya savaşı sırasında Rusya Azerbaycan'ın Çeçenlere destek verdiğini iddia etmiş ve ihracatının %70'ini yaptığı Azerbaycan Cumhuriyeti'ne tek taraflı olarak 3 yıllık ekonomik ambargo uygulamıştır. 1996 yılında Ruslar ve Çeçenler arasında ateşkesin sağlanmasıyla Rusya Azerbaycan'a

²⁰⁴ Emin Gürses, "Kafkasya'da Uluslararası Rekabet", **Avrasya Dosyası**, Ankara:Cilt 7, Sayı 1, 2001, s.257

uyguladığı ambargoyu kademeli olarak kaldırmıştır. 1995 Kasım'ında devletin diline 'Azerbaycan Dili' statüsü verilmiştir.²⁰⁵

1998 yılında ise Dağlık Karabağ sorunu yerini silahlı çatışmalara bırakmış, bölgede yaşayan Ermeni nüfus Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a bağlanma taleplerini Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'ni ilan etmeleriyle sonuçlanmıştır. Azerbaycan toprak bütünlüğünü korumaya çalışırken Rusya Ermenistan'a destek olmuş ve bölgede etkinliğini artırmak için bu durumu bir fırsat görmüştür. Çatışmalar sonucu Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal eden Ermenistan işgal ettiği bölgeleri nasıl denetimi altında tutacağını planlamaya çalışırken nihayet 1992 yılında iki ülkenin de AGİT'e üye olmasıyla sorun uluslararasılaşmıştır. Sorunun çözümü için oluşturulan Minsk Grubu Aralık 1996 AGİT Lizbon zirvesinde Azerbaycan toprak bütünlüğüne işaret etmesine rağmen, Ermenistan'ın kabul etmemesi sonucu, sorun yine çözilememiştir.

1999 tarihinde Çeçenistan'ın Dağıstan'a saldırıda bulunması ve Rusya'nın bunu terörizmle mücadele ile bağdaştırarak Çeçenistan'a saldırması Azerbaycanla zaten gergin olan ilişkilerini daha da germiştir. Çünkü Rusya Azerbaycan'ı Gürcistan'ı ve Türkiye'yi Çeçenlere yardım etmekle suçluyordu.

2000 yılında önce vekaleten sonra seçilerek Rusya Federasyonu Devlet Başkanı görevine gelen Putin 2001 yılında Bakü'yü ziyaret etmiş ve 1990 tarihinde Sovyet Ordusunun Bakü müdahalesiyle Azerbaycan-Ermenistan savaşında ölenlerin defnedildiği Şehitler Hiyabını'na çelenk bırakmıştır.²⁰⁶

Bu ziyaretin arkasında ise Azerbaycan Gürcistan yaklaşmasına ket vurmanın olduğunu söylemek yanlış olmaz. Gürcistan Parlamento Başkanının 1993 yılında Azerbaycan ziyaretinde " Rusya'ya karşı beraber mücadele etmeliyiz"

²⁰⁵ Sinan Oğan,A.g.e. , s.27.

²⁰⁶ Utku Yapıcı, "Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları Orta Asya ve Kafkasya", Otopsi, 1 bs.,2004, s.97

önerisi Rusya ile çatışma alanları bulunan iki ülkeyi ortak düşmana karşı beraberlik stratejisinde birleştirmiştir.²⁰⁷

Haydar Aliyev'in 24 Ocak 2002 tarihli Moskova ziyareti sırasında Gabala Radar İstasyonu'nun Rusya'ya 10 yıllığına kiralanacağına karar verilmiş, mülkiyetin Azerbaycan'da olduğu ve Rusya'nın her yıl 7 milyon dolar ödeyeceği belirtilmiştir. Azerbaycan topraklarındaki Rusya'ya ait "Gabala Füze Saldırılarına Karşı Uyarı İstasyonu" NATO üslerinin yerleştirilmesine engel olduğundan Azerbaycan'ın batıyla yakınlaşması halinde buradaki imtiyazını kaybedecek olan Rusya artık Azerbaycan'la ilişkilerinde daha ihtiyatlı davranmaya başlamıştır.

Üçüncü dönem Haydar Aliyev'in oğlu İlham Aliyev'in 15 Ekim 2003 tarihinde devlet başkanlığı seçimlerini kazanmasıyla başlamıştır.* bu dönemde karşılıklı olarak sürekli ziyaretler gerçekleştirilmiş, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmesi önemle ele alınmış, kültürel işbirliğini canlandırmak adına 12-16 Haziran 2004'te Bakü'de Rus Kültür Günleri düzenlenmiştir. Azerbaycan'ın en çok ticaret yaptığı ülke Rusya olmakla beraber bu rakam 2005 yılı itibariyle 1 milyar doları aşmıştır. 2005 yılı Rusya'da Azerbaycan, 2006 yılı ise Azerbaycan'da Rusya yılı ilan edilmiştir. Şubat 2006'da yapılan Azerbaycan Rusya Ekonomik İşbirliği Komisyonu toplantısında iki ülke arasında 100'den fazla anlaşma imzalandığı, Azerbaycan'da Rus sermayeli 400 şirketin var olduğu ifade edilmiştir. İlham Aliyev ise Kasım 2006 Moskova ziyaretinde Azerbaycan ile Rusya arasındaki ilişkilerin hiçbir döneminde bu kadar iyi olmadığını, bu kadar siyasal ekonomik ve kültürel işbirliğinin bir arada görülmediğini vurgulamıştır. Rusya ise sorunun çözümü için çabalayacağını, Azerbaycan'ın Güney Kafkasya bölgesi istikrar ve güvenliği için en önemli ülkelerden biri olduğunu vurgulamıştır.

Bağımsızlığını yeni kazanmış bir devlet olan Azerbaycan bulunduğu coğrafyanın eski SSCB bölgesi olması sebebiyle dış politikasında tek başına karar

²⁰⁷ Sinan Ogan, Kamil Ağacan, "Güney Kafkasya'da Yeniden Başlayan veya Bitmeyen Soğuk Savaş", **Stratejik Analiz**, C.2, S.13, 2001, s.29.

* Aynı seçimlerde Haydar Aliyev de adaydır.

alma yetkisine sahip olmamakla beraber, izlediği denge politikasıyla bölgedeki aktörlerin çıkarlarından faydalanmaya çalışmaktadır. Azerbaycan'ı Yakın Çevre Doktrini'ne engel olarak gören Rusya Federasyonu'nun Azerbaycan politikasını belirleyen etkenler şöyle belirlenebilir:

-Gabala Radar İstasyonu'nun Azerbaycan sınırında olması Rusya'yı Azerbaycan'a ihtiyatlı davranmaya itmiştir

-Hazar bölgesinde Batının etkisinin azaltılması Azerbaycan ile yakınlaşmayla mümkündür

-Coğrafi olarak Türk dünyasıyla yakın olan Azerbaycan Rus etkisi altına alınırsa Türkiye ile işbirliği yapması engellenebilir.

-Bölgedeki ekonomik çıkarlarını korumak, bölgedeki kara hava deniz ulaşımını kontrol altında tutmak için Azerbaycan'ın kontrol altında tutulması gerekmektedir

-Eski SSCB'nin bir üyesi olan Azerbaycan'ı bağımsız bir ülke olarak kabul edemeyen Rusya bu ülkedeki yerel siyasiler arasındaki çekişmeleri kullanarak Azerbaycan'ı kendine bağımlı kılmaya çalışmaktadır

-Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşmasını engelleyerek bu sorunu bir koz olarak elinde bulunduran Rusya Azerbaycan'ı kendi çıkarları için iş birliği yaptığında fırsat, başka güçlerle iş birliği yaptığında ise tehdit olarak görmüştür.²⁰⁸

Son dönem 2008 seçimlerini tekrar kazanan İlham Aliyev ile günümüze kadar devam eder. Bu dönemde özellikle Dağlık Karabağ sorunundaki gelişmeler dikkat çeker. 2Kasım 2008 tarihinde Minsk Grubu'nun da katılımıyla Ermenistan Azerbaycan ve Rusya Federasyonu arasında Karabağ'ın çözümüne ilişkin Moskova Bildirgesi imzalanmıştır. Bu bildirgeye göre Sorun Uluslararası hukukun ilkeleri ışığında bölgedeki güvenliği ve istikrarı sağlayacak şekilde çözümlenecek, 2007 tarihinde Minsk Grubu tarafından Madrid'de bir araya gelen tarafların arabuluculuğu

²⁰⁸ Araz Aslanlı, "Azerbaycan-Rusya İlişkileri", **Uluslararası Mücadelenin Yeni Odağı Karadeniz**, Ed.Osman Metin Öztürk, Yalçın Sarıkaya, Platin,2005, s.249

devam edecek, sorunun çözümünün bütün aşamaları uluslararası garantilerle izlenecek, Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanları çözüme yönelik isteklerini devam ettirecek, ve karşılıklı güvenin artırılması için uygun ortamı oluşturmaya teşvik edeceklerdir.²⁰⁹

26 Haziran 2010 tarihinde Kanada’da gerçekleştirilen G8 zirvesi Dağlık Karabağ’ın etrafında işgal edilmiş yerlerin boşaltılması, yerlerinden göç etmek zorunda kalan insanların geri dönmesi, Ermenistan’ı Dağlık Karabağ’a bağlayacak koridorun açılması ve tüm bu konularda tarafların mutabık olduğu belirtilmiştir.

17 Temmuz 2010 tarihinde Kazakistan’da yapılan AGİT Dışişleri Bakanları toplantısı sonrası Azerbaycan Dışişleri Bakanı E. Memmedyerov ve Ermenistan Dışişleri Bakanı E. Nalbandyan Dağlık Karabağ sorununun çözümü konusunda birbirlerini suçlayan tavırları neticesinde mesele yine çözüme kavuşamamıştır.

Gürcistan’ın 2008 Rus-Gürcü Savaşı sonrası Bağımsız Devletler Topluluğu’nun üyeliğinden çıkması ve yönünü Batı’ya Avrupa Birliği’ne dönmesi, Ermenistan’ın Rusya Federasyonu ile stratejik ilişkiler geliştirmesi, Dağlık Karabağ’ın bir türlü çözüme kavuşamaması Azerbaycan’ı diplomatik araçlarla sorun çözülemediğinde gerekirse askeri güç kullanılması gerektiği tezine doğru itmiştir. Bu sebeple Azerbaycan askeri harcamalarını 10 kat artırmış, 2009 yılı sonunda ABD’den 1 milyar dolar tutarında silah ve araç sağlanmış, savaş kabiliyeti ve ordu disiplini artırılmıştır.

Bu doğrultuda Azerbaycan Cumhuriyeti 8 Haziran 2010 tarihinde Askeri Doktrini Azerbaycan Parlamentosu kabul etmiş ve 18 Haziran 2010’da Karabağ-Azerbaycan sınırında meydana gelen çatışmalarda dört Ermeni askerinin hayatını kaybetmesi, Askeri Doktrini’nin gerçekten uygulamaya konduğunun bir göstergesi olup, Ermenistan’ı oldukça tedirgin etmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti Askeri Doktrini özellikle; Dağlık Karabağ gibi bir sorunda Azerbaycan’ın sahip olduğu hakların uluslararası hukuk temelinde uluslararası kamuoyunun desteğiyle

²⁰⁹ Cavid Veliev, ‘‘Rusya Kafkasya’da Ön Aldı’’, **Cumhuriyet Strateji**, 2008, Çevrimiçi; www.cumhuriyet.com.tr/?hn=16230 Erişim Tarihi: 06.08.2019

çözümlemesi ve eğer çözümlenemezse de Azerbaycan'ın uluslararası hukuk bağlamında askeri güce başvurabileceğini vurgulamıştır. Bölgedeki politikasını Yukarı Karabağ meselesinin çözümüne odaklayan Azerbaycan iç ve dış politikasında ABD, AB, Rusya ile dengeli bir siyaset izleyerek çıkarlarını korumaya çalışmaktadır.

Güney Kafkasya'nın ve Özellikle Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Batılı ülkeler ve Rusya tarafından ehemmiyetli olmasının en önemli sebeplerinden biri ise kuşkusuz ki sahip olduğu doğalgaz ve petrol rezervleridir. Batılı ülkelerin enerji ihracatının temini konusunda ön plana çıkan Güney Kafkasya, Rusya için enerjinin varlığı kadar taşınması konusunda da dikkat çekicidir. Avrupa Birliği enerji ithalatını gerçekleştirirken enerjinin güvenliğini artırmak, üretimi, iletimi ve dağıtım bağlamında enerjinin verimliliğini artırmak ve eski SSCB'nin etkin olduğu bölgede doğan güç boşluğunu kendi varlığıyla doldurmak istemiştir.

Rusya ise SSCB dağıldıktan sonra Güney Kafkasya'yı hala arka bahçesi olarak görmeye devam etmiş ve bölgedeki etkinliğini kaybetmemek adına çatışma alanlarını kendi lehine değerlendirmeye çalışırken Hazar bölgesi ülkelerinin hidrokarbon zengini olması sebebiyle enerji politikasını bu bölge ile ilintili olarak oluşturmuştur. Sadece doğalgaz ve petrol temini değil kaynakların taşınması konusu da bir o kadar önemliyken bölge ile sınırı bulunmayan ülkelerin Güney Kafkasya üzerinde güç mücadelesi sürdürmesi oldukça normaldir. Her iki ülke de bölgesel aktör olmaktan çok küresel aktör olma peşinde olduğu için bu coğrafyada karşılaşmaları, çıkarlarının zaman zaman çatışması kaçınılmaz olmuştur.

3.1.4. AB Doğu Ortaklığı Politikası Kapsamında AB ve Ermenistan İlişkileri

1991 yılında bağımsızlığını kazanan Ermenistan ile AB ilişkisi SSCB ile AT arasında 18 Aralık 1989 tarihinde imzalanan Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması ile başlamış, SSCB'nin çökmesinin ardından 1994 yılından itibaren AB

ile eski Doğu Bloku ülkeleri arasında ayrı ayrı imzalanan OİA almıştır. Ermenistan ile AB arasında ise 22 Nisan 1996'da OA imzalanmıştır.²¹⁰

1999 yılında yürürlüğe giren bu anlaşmayla Ermenistan ve AB ilişkisi işbirliğinin ötesinde derin bir ekonomik bütünleşme ve etkili bir siyasi işbirliği ile daha yakın ilişkiler kurmak amaçlanmış, demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı ve işleyen bir Pazar ekonomisinin Ermenistan'da yerleşmesi ve güçlendirilmesi, AB norm ve değerlerine uyum sağlama konusunda teşvik edici olabilmek planlanmıştır.²¹¹

2006 yılında Avrupa Birliği ile Ermenistan arasında Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında beş yıllık eylem planı hazırlanmış ve 2009 yılında Ermenistan Doğu Ortaklığı girişimine katılmıştır.

Avrupa Birliği Ermenistan'a 2007-2010 dönemi için 98.4 milyon Euro 2010-2013 dönemi içinse 157 milyon Euro kaynak ayırmıştır.²¹² Buna ek olarak Ermenistan Avrupa Komşuluk Politikası Aracı Bölgesel Programı ve Karadeniz Programı kapsamındaki yardımlardan, tematik ve nükleer programlardan da yararlanabilmektedir.

AB ve Ermenistan ile ilişkileri beş başlık altında toplanmıştır²¹³ :

- Ortaklık ve işbirliği
- Avrupa Komşuluk Politikası
- Ermenistan'ın Kalkınması
- Avrupa Komisyonu Yardımları
- Sorunlu bölgelerde Çözüm

²¹⁰ Huseynov, Fuad, "Avrupa Birliği-BDT Ülkeleri İlişkilerinin Hukuki Çerçevesi", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.2, S.50, 2001, s.247-288

²¹¹ Political and Economic Relations, Çevrimiçi; http://eeas.europa.eu/delegations/armenia/eu_armenia/political_relations/index_en.htm

Erişim Tarihi: 13.09.2019

²¹² Eastern Partnership Community, Çevrimiçi; <http://www.easternpartnership.org/programmes/country-allocations>

Erişim Tarihi: 13.09.2019

²¹³ Summary on EU-Armenia relations, Çevrimiçi; http://eeas.europa.eu/armenia/eu_armenia_summary/index_en.htm Erişim Tarihi: 14.09.2019

Avrupa Birliği Doğu Ortaklığı girişiminin temel hedefi Doğu ortak ülkelerini AB norm ve değerlerine yakınlaştırmak olduğu gibi daha derin bir siyasi işbirliği ve etkili bir Pazar ekonomisi kurmak amacıyla söz konusu ülkede öncelikler belirlerken bu konuda istek uyandırmaktır. Dolayısıyla uluslararası bir aktör olan AB Ermenistan'la da bu amaçla hareket etmiş ve öncelikleri söz konusu ülkenin mevcut durumundan hareketle demokrasinin kamu kurum ve kuruluşlarına yayılması ve yolsuzlukla mücadele çabalarının desteklenmesi, sosyal-ekonomik reformlar ve sürdürülebilir kalkınma, ticaret ve yatırım olarak belirlemiştir.

28-29 Kasım 2013 tarihinde ise Litvanya'nın başkenti Vilnius'taki AB DO Zirvesinde Ermenistan ile AB arasında Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşmasının imzalanması beklenirken Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'ın 3 Eylül 2013'de Rusya önderliğindeki Gümrük Birliği'ne girme kararı aldıklarını belirtmesi üzerine ilişkiler çalkantılı bir döneme girmiştir.

AB'nin genişlemeden sorumlu komiseri Stefan Füle Ermenistan'ın Gümrük Birliği'ne dahil olma tercihi nedeniyle Ortaklık Anlaşmasının mümkün olmayacağını AB serbest ticaret anlaşmasıyla Gümrük Birliğinin aynı anda mümkün olmayacağını belirtmiştir.²¹⁴

24 Kasım 2017 tarihinde AB ile Ermenistan arasında müzakere sürecinin tamamlanması adına Kapsamlı ve Genişletilmiş Ortaklık Anlaşması imzalanmış ve AB Güney Kafkasya'daki varlığını artırmıştır. Anlaşmanın temel hedefi Ermenistan'ı AB norm ve değerlerine yakınlaştırırken ülkede demokratik kurumların varlığını istikrarlı bir şekilde tesis etmek, güvenlik ve adalet konularında ikili ilişkileri güçlendirmek, ticari ilişkileri desteklemek, sınır ötesi diyalogu artırmak ve Ermenistan'ı AB'ye yakınlaştırmak iken Ermenistan gerekli reformları yerine getirmekte istekli olmamıştır.²¹⁵

²¹⁴ EU Armenia: About Decision to Join the Customs Union, Çevrimiçi; http://ec.europa.eu/commission_2010-2014/fule/headlines/news/2013/09/20130906_en.htm
Erişim Tarihi: 10.09.2019

²¹⁵ Fulya Akgül Durakçay, Özge Bozkaya, 'Avrupa Komşuluk Politikası'nda Demokrasi Teşviki: Ermenistan Örneği ve İç Dinamiklerin Değerlendirilmesi', **İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.6, S.2, 2019,s.236, Çevrimiçi

3.1.5. Ermenistan Dış Politikasında Rusya Federasyonu Faktörü

Kafkasya üç özellikten dolayı özellikle önemlidir²¹⁶:

- Jeostratejik anlamda Orta Asya'nın giriş kapısıdır.
- Batı ekonomik pazarına ulaşımında köprüdür.
- Petrol ve doğalgaz rezervlerine sahiptir.

Bu genel değerlendirmeyi özele indirgersek Avrupa ile Orta Asya arasında bir köprü olan Kafkaslar aynı zamanda Karadeniz ve Hazar Denizine kıyısı olması sebebiyle Rusya'nın Karadeniz-Boğazlar-Akdeniz yoluyla Süveyş Kanalına inebilmesini mümkün kılan bölgedir.²¹⁷ Bölge yüzyıllar boyunca Sovyet güdümünde kalmış ve Sovyet Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilan ederek Birleşmiş Milletlere üye olmasıyla Rusya Federasyonu bölgede etkisini kaybetmeye başlamıştır. Bölge ülkeleri batıya yönelik ilişkiler ağı geliştirmeye çalışırken Rusya ekonomik gücünü kaybetmemek adına Rusya-Güney Kafkasya ticaretini canlandırmaya çalışmıştır.

Jeopolitik olarak değerlendirildiğindeyse sınırı olması sebebiyle Rusya'nın bölgeyle ilgilenmesi ve bölgeyi "Yakın Çevresi" olarak tanımlaması olağandır. Rusya bölgedeki kimlik sorunlarını ve sosyo-ekonomik farklılıkları kullanarak hem etkili güç olmak istemiş hem de çatışma bölgelerinde arabuluculuk yaparak yerini sağlamlaştırmaya çalışmıştır.

Bölgedeki çatışma alanlarında tarafsız ve etkisiz kalarak Rusya'dan ayrılan halkların kendi aralarında çıkan kabile düşmanlıkları sonucu eriyerek yok olacağını

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/836849> Erişim Tarihi 28.10.2020

²¹⁶ Mithat Işık, Çevrimiçi;

<https://www.sde.org.tr/mithat-isik/genel/kafkasyanın-gelecegi-icin-stratejik-dusunce-kose-yazisi-7374> Erişim Tarihi:30.09.2019

²¹⁷ Ufuk Tavkul, "Kafkasya'daki Nogay Tatarlarının Etno-Politik Durumları Üzerine Sosyolojik Bir Analiz", *Kırım Dergisi*, S.11, s.41-44, 2003

ve çatışmalara da ancak tarafsız ve güçlü bir devletin çözüm bulabileceğini belirterek kendisinin önemine dikkat çekmektedir.

Gürcistan ve Azerbaycan'a nazaran Ermenistan ile ilişkileri oldukça iyi ilerleyen Rusya Ermenistan'ı Güney Kafkaslarda Rusya'nın en önemli ortağı olarak tanımlamıştır. Bunun en somut örneği ise 22 Ekim 1999 tarihinde Mig-29 tipi dört Rus savaş uçağının Erivan havaalanına inerek Ermenistan'da konuşlanmış 102. Rus askeri üssünün 426. Uçak grubunun savaş teçhizatlarıyla donatılması olmuştur. Konuya ilişkin Rusya Federasyonu Hava Kuvvetleri Komutanı Anatoli Kornukov Rus savaş uçaklarının Ermenistan hava sahasını koruyacağını söylemiştir.²¹⁸

Rusya ise SSCB dağıldıktan sonra Güney Kafkasya'yı hala arka bahçesi olarak görmeye devam etmiş ve bölgedeki etkinliğini kaybetmemek adına çatışma alanlarını kendi lehine değerlendirmeye çalışırken Hazar bölgesi ülkelerinin hidrokarbon zengini olması sebebiyle enerji politikasını bu bölge ile ilintili olarak oluşturmuştur. Sadece doğalgaz ve petrol temini değil kaynakların taşınması konusu da bir o kadar önemliyken bölge ile sınırı bulunmayan ülkelerin Güney Kafkasya üzerinde güç mücadelesi sürdürmesi oldukça normaldir. Her iki ülke de bölgesel aktör olmaktan çok küresel aktör olma peşinde olduğu için bu coğrafyada karşılaşmaları, çıkarlarının zaman zaman çatışması kaçınılmaz olmuştur.

Büyük güç çatışmalarının yaşandığı Kafkasya coğrafyasında yer alan Ermenistan bölge ülkeleri Türkiye ve İran'a karşı daha avantajlı konumda bulunmak amacıyla önce SSCB sonra ise Rusya Federasyonu egemenliği altında kalmayı gönüllü olarak kabul etmiştir. Bölgede Azerbaycan ile Gürcistan'ı istediği gibi kontrol edemeyen Rusya Federasyonu'nu Ermenilerin Kafkasya'da bir devlet kurmasına imkan vermiş 1920 yılında işgal etmiş, 1936 yılında ise SSCB'ye dahil etmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti gibi Ermenistan'ın da Rusya ile ilişkilerini değişen hükümetler nezdinde üç dönemde inceleyeceğiz.

²¹⁸ Fırat Karabayram ,''Güney Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya Gerçeği'', 1 bs., IQ Kültür Sanat,2011, syf.152

Birinci dönem Ermenistan Yüksek Sovyeti'nin 1990'da bağımsızlık deklarasyonunun kabul edilmesiyle başlayan Levon Ter-Petrosyan dönemidir. Bağımsızlık deklarasyonunun ardından 16 Ekim 1991 yılında yapılan referandumla %94 gibi bir oranla Ermenistan bağımsızlığını kazanmıştır. Rusya'nın 18 Aralık 1991 yılında bağımsızlığını tanıdığı Ermenistan'ın devlet başkanı Levon Ter-Petrosyan seçilmiştir. Dış politikasını Dağlık Karabağ üzerine yoğunlaştıran Ermenistan'a SSCB'nin dağılmasından sonra bölgede etkinliğini kaybetmek istemeyen Rusya Federasyonu askeri ve teknik destek olmuştur. Özellikle bölgedeki ayrılıkçı hareketleri ve ülkelerin iç dinamizmini bir fırsat olarak değerlendirerek tüm dünyaya Güney Kafkasya'da Rusya'sız bir çözümün mümkün olmayacağını ispatlamak istemiştir.

1993'te başlayan enerji krizi ve ekonomik sorunlar sebebiyle Rusya ile yoğun işbirliği içine giren Ermenistan, milli ordusunu Sovyetler'den kalan altyapı olanakları ile kurmuştur. 1992 yılında imzalanan anlaşmaya göre Ermenistan'ın İran ve Türkiye sınırını Rusya Sınır Kuvvetleri Komutanlığı koruyacaktır. 1994 yılında imzalanan anlaşmaya göre ise SSCB döneminde Ermenistan'da bulunan iki askeri üssün varlığının devamına karar verilmiş, 1995 yılında imzalanan anlaşmayla da bu askeri üslerden Gümrü'ye Rusya savaş uçağı filosu ve roketler konuşlandırmıştır.

Bölge ülkelerinden Azerbaycan ve Gürcistan bağımsızlıkları sonrası dönemde dünya düzenine entegre olma konusunda Ermenistan'a nazaran daha başarılı olmuşlar, Ermenistan'da ise Petrosyan hükümeti dış politikasını sadece Dağlık Karabağ sorununa engaje ederek ilişkilerini Rusya'dan öteye götürememiştir. Topraklarında Rusya'nın varlığının ülke faydasına olduğunu belirten Petrosyan 1996 yılına gelindiğinde bu politikasında değişikliğe gitmiş ve Ermenistan'ın Rus uydusunda kaldığı sürece bağımsız egemen bir devlet olmayacağını anlamıştır. Ayrıca Rusya'nın desteğinin sonsuza kadar sürmeyeceğini, elbette bir noktada çıkarlarının çatışacağını bu nedenle Ermenistan'ın ilişkilerini Rusya ile sınırlı tutmaması Batı ile de iyi ilişkiler geliştirmesi gerektiğinin altını çizmiştir.

1998 yılında istifa etmek zorunda kalan Levon Ter-Petrosyan'ın yerine, halihazırda başbakanlık görevinde bulunan Robert Koçaryan 30 Mart 1998 seçimlerinden galip çıkarak yeni devlet başkanı olmuştur.²¹⁹

Robert Koçaryan dönemi ekonomik sorunlardan çok siyasi sorunların çözülmeye çalışıldığı ve çözümsüzlüğün de bir çözüm sayıldığı dönem olarak tarihe yansır. Rusya Federasyonu temel amacının bölgede güvenliği ve istikrarı sağlamak olduğunu bunun yolunun da özellikle Ermenistan ile ekonomik, siyasi, kültürel işbirliğinin zaruri olduğunu belirtirken, Ermenistan 'da Rusya'nın Kafkasya'daki politikasını tamamen desteklediğini açıklamıştır.²²⁰

Bağımsızlığından sonra Rusya'dan aldığı borçlarla varlığını idame ettirmeye çalışan Ermenistan , Koçaryan döneminde ödeme konusunda güçlük çekmiştir. İki ülke arasında yapılan görüşmeler sonunda Ermenistan'ın toplam 101 Milyon Dolar borç karşılığında askeri tesisi Nairit, Mars ve beş büyük sanayi tesisini Rusya'nın kontrolüne bırakmasına karar verilmiştir. Yurtdışında yaşayan Ermenilere de özel ilgi gösteren Robert Koçaryan, Putin'in de katıldığı, Ekim 2003 tarihinde Moskova'da 52 ülkeden 138 Ermeni örgütünün temsilcileri bir araya gelmiş ve Dünya Ermeni Organizasyonu'nu kurmuşlardır. Rusya Savunma Bakanı Sergey Ivanov 2003 yılında Ermenistan'a gittiğinde Güney Kafkasya'daki barış ve refahın sağlanmasında kilit ülkenin Ermenistan olduğunu ve Rusya'nın bölgedeki asıl müttefikinin söz konusu ülke olduğunu belirtmiştir.

Şubat 2008 devlet başkanlığı seçimlerini eski Dışişleri Bakanı ve seçim süresinde Başbakan olarak görev yapan Serj Sarkisyan'ın kazanmasıyla Rusya Ermenistan ilişkilerinin üçüncü dönemi başlamıştır. Seçim süresince Rusya tarafından desteklenmesi sebebiyle seçimlerin şaibeli olduğunu düşünen gruplar ile

²¹⁹ Hatun Cabbarlı, "Bağımsızlık Sonrası Ermenistan'ın Enerji Politikası", **Avrasya Dosyası Enerji Özel**, C.9, S.1, 2003, s.15-16,

²²⁰ Arman Djilavyan, "Bolşaya İgra MAlinkoy Armenii", **Nezavisimaya Gazeta**, 27.10.1999, Aktaran Fırat Karabayram, "Güney Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya Gerçeği", 1 bs., IQ Kültür Sanat, 2011,s.284

güvenlik güçleri arasında arbede yaşanmış ve 10 kişi ölmüş 20 günlük olağanüstü hal ilan edilmiştir.²²¹

Ancak Serj Sarkisyan 7 Şubat 2009 tarihli Münih Güvenlik Konferansında; Güney Kafkasya’da yüzyıllar boyunca egemen güçlerin güç gösterileri yaparak çatışma alanları yarattığını, bölgenin kaderine yön vermeye çalıştıklarını ve bu durumun da coğrafyayı istikrarsızlaştırdığını belirtmiş bunun aşılmasının da hiçbir ülkeyi edilgen hale getirmeyerek dışlamamak olduğunu vurgulamıştır. Karabağ kökenli olan yeni devlet başkanı Yukarı Karabağ sorunda Ermenistan’ın doğal olarak tarafını tutacağını da eklemiştir.

Rusya’nın arabuluculuğuyla Serj Sarkisyan, İlham Aliyev ve Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Dimitri Medvedev Ocak 2010 tarihinde Soçi’de, Haziran 2010 tarihinde St. Petersburg’da bir araya gelerek Dağlık Karabağ sorununun çözümü konusunda görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Üçlü toplantıların dışında Ermenistan ve Rusya arasında karşılıklı ziyaretlerde bulunulmuş ve ikili ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır.

2009 yılında Rusya Federasyonu’ndan 500 milyon ABD Doları alan Ermenistan, 2010 yılına gelindiğinde tarım üretiminde %17-18 gibi bir azalma yaşaması sebebiyle 1000 ton buğdaylık tohumu yine Rusya Federasyonu’ndan almıştır.²²²

Rusya Federasyonu’nun eski SSCB ülkeleri üzerinde yeniden etkili olabilmek için başlattığı Avrasya’da ekonomik bütünleşmeyi öngören Avrasya Birliği’ne Güney Kafkasya ülkelerinden yalnızca Ermenistan katılmıştır.²²³

Sonuç olarak Ermenistan Rusya Federasyonu’nu stratejik ortak ve güvenilir dost olarak nitelendirse de ikili ilişkilerin seyri her zaman Rusya’nın çıkarlarına hizmet etmiş, Rusya Ermenistan’a adeta bir abi gibi davranarak bölge ülkeleri

²²¹ Kamer Kasım, “Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya”, Usak, 1 bs., 2009, s.52-55

²²² “Prime Minister Vladimir Putin meets with Armenian President Serzh Sargsyan”, 17 November 2010. <http://premier.gov.ru>

²²³ Armenia Joins Russia-Led Eurasian Economic Union, The Moscow Times, 2 Ocak 2015, Çevrimiçi: <http://www.themoscowtimes.com/business/article/armenia-joins-russia-led-eurasian-economic-union/514035.html>. Erişim Tarihi: 23.06.2019

Azerbaycan ve Gürcistan'a baskı aracı olarak kullanmaya çalışmıştır. Bağımsızlıklarından sonra Rusya yanlısı bir politika izleyerek kendisini batıdan soyutlayan yalnızca lobilerle varlığını sürdüren Ermenistan siyasi elitlerinin kendilerini Rusya uydusu olmaya mecbur hissetmelerinin arkasında Türkiye'ye karşı toprak iddialarında bulunmaları, Azerbaycan ile bitmek bilmeyen Dağlık Karabağ sorunu ve yaşadıkları ekonomik kriz yatar. Dolayısıyla iç politikası ve dış politikasında Rusya'dan bağımsız hareket etmesinin mümkün olmadığını söylemek yanlış olmaz.

3.1.6. AB Doğu Ortaklığı Politikası Kapsamında AB-Moldova İlişkileri

AB ile Moldova arasındaki ilişkilerin çerçevesini belirleyen OİA Kasım 1994 tarihinde imzalanmış, Ocak 1998'te yürürlüğe girmiştir.²²⁴ Diğer Doğu ortak ülkeleri gibi Moldova'dan istenilen de demokratik, piyasa ekonomisine sahip, AB ile siyasi diyalogu geliştiren, ekonomik, sosyal ve kültürel işbirliğini artıran bir ülke olması olmuştur. Güney Kafkasya ülkelerinden Gürcistan gibi Moldova da herhangi bir üyelik vaadinde bulunmayan Yeni Komşuluk Politikasını AB'ye giriş yolu olarak görmektedir.

TACIS programı çerçevesinde 1991-2005 dönemi için Avrupa Birliği Moldova'ya 123.1 milyon Euro kaynak ayırmıştır. 2004 yılından itibaren Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında ilerleyen ilişkiler 2009 yılı itibariyle Doğu Ortaklığı Politikasıyla devam etmiştir.

Şubat 2005'te AB ile Moldova arasında imzalanan Moldova Eylem Planı üç yılı kapsayacak şekilde siyasi, güvenlik, ekonomik işbirliği, çatışmaların çözülmesi ve sınır operasyonları konusunda ortak sorumluluk alma olarak belirlenmiştir. Öncelikle organize suçlarla mücadele etmek, kamu ve özel sektörde meydana gelen yozlaşmaları minimize etmek, kara para aklamayı ve rüşveti ortadan kaldırmayı gerektirecek uygulamalar geliştirmek hedeflenmiştir.

²²⁴ "EU-Moldova, Partnership and Cooperation Agreement", Çevrimiçi: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2007/august/tradoc_135737.pdf Erişim Tarihi: 23.06.2019

Özellikle AB ile uzun bir sınırı olan Dnyesteryanı (Transdinyester) bölgesinin uyuşturucu, göçmen ve silah ticareti, organize suçlar, rüşvet kara para aklama gibi suçların yoğun olarak işlendiği bir bölge olması sebebiyle bölgedeki söz konusu suçların bir etnik çatışmaya dönüşmesini engellemek adına ortadan kaldırılması planlanmıştır.

Avrupa Birliği 2004-2006 Moldova'daki gelişmeleri inceleyen raporunda söz konusu bölgede olası çatışmaların önlenmesi için işbirliği yoluna gidildiği, Eylem Planı çerçevesinde öngörülen reformların gerçekleşmesi yönünde çaba sarf edildiği vurgulanmıştır.

2007-2013 dönemi Ülke Strateji Raporu'nda da AB Yeni Komşuluk Politikası kapsamında Moldova'nın istekli bir biçimde reformları uygulama yoluna gittiğinin altı çizilmiştir.²²⁵ Özellikle yolsuzluğu azaltma, sosyal dengesizliği giderme konularında AB norm ve değerlerinin benimsenmesinin önemi vurgulanmıştır.

2009 seçimlerinden AB bütünleşmesinden yana politikalar izlemeyi hedefleyen Avrupa Bütünleşmesi için İttifak adıyla bir koalisyon hükümeti çıkmış ve AB politikaları ivme kazanmıştır. İki ülke siyasi diyalog, özgürlük, güvenlik, adalet alanında işbirliğini geliştirmeyi hedefleyen, AB mevzuatına uyumu, AB iç pazarına erişimi, işleyen bir Pazar ekonomisine geçişi ülkede barışı ve güvenliği istikrarlı bir şekilde tesisi, bölgesel ve küresel anlamda barıştan yana taraf olmayı hedefleyen bir dizi konuda yükümlülüğü ve DKSTA da içeren Ortaklık Anlaşmasını Haziran 2014'te imzalamış ve bu anlaşma 2016 Temmuz'unda yürürlüğe girmiştir.²²⁶ DKSTA ile gerçekleşen reformlar sebebiyle 2016-2017 arasında ekonomisi büyüyen Moldova'nın en büyük ticaret ortağı AB'dir.

Moldova'da da tıpkı Güney Kafkasya'da olduğu gibi etnik kökenli çatışma noktaları bulunmaktadır. Büyük çoğunluğu Gagavuz Türklerinden oluşan Moldova'nın güneyinde yerleşen Gagavuzya ve büyük çoğunluğu Ruslardan oluşan

²²⁵ http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_moldova_en.pdf Erişim tarihi: 21.09.2019

²²⁶ "EU-Moldova, Ortaklık Anlaşması", Çevrimiçi: [https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22014A0830\(01\)=DE](https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22014A0830(01)=DE) Erişim Tarihi: 20.06.2019

Moldova'nın doğusunda bulunan Transdinyester bölgesi etnik temelli sorunların yaşandığı iki bölgedir. Gagavuzya 1990 tarihinde Moldova'dan bağımsızlık kararı almış, Kişinev hükümetinin bölgeye müdahale etmesine karşılık SSCB'nin dahil olmasıyla çatışmalar önlenmiş ve Gagavuzya'ya Moldova'ya bağlı Gagavuz Yeni Özerk Bölgesi statüsü verilmiştir. Elde ettiği kazanıma rağmen Gagavuzya Moldova'nın egemenliğinin tehlikeye düştüğü ilk anda bağımsızlığını ilan edeceğini belirtmiştir.

Transdinyester ise aynı şekilde Moldova'dan bağımsızlığını ilan etmiş ancak Kişinev hükümetinin bölgeye müdahalesiyle karşılaşmıştır. Olaya Rus ordusunun dahil olmasıyla Transdinyester'e Rusya'ya ait Barış Gücü yerleştirilmiştir. 1992 yılında Moskova ve Kişinev arasında imzalanan anlaşmayla sorun çözülmüş ve AB'nin teklifiyle Rusya'nın askeri güçlerini bölgeden çekmesi kararı alınmış olsa da Rusya bu yönde bir adım atmamıştır. Avrupa'nın Kara Deliği olarak adlandırılan Transdinyester'e AB tarafından özel bir temsilci atanmıştır. AB çatışma noktasındaki bu sorun karşısında Moldova'nın toprak bütünlüğünden yana tavır takınsa da, Abhazya ve Güney Osetya ve Dağlık Karabağ gibi burada da Rusya kadar etkili olamamıştır. Güney Kafkasya'daki çatışma noktalarındaki tutumu gibi burada da ayrılıkçı hareketler Rusya için iç işlere karışma ve müdahale fırsatı sunarken, etki altında tutma imkanı vermiştir. Aynı zamanda bölge halkının bağımsızlıklarını destekleyen Rusya Transdinyester ve Gagavuzya'nın enerji ihtiyaçlarını karşılarken ülkedeki istihdam sorununa kolaylık sağlamış, AB'nin yumuşak gücünün eksikliğinden faydalanarak bölge halkları üzerinde kurtarıcı güç olarak nüfuz etmiştir. Geri çekilme taahhüdüne rağmen Rus askerleri bugün hala bölgede bulunurken, Moldova AB entegrasyonu için reformlara ağırlık vermektedir.

3.2. Doğu Ortak Ülkeleri ve AB-Rusya Federasyonu İlişkileri

Birinci bölümde Doğu ortak ülkelerinden Azerbaycan, Ermenistan ve Moldova'nın AB ile ilişkileri Doğu Ortaklığı Politikası kapsamında incelenirken Rusya etkisine değinilmiştir. Ortaklık anlaşmalarının başlangıcından günümüze kadar olan kısım anlatılmış, Rusya'nın söz konusu ülkelerin dış politika yapımındaki

rolü belirtilmiştir. Bu bölümde ise Güney Kafkasya'nın en önemli çatışma noktalarını sınırlarında barındıran Gürcistan, 2020 seçimlerinden sonraki protestolarla dikkatleri üstüne çeken Belarus ve 2014 yılında Kırım'ı kaybeden Ukrayna anlatılacaktır. Bölge ülkelerinin siyasal tarihleri sebebiyle Rusya Federasyonu'ndan ayrı düşünülmesi hala mümkün değilken AB'nin Doğu Ortaklığı Stratejisini RF'nin çıkarlarını gözetmeden uygulamaya çalışmasının politikanın uygulanmasını ne kadar zorlaştırdığı ve çatışma noktalarındaki AB tutumunun ortak ülkelerdeki AB algısına yarattığı etkiye ışık tutulacaktır.

3.2.1. AB Doğu Ortaklığı Politikası Kapsamında AB-Gürcistan İlişkileri

Gürcistan ve Avrupa Birliği arasında 1996 yılında imzalanan Ortaklık Anlaşması 1999 yılında yürürlüğe girmiş ve bu ülkeye pek çok alanda işbirliği imkanı sunsa da AB-Gürcistan ilişkileri pek çok kez sekteye uğramıştır.²²⁷ Gürcistan'a yönelik strateji belgelerinde ilerleme kaydetmesi için öncelikli olarak hukukun üstünlüğü, adil yönetim, insan haklarına saygı, yoksulluğun azaltılması, etnik çatışmaları önlemek ve demokratik kurumların varlığını güvence altına almak yer almıştır. Ancak gözle görülür bir ilerlemenin sağlandığını söylemek mümkün değildir.

2003 yılı Temmuz ayından itibaren Avrupa Birliği Gürcistan için özel temsilci atamıştır. Bu özel temsilcinin görevi AB ve Güney Kafkasya ülkelerinin daha sıkı bir işbirliği içerisinde olmasını sağlamak ve bunu gerçekleştirebilmek için Güney Kafkasya ülkelerinde istek uyandırmaktır. 2005 yılı itibariyle Eylem Planları üzerinde çalışmalar başlamıştır. 2004-2006 dönemi için Komisyon Gürcistan'a yapılacak mali yardımı 137 Milyon Euro olarak belirlemiş, bu tutara TACIS kapsamındaki teknik yardımlar, insani yardımlar, gıda güvenliği programından sağlanan para, ödemeler dengesi ve bütçe desteğine yönelik mali destekler de dahil

²²⁷ Ali Onur Özçelik, Sopiko Zandaradze, 'Avrupa Birliği Doğu Ortaklığı Projesinin Gürcistan'a Etkisi', Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, C.8, S.1, Mart 2020, s.175, Çevrimiçi <https://dergipark.gov.tr/tr/download/article-file/1032475> Erişim Tarihi 09.10.2020

edilmiştir. AB: Güney Osetya, Gürcü ve Abhaz nüfusunun beraberce ortak siyasi ve ekonomik projelerde yer alabilmeleri ve çatışmanın ortadan kalkarak bölgenin kalkınmasına yönelik adımların atılabilmesi adına birkaç milyon Euro kaynak ayırmıştır.

Gürcistan AB' Yeni Komşuluk Politikasına dahil edildikten sonra bölge ülkeleri gibi 2007 yılından itibaren ENPI'dan yararlanmaya başlamıştır. Gürcistan tarafı Avrupa Birliği'nin bölgede daha etkin ve stratejik kararlar alması gerektiğine inanmaktadırlar. Güney Kafkasya üzerinden ve Karadeniz'in altından Avrupa'ya aktarılacak yeni enerji nakil hatlarının gerekliliği ve Azerbaycan Gürcistan Türkiye arasındaki demiryolu hattının önemine dikkat çekmektedirler. Temmuz 2008'de demiryolunun temeli atılmış ve eylem planları çerçevesinde sınır yönetimleri öncelik olarak yer almıştır.

1992'de Güney Osetya, 1994'de Abhazya'da çatışmaları durduran anlaşmalar imzalanmasına rağmen 8 Ağustos 2008 tarihinde Güney Osetya'da Gürcistan'ın bir bölümünün Rusya tarafından işgal edilmesi ile sonuçlanan sıkıntılar yaşanmıştır. Yoğun çatışmalar sonucu Gürcistan'ın Poti limanı Rusya tarafından işgal edilmiş, 2008 çatışması Gürcistan ekonomisinde ciddi sonuçlar doğurmuş, yabancı yatırımlar çekilmiş, kamu maliyesi yıllar önceki düşük seviyelere düşmüştür. Avrupa Birliği ise çatışmalardan etkilenen sivil halka 6 milyon Euro yardımda bulunmuş, Gürcistan'ın bir bütün olarak siyasi ve iktisadi alanlarda reformlarını geciktirmeden gerçekleştirmesi için yanında yer almıştır.

Avrupa Birliği'nin Ağustos 2008'den sonra Gürcistan'a yönelik öncelikli yardımları: Gürcistan ekonomisinin yeniden yabancı yatırım çekebilmesi için güven ortamına girmesi, önemli altyapı yatırımlarının teşvik edilmesi, karşılıklı saldırılar sebebiyle yerlerinden olmuş göç etmek zorunda kalmış binlerce insana temel ihtiyaç, gıda, barınak sağlanması olmuştur.

2011 yılı Gürcistan için gelişmelerle dolu bir yıl olmuştur. Avrupa Birliği Gürcistan vatandaşlarına vize kolaylığı sağlayan anlaşmayı kabul etmiştir.

Başvurularda istenilen evrak sayısı azaltılmış, ödenen ücret 60 Euro'dan 35 Euroya düşürülmüş, emekli, engelli, ve gazeteciler vize ücretinden muaf tutulmuştur.

2012 yılında Gürcistan parlamento seçimlerini Saakaşvili'ye muhalif Rusya'ya yakın Bidzina İvanişvili'nin partisinin kazanmasının ardından AB tarafında bir takım şüpheler ortaya çıkmış ve ilişkilerin Gürcistan gerekli reformları yerine getirirse devam edeceği belirtilmiştir. Uzun müzakereler sonrası AB ve Gürcistan arasında OA ve Kapsamlı Ticaret Anlaşması paraf edilmiştir. Gürcistan'la birlikte Moldova da bu parafa katılmış, Ukrayna ise ancak 2014 yılında AB ile kapsamlı serbest ticaret ve OA imzalamıştır.²²⁸

2017 yılına gelindiğinde ise Gürcistan'a vizelerin kaldırılması Brüksel'de toplanan Avrupa Parlamentosu Genel Kurulunda, 66'ya karşı 553 oyla kabul edilmiştir.²²⁹

Genel olarak Gürcistan Avrupa Birliği ilişkilerine bakacak olursak Gürcistan AB tarafından bir Avrupalı ülke olarak tanınıyor ki bu yakın zamanda üyelik anlamına gelir. Ancak Yeni Komşuluk Politikasına dahil edilmesiyle üyelik vaat edilmeyen ülkeler arasına alınması çelişki oluşturmıştır.

3.2.2. Abhazya ve Güney Osetya Sorunlarında AB Tutumu ve Rusya Federasyonu Faktörü

Güney Kafkasya'daki üç önemli çatışma alanlarından ikisi Gürcistan sınırlarında yer almaktadır. Gürcistan bu iki ayrılıkçı hareket ve sebep oldukları sosyal ekonomik sorunlar dolayısıyla Güney Kafkasya'daki fay hatlarından biridir.

Güney Kafkasya bölgesindeki Dağlık Karabağ'dan sonra ikinci çatışma alanı ise Abhazya'daki ayrılıkçı harekettir. SSCB'nin dağılmasının ardından 1992 yılında tek taraflı bağımsızlık ilanını duyuran bölge Gürcistan'ın kuzeybatısında ve

²²⁸ Georgia-EU cooperation, Çevrimiçi; <http://www.eu-nato.gov.ge/en/eu/cooperation> Erişim tarihi: 11.09.2019

²²⁹ Karar Gazetesi, Avrupa Parlamentosundan Gürcistan'a Vize Serbestisine Onay, Çevrimiçi <https://www.karar.com/fast-pages/google/dunya-haberleri/avrupa-parlamentosundan-gurcistanana-vize-serbestisine-onay-377453> Erişim tarihi: 12.09.2019

Karadeniz kıyısında bulunur. Sovyetler döneminde Gürcistan özerk cumhuriyet statüsüne sahip olan Abhazya bağımsızlığının ilanının ardından Gürcistan silahlı kuvvetlerinin müdahalesiyle bir savaş bölgesi olmuş, Çatışmalar 1993 Eylül ayına kadar sürmüştür.

Abhazya güçlerine çatışmalar boyunca Rus ağır savaş malzemeleri sağlanmış ve sınır boyu Rusya tarafından savaş gönüllüleriyle donatılmıştır. Rusya'nın desteğiyle Gürcü kuvvetleri Abhazya'dan çıkarılmış ve bölge fiilen Tiflis otoritesinden çıkmıştır. Eylül 1993'den beri bir parlamentosu, devlet başkanı, ordusu, mahkemesi olan Abhazya 12 Ekim 1999 tarihinde Bağımsızlık Bildirgesi'ni çıkarmasına rağmen hiçbir devlet ya da uluslararası örgüt tarafından tanınmış değildir.

Sorunun çözümü için ilk girişim Aralık 1993 Cenevre'de yapılmış ancak tarafların iddialarından vazgeçmemeleri üzerine ikinci ve hatta üçüncü görüşmelerde de mutabakat sağlanamamıştır. 200bin Gürcü göçmenin Abhazya'ya geri dönmesini isteyen Gürcistan yönetimine Abhazya karşı çıkarken, bağımsız bir Abhazya'nın Gürcistan-Abhazya konfederasyonu ile olacağını belirten Suhumi yönetimine de Gürcistan karşı çıkmıştır.

200 bin Abhazyalı Gürcü'nün göç etmek zorunda kalmasıyla 1993 yılında ateşkes antlaşması imzalanmış olsa da bölge de hala sorun çözüme kavuşturulamamıştır.²³⁰

Bölgedeki üçüncü çatışma alanı ise yine Gürcistan arazisindeki Güney Osetya'da 1989 yılında meydana gelmiştir. Güney Osetya Cumhuriyeti uluslararası ilişkilerde 6 ülke²³¹ tarafından tanınan ancak uluslararası hukukta Gürcistan sınırları içinde kabul edilen bölgedir.

²³⁰ Elif Hatun Kılıçbeyli, "Sovyet Sonrası Kafkasya'da "Yeni Egemen" Devletler: Bölge ve Bölge Dışı Aktörler ile Bütünleşme Süreci", **Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya**, Ed. Yelda Demirağ- Cem Karadeli, Palme Yayıncılık, 2006,s.91.

²³¹ Güney Osetya Cumhuriyeti'ni tanıyan devletler: Rusya, Venezuela, Nikaragua, Nauru, Vanuatu, Tuvalu.

Sovyetler Birliği zamanında Rusya’da yer alan Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyeti ve Gürcistan’da yer alan Güney Osetya Özerk Bölgesi olarak iki ayrı yönetim altında yaşayan Osetler, Gürcistan’ın SSCB’den ayrılma seslerini duyunca Güney Osetya Özerk Bölgesi de Gürcistan’dan ayrılma kararı aldı. Gürcistan ise bölgenin özerklik statüsünü kaldırarak karşılık verdi ve Gürcü Oset çatışması 1990 sonu 1991 başlarında başladı. 24 Haziran 1992 tarihinde bölgeden bütün askerlerin çekileceği yerine Oset, Gürcü ve Ruslardan oluşan bir barış gücünün konuşlanacağı ateşkes antlaşması imzalandı ve Güney Osetya doğrudan Tiflis otoritesine bağlandı.²³²

Güney Osetya’nın Rusya destekli bir yönetimin kontrolü altında bulunması Gürcistan ve Güney Osetya’yı 14 Mayıs 1995 tarihinde ateşkes antlaşması yapmaya itti. Bu antlaşmaya göre bölgede tümüyle Ruslardan oluşan Bağımsız devletler topluluğu barış gücü konuşlanacaktır. Bu ateşkes 08.08.2008 tarihine kadar korundu ancak Güney Osetya sorununu Gürcistan’ı kontrol amaçlı bir fırsat olarak gören Rusya çözümün önündeki en büyük engel olmaya devam etti. Sonuç olarak Güney Osetya ve Abhazya bölgelerindeki çatışmalar sebebiyle 10 bin kişi ölmüş, 250 bin kişi de evlerini terk etmek zorunda kalmıştır.²³³

Soğuk Savaş döneminde AB’nin GK ülkeleri ile olan ilişkileri yok denecek kadar az olmasına karşın SSCB’nin dağılması ve Avrupa Birliği’nin genişleme dalgalarıyla Karadeniz’e kıyıdaş olmasıyla Güney Kafkasya’daki gelişmeler dikkatini çekmiştir. 31 Aralık 1991 tarihinde Azerbaycan ve Ermenistan’ı, Mart 1992’de ise Gürcistan’ı resmen tanıyan AB’nin 2000’li yılların başına kadar Güney Kafkasya ülkeleri ile ilişkilerinin etkin olduğundan söz etmek mümkün değildir. Avrupa Birliği Komşuluk Politikasıyla başlayan ilişkiler, Avrupa Birliği Doğu Ortaklığı Politikası kapsamında gelişmiş ortak ülkelerle işbirliği ve diyaloglar geliştirilmiştir.

²³² Elif Hatun Kılıçbeyli, A.g.e.,s.92

²³³ Gürcistan’ın Sorunlu Bölgeleri”, BBC News, 11 Aug. 2008, Çevrimiçi: http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2004/01/040127_gurcistan_sorunlar.shtml Erişim Tarihi: 01.11.2019

Avrupa Birliği'nin enerji konusunda dışa bağımlılığı ve Güney Kafkasya'nın enerji rezervleri göz önünde bulundurulduğunda birlik için bölgenin önemi tartışılmaz hale gelmektedir.²³⁴ Bunun yanı sıra birliğe dışarıdan gelebilecek tehditlerin minimum seviyede olmasının yolunun çevresinin daha güvenli, istikrarlı, demokratik komşularla çevrelenmesinden geçtiği bilinen bir gerçektir. Bu norm ve değerler komşuluk politikasına ve Doğu Ortaklığı Politikasına dahil edilen ülkelerin AB ile yaklaşmasını kolaylaştıracaktır. Avrupa Birliği dünyada bu değerleri yaygınlaştırmayı hedeflerken sözü edilen bölgenin Rusya güdümünden biraz olsun sıyrılarak kendisine yaklaşmasını da amaçlamaktadır.

Avrupa Birliği 1996 yılında Güney Kafkasya Cumhuriyetleri ile birer birer Dostluk ve İşbirliği Anlaşmaları imzalamış ve bu anlaşmalar 1999 yılında yürürlüğe girmiştir. Bunu takiben 1998 yılında AB Dış İlişkilerden Sorumlu Komisyon Üyesi Hans van den Broek Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan'ı ziyaret etmiş, anlaşmalar üzerinde müzakere edilerek özellikle enerji ve ulaşım konularında çalışılmıştır. TRACECA (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia) ve INOGATE (Interstate Oil and Gas Transport to Europe) bunlardan bazılarıdır.

Günümüzde ise AB'nin uluslararası bir aktör olarak konumu ve AKP ve AB Doğu Ortaklığı Politikası gereği Güney Kafkasya'daki çatışmalara, gelişmelere duyarsız kalması mümkün değildir. Ayrıca bölge ülkelerinin de Avrupa Birliği'nden böyle bir beklentileri mevcuttur. Küresel ve bölgesel ölçekte ekonomisi istikrarlı, demokratik ve insan haklarına saygılı devletlerin varlığı Avrupa Birliği için barışı ve güvenliği sağlamada öncelikli hedefidir. Barışın, güvenliğin ve refahın olmadığı bölgelerde ise kalkınma ve gelişim mümkün olmayacağından bu birlik ülkeleri için de handikaptır. Dolayısıyla Avrupa Birliği'nin etkisinden ve ilgisinden bahsetmemek mümkün değildir.

Temmuz 2003 tarihinde Birliğin Kafkasya Politikasını etkin bir şekilde yürütebilmesi için Avrupa Konseyi tarafından Finlandiyalı diplomat Heikiki Talvitie

²³⁴ Samet Özgündüz, "Bir Normatif Güç Uygulaması Olarak Avrupa Komşuluk Politikası: Güney Kafkasya Ülkeleri Örneği", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2012, s.72

Avrupa Birliği Kafkasya Özel Temsilcisi görevine getirilmiştir. Bugün bu görevi Toyvo Klaar yerine getirmektedir. Özel temsilcinin atanmasıyla ortak ülkelerle AB arasındaki diyalogun ve işbirliğinin geliştirilmesinin koordinasyonu sağlanmaya, Doğu ortak ülkelerini AB norm ve değerlerine ulaşma konusunda cesaretlendirmeye ve heveslendirmeye, ve Doğu ortak ülkelerinin kendi mevcut durumları doğrultusunda bölgedeki anlaşmazlıkların çözümüne katkıda bulunulmaya çalışılmıştır. Organize suçlar, terörizm ve yasadışı göç AB'nin bölgedeki öncelikleri olmakla beraber, etkinliğinin ve görünürlüğünün artırılması da göze çarpar.²³⁵

Anlaşmazlıkların çözümü konusunda ise AB'nin taraflarla olan ilişkilerinin boyutu önem kazanır. Üye ülkelerde veya üyelik sürecindeki ülkelerde meydana gelen anlaşmazlıklarda çok daha etkin olan AB; herhangi bir üyelik sunmadığı Doğu Ortak ülkelerine karşı, farklı teşvikler sunar. Bu teşvikler ekonomik ve politik olabilmektedir. Diğer bir yöntem ise toplumsallaştırmadır. Anlaşmazlıkların çözümü noktasında farkındalık oluşturma, diyalog kurabilme, tartışma gibi yollarla gerek sivil gerek resmi olarak tarafları bir araya getirir ve ortak bir paydada buluşmalarını sağlayabilir.

Özellikle 08.08.2008 tarihli Gürcü-Rus Savaşı AB'nin dikkatini bölgeye daha çok çekmiş ve daha fazla inisiyatif almaya itmiştir. Bu noktada alabileceği inisiyatifler tarafları bir araya getirerek müzakere edebilmelerini sağlama ve barışın önemini algılayarak savaştan kaçınmanın gerekliliğini fark etmelerine yardımcı olmaktadır. 2004 yılı Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında Avrupa Birliği çatışmaların çözümüne yönelik Eylem Planları oluşturmuş ve Abhazya ile Güney Osetya'yı da içeren projeler gerçekleştirmiştir. 2008 savaşına kadar bu projeler daha çok siyasi diyaloglar çerçevesinde rehabilitasyon, çatışma konularının çözümü ve güvenlik olmuştur.²³⁶

2008 savaşından sonra ise Güney Kafkasya'daki fay hatlarında barışçıl projeler için 500 milyon Euro destekte bulunmuş ve bu konuda daha etkili bir çözüm

²³⁵ AB Konseyi'nin 25.08.2011 tarih ve 2011/518/CFSP sayılı Kararı, **AB Resmi Gazetesi**, 27.08.2011

²³⁶ Sophio Barbakadze, "The European Union's role in conflict resolution process Cases of Georgia and Moldova", Institute for European Studies 2010, s.42

bulabilmek adına Gürcistan'a yeni özel Kriz Temsilcisi atamıştır. Ancak bölgedeki Rusya gerçeği AB'nin etkinliğini kırmaya yetmiştir.²³⁷

Bölgenin donmuş meselelerine karşı çözümü konusunda Doğu ortak ülkelerinin farklı dış politikaları ve beklentileri ve AB üyesi ülkelerin konuya hassasiyet göstermelerinin farklılığı sebebiyle aktif rol oynayamaması muhtemeldir. Birliğin bir ortak dış politikasının olmaması ve Doğu Ortak ülkelerinin her birinin tercihlerinin farklı olması konuyu daha anlaşılır hale getirebilir. Ancak bölgede istikrar ve kalkınmanın, refah ve barışın sağlanmasında AB'nin güçlü çıkarları olduğu da Avrupa Komisyonu belgelerinden anlaşılmaktadır.²³⁸

Rusya ile yaşadığı sorunlar dolayısıyla AB'ye diğer ülkelere nazaran daha sıcak bakan Gürcistan Doğu Ortaklığı Politikası kapsamında işbirliğine daha yakın olan Güney Kafkasya ülkesidir. Kamu kurumlarında Gürcü bayrağının yanı sıra AB bayrağının asılması da, 2009 yılında gerçekleştirilen bir ankete katılımcıların %79,3'ünün olası üyelik durumunda olumlu oy kullanacağını belirtmesi bunun örneklerindendir.²³⁹

Avrupa Birliği'nin oluşturduğu Doğu Politikası ise bölgeye verdiği önemin en somut halidir. Körfez ve Sibirya'dan sonra Kafkaslar'ın Dünya'nın en büyük üçüncü petrol ve gaz rezervine sahip oluşu enerji konusunda dışa bağımlı olan Avrupa Birliği'nin kuşkusuz dikkatinden kaçmamıştır. Bölgenin petrol rezervlerinin yaklaşık 100 milyar varil olduğu tahmin edilmektedir. Bölgenin önemi ise sahip olduğu doğal kaynaklar ile doğru orantılı olarak değişmektedir. Birlik ise sonsuz olmayan bu kısıtlı kaynaklardan hem ucuz hem güvenli bir şekilde faydalanmak için Kafkasların demokratik ve güvenli bir alan olmasından yanadır. Güney Osetya ve Abhazya meselelerine de Gürcistan'ın toprak bütünlüğünden yana bir tavır

²³⁷ Magdalena Gruno, "Gergia's Conflicts: What Role for the EU as Mediator", International Alert, 2010, s.12

²³⁸ European Neighbourhood Policy Strategy Paper, **Communication from the Commission**, 12.05.2004 COM (2004) 373 final, s.10., Çevrimiçi; http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy_paper_en.pdf Erişim Tarihi: 24.07.2019

²³⁹ Martin Müler, "Public Opinion Toward to European Union in Georgia", **Post-Soviet Affairs**, 2011,27,1,ss..73-77.

sergilemiş olsa da Rusya ile karşı karşıya gelme olasılığı sebebiyle aktif rol alamamış BM, AGİT çerçevesinde ele alınan sorunlara daha çok gözlemci olarak katılmıştır.

Sahip olduğu tarihsel bağlar sebebiyle RF ise bölgedeki gelişmelere duyarsız kalması mümkün değildir. Gerek bölgeyi SSCB'den bir miras olarak görmesi gerekse coğrafi sınırlarının yakınlığı Güney Kafkasya'daki gelişmelerden etkilenmeyi ve etkilemeyi mümkün kılmıştır. RF ile en uzun sınıra sahip Gürcistan Rusya için hayati derecede önemlidir. Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde bağımsızlık yolunda mücadele veren Gürcistan Parlamentosu 1989 ve 1990'da Gürcistan'ın bağımsız bir devlet olduğunu belirtmiştir. Abhazya ise Gürcistan'ın kuzeybatısında bulunan ve Gürcistan'ın 1936'da Sovyetlere katılmasıyla çoğunluğu Ermeni ve Rus göçmenlerden oluşan ve hem Rus hem Gürcü asimilasyonundan etkilenen bir bölgedir. Gürcü yönetimi tarafından siyasi ve idari kadrolardan dışlanan Abhazların demografik yapısı aleyhlerine dönüştürülmeye çalışılmıştır. Böyle başlayan çatışmalar Abhazları Moskova'ya bağlanma talebine götürmüştür. Bu talep birtakım haklar elde etmesini sağlasa da bununla yetinmeyen ve istediği ilgiyi göremeyen Abhazya Özerk Cumhuriyeti Parlamentosu 25 Ağustos 1990'da Abhazya'nın Gürcistan'dan ayrılarak SSCB'nin üyesi t bağımsız bir devlet olduğunu duyurmuştur. Ancak Gürcistan ile Abhazya sorununun çözümünün ne olacağı konusunda müzakere edilmek istenirken 14 Ağustos 1992'de Gürcistan askeri birlikleri Abhazya'yı işgal etmiştir.

Ruslar ise Abhaz güçlerine destek vermiş ve Gürcüler bölgeden göçe zorlanmıştır.²⁴⁰ Gürcü, Rus ve Abhazyalı temsilcilerle denetlenmesi planlanan ateşkes anlaşmaları imzalanırsa da Gürcüler Rusları Abhazlara yardım etmekle suçlamış ve ateşkesler sürekli sıcak çatışmalarla bozulmuştur.

Abhazya, Gürcistan ve Rusya Federasyonu devlet başkanlarının katıldığı 8 Ekim 1993'de Kremlin'de gerçekleştirilen Kafkasya Zirvesinde Gürcistan Devlet

²⁴⁰ Emin Gürses; Kafkasya'da Uluslararası Rekabet'', **Avrasya Dosyası**, C.7, S.1, 2001, s.258

başkanı Gürcistan'ın BDT'ye katılacağını ve toprağında Rus askeri üslerinin konuşlandırılmasına müsaade edeceğini belirtmiştir.²⁴¹

Rusya ise Abhazya ve Güney Osetya bölgelerinde yaşayan insanlara serbest ve harçsız geçiş hakkı tanırken talep edilmesi halinde pasaport da sağlamaktayken, Gürcistan vatandaşlarına 2000'den itibaren vize uygulamaktadır.

Güney Osetya Gürcistan topraklarında bulunup halkının neredeyse tamamının Gürcüce konuştuğu bölgeyken suni sınırlarla birbirlerinden ayrılmış Kuzey Osetya Rusya Federasyonu kontrolünde olup Rus dili ve geleneklerinin hakim olduğu bölgedir. Bölgenin ikiye bölünmesinin arkasında Rus-Kafkas savaşlarının yaşandığı dönemde yönetimi kolaylaştırmak amacıyla Rusların olduğunu söylemek mümkün. Ancak 1989 yılında Gürcistan'dan ayrılarak birleşik bir Osetya kurarak Sovyetler Birliğinin bir parçası olma hayaliyle ayaklanan Güney Osetya'nın bu girişimi Gürcülerin Güney Osetya işgaliyle sonuçlanmıştır. Rusya Federasyonu'nun desteğiyle Gürcüler Güney Osetya topraklarından çıkarılmış, 1992 yılında Rusların ara buluculuğuyla gerçekleştirilen Soçi Antlaşmasıyla bölgenin güvenliğinin Rus Gürcü ve Osetlerden oluşan barış gücü tarafından sağlanacağı kararı alınmıştır.

Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından bu bölgelerde hareketlilik yeniden başlasa da Gürcistan Rusya güdümünden çıkmak için çatışma alanlarındaki sorunun çözümü konusunda batılı güçlerden yardım istemiştir.

Gürcistan'ın bağımsız bir devlet olduğunu 1992'de kabul ederek 1993'te ilk büyükelçisini atayan Rusya, bir çok araştırmacıya göre eski Sovyet topraklarında etkisini devam ettirebilmek amacıyla bölgedeki çatışma ortamlarının iç dinamiklerinden faydalanarak "Yakın Çevre" politikasıyla durumu kendi lehine değiştirmeye çalışmaktadır.²⁴² Hatta Güney Kafkasya'daki çatışmaları RF'den başka hiçbir gücün çözemeyeceğini ifade eden Rusya Federasyonu²⁴³ Gürcistan ile olan

²⁴¹ Kamil Ağacan, "ABD'nin Kafkasya Politikası", (der) Okan Yeşilot, **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya**, Kitabevi, 2005, s.31

²⁴² Oktay Tanrısever, "Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası", (Der.) Mustafa Türkes, İlhan Uzel, **Türkiye'nin Komşuları**, İmge, 1 bs., 2002, s.398

²⁴³ Oktay Tanrısever, "Rusya-Gürcistan İlişkilerindeki Artan Gerilim: Bir Sağırklar Diyalogu mu?", **Stradigma Dergisi**, S.7, 2003, Çevrimiçi;

çatışmacı tutumunu 1998 yılından itibaren terk etmeye başlamış ve yavaş yavaş ülkedeki askeri üslerinin sayısını azaltacağını sözünü vermiştir. Bu üslerin kapatılmasını finanse etmek adına ABD'den RF'ye 10 milyon dolar yardımda bulunacağını belirtmiştir.²⁴⁴

Gürcistan'ın Nato'ya dahil olma çabalarına karşı Rusya Federasyonu İkinci Çeçenistan Savaşının başlamasıyla birlikte Gürcistan'ı topraklarında Çeçen askerlerini saklamakla suçlamış ve eski SSCB ülkelerinden yalnızca Gürcistan'a vize uygulaması başlatmıştır. İkili ilişkilerin gerilmesinin ardından Gürcistan Rusya'ya karşı ABD'den sınır güvenliğini sağlamak amacıyla "Eğit ve Donat" programı kapsamında 64 milyon dolarlık yardım almıştır. ABD'nin bu desteğine karşılık Gürcistan Irak krizi sırasında ABD'nin tüm askeri tesislerini kullanmasına izin vermiş ve tüm ABD personeline diplomatik dokunulmazlık, pasaportsuz geçiş, silah taşıma serbestisi vermiştir.

4 Ocak 2004 Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanan Mihail Saakaşvili "Rusya'nın Gürcistanla ilgili önemli meselelerde negatif etkide bulunduğunu", "ve Gürcistan'ın egemen bir devlet olduğunu kabul etmesi gerektiğini" belirtmiştir.²⁴⁵

Vladimir Putin ise Rusya'nın SSCB'den sorunlu bölgelerin de miras kaldığını belirterek Gürcistan ile olan mevcut sorunların yalnızca ikili ilişkilerde değil bölgede de etkili olduğunu ifade etmiştir. Gürcistan Başbakanı Zurab Nogaideli bölgede yaşayan insanların çıkarlarının Gürcistan'la beraber yaşamaktan geçtiğini, Rusya'nın Gürcistan'a uyguladığı ekonomik ambargonun önüne geçebilmek adına ABD ve AB ile birlikte hareket ettiklerini, Gürcistan'ın bir Avrupa ülkesi olduğunu, NATO'ya üyelik yolunda kararlı olduklarını, RF'nin bu her şeyi reddeden tavrından vazgeçmesi gerektiğini belirtmiştir.

http://www.stradigma.com/turkce/agustos2003/makale_08.html Erişim Tarihi: 30.07.2019

²⁴⁴ Oktay Tanrısever, A.g.e., Erişim Tarihi:30.07.2019

²⁴⁵ Muhterem Erkul, "Gürcistan-Rusya İlişkileri", Anadolu Ajansı Basın Bülteni, Tiflis, 22.01.2004, Sayı AA0766 Aktaran Fırat Karabayram,"**Güney Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya Gerçeği**", 1 bs.,IQ Kültür Sanat,2011, s.190

Haziran 2008’de ise Gürcistan ile Güney Osetyalı milisler arasında başlayan çatışmalar, Ağustos 2008’de Gürcistan kuvvetlerinin Güney Osetya başkenti Tskhinvali’ye girmeleriyle sonuçlanmıştır. Güney Osetya’ya destek veren Rusya Federasyonu Gürcüleri bölgeden çıkarmış ve Gürcistan’ı bombalamaya devam etmiştir. Rusya Gürcistan savaşından enerji hatları önemli ölçüde etkilenmiştir. Gürcistan’ın bu müdahalesini soykırım olarak niteleyen Rusya bölgede yaşayan Rus vatandaşlarını korumak amacıyla bölgeye müdahalesini meşrulaştırmak istemiştir.²⁴⁶ Bunun için ayrılıkçı grupları gizlice desteklemiş ve nüfusun büyük çoğunluğunu askeri anlamda eğitmiştir.

2008 Rus Gürcü savaşından sonra Gürcistan daha batı yanlısı tutumlar sergilerken, anlaşmazlığın çözülmesi için Avrupa Birliği, BM VE AGİT tarafından 14 Ekim 2010’da Cenevre’de gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda Rusya Federasyonu’nun Ağustos 2008 tarihli ateşkes anlaşmasına uyması için uluslararası kamuoyundan yoğun destek istemiştir.²⁴⁷

Sonuç olarak Gürcistan ve Rusya ilişkilerinin SSCB’nin dağılmasının ardından büyük sorunlar yaşadığını ve Rusya’nın Orta Asya’ya açılan kapısı Gürcistan’da nüfuzunu kaybetmek istemediği için sert tedbirler aldığı, Gürcistan’ın ise tam tersine Batılı güçler ile yakın ilişkiler kurma gayretinde olduğu nitekim kendisini Avrupalı gördüğünü söylemek mümkündür.²⁴⁸

Rusya açısından bakıldığında ise olumlu gelişmeler olduğunu söylemek mümkündür. Kasım 2014’de Abhazya ve Rusya arasında İttifak ve Stratejik Ortaklık Anlaşması imzalanmış, taraflardan birine gerçekleştirilen saldırının diğerine de yapıldığı varsayılarak ortak askeri güçle karşılık verilecek, Abhazya sınırı Rus ve Abhaz askerleri tarafından korunacak ve Abhazya ordusunun tüm giderleri 3 yıl boyunca Rusya bütçesinden karşılanacaktır. Güney Osetya ile benzer şekilde

²⁴⁶ Ariel Cohen, “The Russian Military and The Georgia War: Lessons and Implications”, Strategic Studies Institute 2011, s.4

²⁴⁷ Fırat Karabayram, A.g.e.,s.216

²⁴⁸ Bilgesam, “Bağımsızlık Sonrası Dönemde Rus-Gürcü İlişkileri”, Çevrimiçi; http://www.bilgesam.org/incele/171/-bagimsizlik-sonrasi-donemde-rus-gurcu-iliskileri/#.XZNvviW_hmEc Erişim tarihi: 1.10.2019

Ortaklık ve Entegrasyon Anlaşması imzalanmış Rusya'ya Güney Osetya'nın güvenlik ve savunmasından sorumlu olabilme yetkisi verilmiştir.

3.2.3. AB Doğu Ortaklığı Politikası Kapsamında AB-Ukrayna İlişkileri

Eski SSCB üyesi 15 devletten biri olan Ukrayna'nın çevresinde 4 AB üyesi devlet Polonya, Slovakya, Macaristan ve Romanya ile Moldova, Belarus ve Rusya Federasyonu bulunmaktadır. Ülkenin batısı Katolik ve Batı yanlısıyken, Doğusu Ortodoks ve Rus yanlısıdır. Tükettiği doğal gazın %83'ünü Rusya'dan ve Türkmenistan'dan temin etmesi sebebiyle enerji konusunda bağımsız hareket etmekte zorlanmaktadır.

Ukrayna'nın uluslararası ilişkilerdeki önemini şöyle sıralamak mümkündür:

- Rusya ve AB gibi iki dev aktörün ideolojilerinin Ukrayna üzerinde çatışması
- Jeopolitik konumu sebebiyle Avrupa ve Rusya arasında tampon olması
- Karadeniz'deki varlığı,
- Balkanlardan Doğu Avrupa'ya, Baltıklardan Kafkasya'ya uzanan jeopolitiği,
- Rusya ve Orta Asya'daki enerji rezervlerinin kıta Avrupa'sına dağıtımındaki kilit rolü,
- Nükleer enerjiye sahip olması,
- Büyük bir Pazar olması,
- Özellikle Rus gazının Avrupa'ya sevkiyatında önemli bir transit ülke olması.²⁴⁹

²⁴⁹ Ersin Tayfun, 'AB'nin Güney Kafkasya Enerji Politikası ve Türkiye', Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Programı Yüksek Lisans Tezi, 2018, s.48

1991 yılında bağımsızlığını kazanan Ukrayna tarihsel ve kültürel nedenlerden dolayı diğer SSCB cumhuriyetlerinden farklı olarak daha zor bir devletleşme süreci yaşamıştır. Özellikle siyasi istikrarsızlığı ve Rusya'nın sıkı denetimi sebebiyle bağımsız hareket etmekte zorlanan Ukrayna ile AB ilişkileri 1998 Dostluk ve İşbirliği Anlaşmasıyla başlamış, 2004 genişlemesinden sonra sınırdaş olmaları ilişkilerin seyrini etkilemiştir. Ülkede değişen iktidarların Rusya mı AB mi yanlısı oldukları dış politikalarını etkili bir şekilde değiştirirken Avrupa Birliği'nin uygulamaya koyduğu Avrupa Komşuluk Politikasına Ukrayna'yı dahil etmesi taraflar arasında işbirliğini doğurmuştur. Bu işbirlikleri Avrupa Komşuluk Politikası Ukrayna Eylem Planı çerçevesinde siyasi diyalog, savunma, dış politika, adalet, güvenlik, işleyen bir Pazar ekonomisi olarak belirlenmiştir.²⁵⁰ 9 Eylül 2008 tarihli Paris AB-Ukrayna Zirvesi'nde Ukrayna'nın DTÖ'ye üye olmasının yolu açılmıştır.

Genç, dinamik bir nüfusa sahip olan Ukrayna aynı zamanda sahip olduğu nükleer güç ve askeri potansiyeliyle Avrupa Birliği için önemli bir ülke olmuştur. AB ve Ukrayna arasındaki ilişkilerin temeli 1994 yılında taslağı hazırlanan ve 1998 yılında yürürlüğe giren Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması ile başlamış, 2004 yılında büyük bir genişleme dalgası yaşayan AB'nin Ukrayna'yı bünyesine değil de AKP'ye dahil etmesiyle devam etmiş, 2009 yılında Güney Kafkasya ülkeleri ve Moldova, Belarus ile Doğu Ortaklığı Programına almasıyla ilerlemiş, 2009-2011 tarihlerinde Ortaklık Anlaşması Müzakereleri ile devam etmiş, 2012 yılında DKST Anlaşması Müzakereleri ve Vize Serbestleştirme Diyalogu ile bugünkü halini almıştır.

DKST Anlaşması 1999 yılında tasarlanmasına rağmen müzakereler 2008 yılında başlayabilmiştir. AB için Ukrayna pazarının serbestleşmesi söz konusu ülkenin AB'ye entegre edilmesi ulusal pazarının AB'ye açılması anlamına geliyorken, Ukrayna için bu anlaşma AB'den yaptığı ithalatı iş dünyası ve tüketiciye olan maliyeti düşürmektir. Ancak Ukrayna'daki bir takım hukuksuzluklar sebebiyle anlaşma durdurulmuştur.

²⁵⁰ ENP Eylem Planları(Action Plans) Çevrimiçi; http://eeas.europa.eu/enp/documents/action-plans/index_en.htm, Erişim Tarihi: 20.10.2019

2004 yılında Komşuluk Politikası kapsamında devam eden ilişkiler 2009 yılından itibaren Doğu Ortaklığı politikasıyla devam etmiş, 2010 yılında ise Ukrayna'nın Avrupa Enerji Topluluğu'na²⁵¹ katılmasıyla AB ve söz konusu ülke arasında Vize Serbestleşmesi Üzerine Eylem Planı hazırlanmıştır.²⁵²

Ancak 2013 yılı Doğu Ortaklığı Vilnius Zirvesi'nde bu politikanın büyük balığı olarak nitelendirilen Ukrayna, Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Bölgesi'ne katılımın yolunu açan Ortaklık Anlaşması'ndan vazgeçmiştir. AB Ortaklık Anlaşmasının en kısa sürede imzalanması için Ukrayna'ya bir B planı sunmuş, Ukrayna reddedince Rusya, Ukrayna ve AB'nin içinde bulunduğu üçlü bir formatta görüşmeyi önermiş, anlaşma için şart koştuğu hapisteki siyasetçi Yuliya Tymoshenko'nun tahliyesi şartından vazgeçmiştir. Henüz ekonomik ve diğer reformları gerçekleştirmeyen Ukrayna'yı şart koştuğu ilkeleri hiçe sayarak, stratejik hedeflerini ön plana koyan AB'nin çifte standardı burada ete kemiğe bürünmüştür. Ve AB'nin aday ülkelere dayattığı norm ve değerlerinden pragmatik çıkarları uğruna vazgeçebilmesi AB uygulama ve mevzuatının sorgulanmasının önünü açmıştır.

Müzakereleri devam eden DKSTA bölümü ve OA metni üzerinde 2011 yılında karara varılmış, Ukrayna Cumhurbaşkanı'nın Ortaklık Anlaşması'ndan vazgeçmesi 2014 Eylül'ünde Ukrayna ve AB Parlamentolarında eş zamanlı olarak onaylanmıştır. AB üyelerinin 2015 ve 2016 yıllarında iç hukuklarına aktarımıyla anlaşma onaylanmış ve 1 Eylül 2017 tarihinde antlaşma yürürlüğe girmiştir.²⁵³

2000 sayfa ve 486 Maddeden oluşan anlaşmada amaç ve hedefler 1. Ve 2. Maddede açıklanmıştır. AB'nin norm ve değerleri, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı, demokrasi ve hukukun üstünlüğü Anlaşmanın esas unsurları olarak belirtilmiş ve bu değerlerin kötüye kullanılması durumunda Ortaklık

²⁵¹ Commission Welcomes Ukraine In Energy Community'', September 2010, Çevrimiçi; https://eeas.europa.eu/archives/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2010/2010_09_24_01_en.htm Erişim Tarihi: 15.09.2019

²⁵² "EU-Ukraine Visa Dialogue Action Plan on Visa Liberalisation'', Brussels, December 2010, Çevrimiçi; <https://register.consilium.europa.eu/doc/srv?1=EN&f=ST&2017883%202010%20INIT> Erişim Tarihi: 15.09.2019

²⁵³ "AB-Ukrayna Ortaklık Antlaşması'', Çevrimiçi; http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/november/tradoc_155103.pdf Erişim Tarihi: 20.09.2019

Antlaşmasının askıya alınabileceği belirtilmiştir. Antlaşmanın amaç ve hedefleri ise taraflar arasında ortak değerleri kademeli olarak yakınlaştırmak, iş birliğini teşvik etmek, karşılıklı menfaati tüm alanlara yayarak siyasi bir diyalog oluşturmak, Ukrayna'nın AB iç pazarına erişimine imkan verecek ekonomik ve ticari şartları yerine getirmesi, özgürlük, adalet ve güvenlik alanında işbirliği, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı konularını güçlendirmek olarak sıralanabilir.²⁵⁴

Tüm bu sebepler neticesinde Avrupa Birliği Ukrayna'yı bünyesine katmaktansa stratejik ortak olarak kabul etmiş, siyasi ve ekonomik konularda ilerlemeler kaydetmesi için adımlar atmıştır.²⁵⁵

Rusya'nın sahip olduğu enerji kaynaklarını Avrupa'ya ulaştırmada önemli bir stratejik konumu olan Ukrayna hem AB hem RF için göz ardı edilemeyecek bir ülkedir. AB açısından enerjiye güvenli ulaşım için istikrarlı ve iyi yönetilmesi gereken Ukrayna, RF açısından kontrol edilmesi gereken ülke konumundadır. Ukrayna'nın Rusya doğalgazına bağımlılığını fiyat artışlarıyla veya akışı keserek krize dönüştüren RF, Batı ile yakınlaşmasında baskı aracı olarak kullanmaktadır. Öyle ki Ukrayna'sız Avrasya'da büyük bir güç olamayacağının farkında olan Rusya, AB ile Ortaklık Anlaşmalarını imzaladığı taktirde Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü taahhüt edemeyeceğini dahi belirtmiştir.

3.2.4. 2014 Rusya Federasyonu'nun Kırım'ı İlhakı ve Donbass Krizi

Avrupa Birliği için doğuda bir tampon bölge olan Ukrayna, Rusya Federasyonu için de Batıya karşı bir tampon görevi görmüştür. Dolayısıyla bakış açıları ve ilişkilerin seyri farklı olsa da aslında temelde atfedilen görev aynı olmuştur. Fark yalnızca bakış açısıyla kalmamış, Rusya Ukrayna'yı SSCB'nin bir paydaşı gibi görmüş bağımsız devlet olmasını kabullenememişken Avrupa Birliği Ukrayna'nın bağımsız ve egemen bir devlet olduğunu kabul etmiş ve ilişkileri bu temel üzerine kurmuştur.

²⁵⁴ “AB-Ukrayna Ortaklık Antlaşması”,1-2. Maddeler

²⁵⁵ Şahin Keskin, “Ukrayna'daki Kriz ve AB Rusya İlişkileri”,1 bs., Cinius,2017, s.107

Rusya Federasyonu için eski SSCB ülkelerinden biri olan Ukrayna, sahip olduğu nükleer güç ve tarihi sebepler ile oldukça önem arz etmiştir. Rusya Federasyonu, Sovyet Bloğunun dağılmasının ardından dış politikasında önemli bir araç olan Yakın Çevre Doktrini Ukrayna'yı da kapsamış ve söz konusu ülke ile politikalarını kardeşlik zemini üzerine oturtmuştur. Güney Kafkasya ülkelerinde her dönemini farklı incelediğimiz bölge ülkeleri ve Rusya Federasyonu ilişkileri gibi, burada da hükümetleri ayrı ayrı değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü ikili ilişkileri belirleyen hükümetlerin dış politikada izledikleri yöntemler olmuştur. Kuçma döneminde Ukrayna ve Rusya ilişkileri ivme kazanmışken, Yanukoviç döneminde AB ile entegrasyona önem verilmiştir.²⁵⁶

Ukrayna'yı değerli kılan bir diğer sebep ise bölgede yaşayan Rus vatandaşlardır. Rusya federasyonu Ukrayna'nın doğusunda bulunan Ortodokslar ve söz konusu ülkeden önce burada bulunan ve Rusça konuşan halkın çıkar ve haklarını gözetmek üzere politikalar geliştirmiştir. Yakın Çevre Doktrini'ne en çok değer veren lider Vladimir Putin ve RF, SSCB mirası olarak gördüğü bu topraklarda hem eski nüfuzunu kazanabilmek hem de doğabilecek güç boşluklarından başka devletlerin faydalanmasını önlemek amacıyla ilişkiler yürütmektedir.

2005 yılında iktidara gelen Victor Yuşenko 2010 seçimlerine katılmadığı için yerine eski Ukrayna başbakanı Yulia Timeşenko ve eski başbakan Victor Yanukoviç seçime girmiştir. Rusya yanlısı Yanukoviç Rusyanın desteğini alarak iktidarı ele geçirmiş ve bu iktidar değişikliği Ukrayna'yı Batı'dan uzaklaştırmıştır. Yulia Timeşenko ise Rusya ile yapılan doğalgaz antlaşmasında ülke çıkarlarını koruyamadığı gerekçesiyle hapis cezasına çarptırılmıştır.²⁵⁷ AB ve ABD bu durumu iktidarın muhalifleri bastırma hareketi olarak yorumlamış ve kınarken Timeşenko'nun haptiden çıkarılması için Ukrayna'ya baskı yapmışlardır.

İktidara yeni gelen Yanukoviç Rusya ile ilişkileri geliştirme yönünde önemli adımlar atmış, 2017 yılında süresi dolacak olan Rusya'nın Sivastopol askeri üssünün

²⁵⁶ Şahin Keskin, A.g.e., s.111

²⁵⁷ Uğur Özgöker, "Yeni Soğuk Savaş eşliğinde: Ukrayna ve Kırım", Çevrimiçi; <http://www.euractiv.com.tr/politika-000110/analyze/ugur-ozgoker-yeni-soguk-savas-esiginde-ukrayna-ve-kirim-029313>, Erişim Tarihi: 31.10.2019

süresini 25 yıl uzatacak Harkiv Antlaşmasını imzalamıştır.²⁵⁸ Rusya yanlısı Yanukoviç Ukrayna'da yaşayan Rusların haklarını gözetmiş ve ülkesini Rusya'ya entegre etme amacıyla girişimlerde bulunmuştur.

2009 yılında Avrupa Birliği Doğu Ortaklığı Politikasına Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Belarus, ve Moldova ile beraber dahil olan Ukrayna bu politika çerçevesinde Ortaklık ve Kapsamlı Serbest Ticaret Antlaşması imzalamak için AB ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. 28 29 Kasım 2013 Vilnius Zirvesinde antlaşmaların imzalanması karşılığında Timeşenko'nun serbest bırakılmasını isteyen AB'nin bu talebi Yanukoviç tarafından reddedilmiştir. Rusya ise bu antlaşmanın kendi çıkarlarına ve dolaylı olarak da Ukrayna'nın çıkarlarına zarar vereceğini belirterek, gerçekleşmesi halinde Ukrayna'ya giden doğalgaz akışının kesileceğini açıklamıştır. Bu durum yalnızca Ukrayna'yı etkilemekle kalmayıp transit geçişin aksamaması halinde Avrupa Birliği ülkelerini de etkileyeceğinden Ukrayna AB'den ekonomik kayıplarını karşılaması için destek talep etmiştir. Yaşadığı kriz sebebiyle AB bu talebi geri çevirmiş ve Yanukoviç bu antlaşmaları imzalamamıştır. Kiev'de ise söz konusu antlaşmaların imzalanmamasına yönelik gösteriler başlamıştır.

AB'den beklediği desteği alamayan Yanukoviç yönünü tekrar Rusya'ya dönmüş, Rusya ile ilişkileri sıkılaştıracağını ifade etmiştir. Moskova'nın Ukrayna'ya 15 milyar dolar yardım yapacağını belirtmesi batı yanlısı grupların tepkisini artırmış ve gösteriler yoğunlaşmıştır. Yanukoviç mecliste gösterilerin önünü alabilmek için haberleşmeyi, internet kullanımını, yürüyüş ve gösteri yapmayı kısıtlayan bir yasa kabul ettirmiştir. Bu durumun ülke içerisinde Yanukoviç muhalifliğine dönüşmesi, AB ve ABD'nin baskılarını tetiklemiş ve Victor Yanukoviç 21 Şubat 2014 tarihinde ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.

Bir sonraki devlet başkanlığı seçimlerine kadar muhalefet gruplarından oluşan kısa süreli bir yönetim kurulmuş ancak RF bu yönetimi batı yanlısı olması sebebiyle tanımamış ve darbe olarak nitelendirerek Ukrayna ile olan ikili anlaşmalarını askıya aldığını duyurmuştur. Bu kez ülkedeki Rusya yanlısı

²⁵⁸ Harkiv anlaşmasının tam metni <http://www.unian.net/politics/352205-soglashenie-povoprosam-prebyivaniya-chf-rf-na-territorii-ukrainyi-tekst.html> Erişim Tarihi:31.10.2019

vatandaşlar ayaklanmış ve geçici yönetim bu gösterileri bastırmak için sert önlemler almıştır. Kırım ve Donbass bölgelerinde başlayan bu protestolar ülkedeki gerilimi tırmandırmıştır. Rusya Federasyonu; AB ve ABD tarafından tanınan geçici yönetimin gösterileri bastırma amacıyla başvurduğu sert uygulamaların söz konusu ülkede yaşayan Rusça konuşan halka zarar verdiği düşüncesiyle müdahalede bulunacağını ifade etmiştir. Bu durum Kırım'da gösterilerin yoğunlaşmasını tetiklemiş ve Kırım halkı 16 mart tarihinde meclislerinde yaptıkları referandumla %95.5 oyla bağımsızlığını ilan ederek yapılan Rusya'ya katılma kararı almıştır.²⁵⁹ Rusya'nın bu kararı kabul etmesine uluslararası kamuoyu tepki göstermiş ve Kırım'ın ilhakı Ukrayna'daki krizi daha da derinleştirmiştir.

Kırımın Rusya'ya bağlanmasının ardından Donetsk Halk Cumhuriyeti 7 Nisan 2014'te Lugansk Halk Cumhuriyeti ise 28 Nisan 2014'te bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Ayrılıkçı grupların bağımsızlık kararı 27 Mayıs'ta Novorossiya Federal Devleti'ni kurmalarıyla sonuçlanmıştır.²⁶⁰

Barış görüşmeleri için Ukrayna, Rusya, AGİT, Donetsk, Luhansk Halk Cumhuriyetlerinin katılımıyla 5 Eylül 2014'te Belarus'un başkenti Minsk'te bir araya gelmişlerdir. Bölgelerden yabancı askerlerin çıkarılmasına karar verilmişse de herhangi bir sonuç çıkmamıştır. Barışın sağlanamaması üzerine 12 Şubat 2015'te 13 maddelik bir anlaşma imzalanmış ve Ukrayna topraklarından yabancı askeri güçlerin çıkarılması kararı alınmıştır. Minsk II Anlaşması olarak tarihe geçen bu anlaşmaya rağmen gerçek bir barış hala sağlanamamıştır.

AB ve ABD Kırım'ın ilhakında rolü olduğunu düşündüğü Rusya ve Ukrayna vatandaşlarına yaptırım uygulamış, seyahat engeli getirmiş, hesaplarını dondurmuş ve Rusya'nın G-8 üyeliğini askıya almışlardır. Rusya ise Ukrayna'nın doğusundaki gösterilere destek vermeye devam etmiş ve bölgeye asker yığmasıyla kriz daha da artmıştır.

²⁵⁹ “Crime Referandum: Voters ‘Back Russia Union’” BBC News 16 March 2014 Cevrimiçi : <http://www.bbc.com/news/World-europe-26606097> Erişim Tarihi: 01.11.2019

²⁶⁰ “Ukraine crisis in maps” BBC News, 18 Febuary 2018, Cevrimiçi: <http://www.bbc.com/news/world-europe-27308526> Erişim Tarihi: 01.11.2019

25 Mayıs 2014 seçimleri Rusya tarafından ilhak edilen Kırım'da yapılamamış ve Rusya tepki çekmemek adına bölgedeki askerlerini çekmiştir. Seçimleri batı yanlısı Petro Poreşenko kazanmış ve Rusya yeni kurulan hükümeti tanımıştır.

Poreşenko'nun Rusya tarafından tanınmasının ardından Moskova, Kiev ile arasındaki sorunları ekonomik temele dayandırmıştır. Yaşanan krizlerden ilki Ukrayna'nın 2014 Haziran'ında AB ile imzaladığı Ortaklık ve Kapsamlı Serbest Ticaret Antlaşması RF'yi memnun etmemesi ve söz konusu ülkeye gaz akışını durdurmasıyla sonuçlanmıştır.²⁶¹

İkinci sorun Kiev hükümetinin biriken 4.5 milyar dolar doğal gaz borcu olmuştur. Diğer sorun ise Rusya'nın en pahalı doğalgazı Ukrayna'ya satıyor olması olarak belirtilmiştir. Rusya Federasyonu bin metre küpü Ermenistan'a 189, AB ülkelerine ortalama 385 dolardan satarken, Ukrayna'ya 485,5 dolardan satmaktadır.

Temmuz 2014'te Hollanda'dan kalkan MH17 sefer sayılı Malezya Hava Yolları'na ait uçağın Rusya destekli gruplar tarafından Ukrayna hava sahasında düşürülmesi²⁶² Rusya'ya yeni yaptırımlar getirilmesini gündeme taşımış ve söz konusu ülkenin AB iç pazarına erişimi zorlaştırılmış, Rus bankasına kredi verilmesi durdurulmuştur.²⁶³

Rusya ise batının bu yaptırımlarına karşılık AB'den gıda alımını askıya almış, tarım ürünlerine ambargo uygulamış ve bazı hava yolu şirketlerine hava sahasını kapatmıştır.²⁶⁴

Dünyadaki toplam petrol rezervlerinin %10'u, doğalgaz rezervlerinin %8'ini topraklarında barındıran Hazar bölgesi, enerjisini Ukrayna üzerinden Avrupa'ya ulaştırması sebebiyle ve RF'nin AB'ye ihraç ettiği doğalgazın %67'sinin Ukrayna

²⁶¹ Antlaşmanın uygulanması AB tarafından bir yıl ertelenmiştir.

²⁶² "Malasia Airlines flight MH17 crashes in east Ukraine", The Guardian News, 17 July 2014, Çevrimiçi: <https://www.theguardian.com/world/2014/july/17/malaysia-airlines-plane-crash-east-ukraine> Erişim Tarihi: 01.11.2019

²⁶³ "Reinforced restrictive measures against Russia", 11 September 2014 Brussels, Çevrimiçi: <https://consilium.europa.eu/media/21992/144868.pdf> Erişim Tarihi: 01.11.2019

²⁶⁴ "Russia responds to sanctions by banning western food imports", The Guardian News, 7 Aug. 2014, Çevrimiçi: <https://www.theguardian.com/world/2014/aug/07/russia-retaliates-western-sanctions-ban-food-imports> Erişim Tarihi: 02.11.2019

toprakları üzerinden geçmesi sebebiyle stratejik öneme sahiptir. Rusya'yı baypass ederek olası krizleri sıfıra indirmek adına kıta ülkelerinin enerji güvenliğini sağlayabilmek için geliştirilen NABUCCO ve TANAP gibi alternatifler de RF'nin engellemeleriyle başarısız olmuştur.

Sonuç olarak bölgede hakim olmaya çalışan iki büyük gücün dönüşümlü olarak etkili olduğunu ve uluslararası ilişkilerin yanında iktidarların da batı yanlısı veya Rusya yanlısı olmalarının hem ikili ilişkileri hem de Ukrayna'nın dış politikasında oldukça etkili bir faktör olduğunu unutmamak gerekir.

3.2.5. AB Doğu Ortaklığı Politikası Kapsamında AB-Belarus İlişkileri

2004 yılında Konsey tarafından kabul edilen Avrupa Birliği Yeni Komşuluk Stratejisi Raporuna göre Avrupa Birliği'nin Belarus ile ilişkileri öncelikli olarak sivil toplumun geliştirilmesi olarak bir çok alanda işbirliği öngörmektedir. SSCB sonrası bağımsızlığını kazanan diğer Sovyet ülkelerine nazaran Belarus'un AB ile ilişkiler kurması daha zor olmuştur. Çünkü 1994 yılında seçimle iktidar olan Aleksander Lukaşenko etkinliğini artırmak için otoriter bir devlet başkanına dönüşmüş ve "Avrupa'nın Son Diktatörü" olarak tanımlanmıştır.²⁶⁵

Avrupa Birliği Avrupa ile RF arasında enerji ulaşım yolu olan Belarus'u demokрасisi güçlü, istikrarlı bir idari mekanizmayla işleyen bir pazar ekonomisiyle görmek isterken bu konuda Belarus için çok uzun bir yol vardır. Özellikle 1999-2000 yılları arasında 3 muhalif politikacının ve bir gazetecinin ortadan kaybolması karşısında hükümet yetkililerinin sessiz kalması AB tarafından şüpheyle karşılanmış ve şüpheli olduğu düşünülen kişilere seyahat yasağı getirilmiş, banka hesapları dondurulmuştur.²⁶⁶

²⁶⁵ Dzianis Melyantsou, "Belarus-EU Relations: Normalization 2.0", ed. Andis Kudors, Belarusian Foreign Policy:360, The Centre for East European Policy Studies 2017, s.45

²⁶⁶ Michael Wines, "Street Teather and Graffiti: Belarus Dissidents MAKE News by MAKING Noise", NY Times News, AUG 2001, Çevrimiçi; <https://www.nytimes.com/2001/08/19/world/street-teather-and-graffiti-belarus-dissidents-make-news-by-making-noise.html> Erişim Tarihi: 17.09.2019

1996 Anayasa Referandumundan sonra Belarus'a Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması teklifi götüren²⁶⁷ AB Konseyi 1997 yılı Bakanlar Konseyi'nde Brüksel ve Belarus ikili ilişkileri tekrar görüşme kararı almış ve Belarus'a büyük çoğunluğu 2009 yılına kadar süren yaptırımlar başlatmıştır. TACIS programı dahilinde 1991-1999 dönemi için 56 milyon Euro kaynak ayrılmış olmasına karşın, 2003-2005 döneminde Belarus tarafının AB norm ve değerlerine uyum konusunda istekli olduklarını söylemek oldukça zordur.

Doğu Ortak ülkeleri arasında AB ile ilişkileri en kısıtlı ülke olan Belarus'a Avrupa Birliği TACIS ve ENPI programları kapsamında 221 milyon Euroyu teknik yardım ve projeler için ayırmış²⁶⁸ ve söz konusu ülkede Rusya etkisini en aza indirebilmek için enerji alanında diyalogu geliştirmeyi hedeflemiştir. Özellikle insan hakları, bağımsız medya konusunda ciddi sıkıntıların varlığı karşısında Avrupa Birliği Belarus'a kendisini izole eden tutumundan vazgeçerek daha istekli uygulamalar geliştirmesi çağrısı yapmıştır. Belarus'un AB norm ve değerlerine uyum konusunda isteksizliği karşısında AB tarafından da otoriter rejimlerle yönetilen gelişmemiş demokrasiler olarak tanımlanan iki ülke Azerbaycan ve Belarus'a yaklaşımlarının farklı olduğu dikkat çekicidir. AB bu iki ülkeyi otoriter rejimlerle yönetilmesi sebebiyle aynı kategoriye koyarken Azerbaycan'a sahip olduğu doğal kaynaklarını göz önünde bulundurarak imtiyazlı davranmış, Belarus'u ise yaptırımlarla cezalandırmıştır. AB'nin bu tutumu Ukrayna örneğinde olduğu gibi pragmatik çıkarları uğruna her zaman şart koştuğu ilkelerinden vazgeçebileceği görüntüsü vermiştir. Bu ise AB norm ve değerlerinin, mevzuat ve uygulamalarının stratejik çıkarlar uğruna feda edilebileceğinin bir ifadesi olmuştur.

2003 yılı yerel seçimlerinden sonra sivil toplum kuruluşlarına karşı baskılar artarken 2006'ya gelindiğinde Avrupa Dış İlişkiler ve Yeni Komşuluk Politikası Komisyoneri Benita Ferrero-Waldner Belarus'taki gelişmeleri belirten senedi

²⁶⁷ http://europa.eu.int/comm/external_relations/intro/index.htm.

Erişim Tarihi: 22.09.2019

²⁶⁸ Elena Korosteleva, "The European Union and Its Eastern Neighbours: Towards a More Ambitious Partnership?," Tayler& Francis Books, New York 2012, s.72

hazırlamıştır.²⁶⁹ Hazırlanan senede göre Belarus Yeni Komşuluk Politikası gerekliliklerini yerine getirerek AB norm ve değerlerine uyum konusunda daha hevesli ve işbirliğine dayalı bir yol seçerse AB halkın refah düzeyini artırmaya yardım edebilecektir

2010 seçimlerini kazanan Lukaşenko'yu protesto eden muhaliflerin hapse atılması AB-Belarus ilişkilerine darbe indirirken 2015 yılında siyasi mahkumların serbest bırakılması ve 2016'da Belarus'ta "İnsan Hakları Ulusal Eylem Planı"nın kabul edilmesi ilişkilerin seyrini olumlu yönde değiştirmiştir. Diğer Avrupa ülkelerinde uygulanmayan ölüm cezasının Belarus'ta da yürürlükten kalkmasının ne denli önemli olduğu vurgulanmıştır.²⁷⁰

2016'da ikili arasında ekonomik diyaloglar başlamış, Belarus Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmuş, ülkede daha öngörülebilir bir iş ortamı kurulmuştur. Ticaretin kolaylaşması, dolandırıcılıkla mücadele edebilmek amacıyla güvenliğin sağlanması, gümrük ve sınır prosedürlerinin birleştirilmesi için Gümrük Diyalogu başlatılmıştır.²⁷¹

3.2.6. 2020 Belarus Protestoları ve Belarus Dış Politikasında Rusya Faktörü

Belarus Rusya ile yakın ilişkiler kurduğu için mi AB'den izole edilmiştir yoksa AB'den izole edildiği için mi Rusya ile yakın ilişkiler kurmuştur? Bu sorunun cevabını verirken Belarus'un enerji ihtiyacı göz ardı edilmemelidir. Çünkü söz konusu ülke enerji ihtiyacının %97'sini yakın ilişkileri sebebiyle vergi muafiyeti uygulamasıyla düşük bir ödeme ile sağlamaktadır. AB için önemi ise kıtaya ulaşan enerji hatları için bir köprü olmasıdır.²⁷²

²⁶⁹ http://ec.europa.eu/external_relations/belarus/intro/non_paper_1106.pdf Erişim Tarihi: 22.09.2019

²⁷⁰ "EU-Belarus Relations", Bruxelles, Nov.2017, Çevrimiçi;https://eeas.europa.eu/headquarters-homepage_en/35606/EU-Belarus%20relations Erişim Tarihi: 15.09.2019

²⁷¹ "EU Projects with Belarus", Dec. 2017, Çevrimiçi;https://eeas.europa.eu/delegations/belarus_en/947/EU%20Projects%20with%20Belarus Erişim Tarihi:15.09.2019

²⁷² Margarita M., Balmaceda, "Belarus: Oil, Gas, Transit Pipelines and Russian Foreign Energy Policy", GMB Publishing, 2006, s.7

İnsan hakları ihlalleri, dolandırıcılıkla mücadele, otoriterleşme süreci gibi sebeplerle 1990'lı yıllardan beri Birlik tarafından izole edilen ve zaman zaman yaptırımlarla başı belada olan Belarus tüm bu sebeplerden ötürü Rusya Federasyonu ile yakın ilişkiler içindedir. AB tarzı bir birleşmeyle 2 Nisan 1997 yılında Rusya ve Belarus Birliğini kuran antlaşmayı imzalayan iki ülke potansiyellerini pekiştirmek ve ekonomik güçlerini birleştirmek istemişlerse de somut bir adım atamamışlardır.²⁷³

2002 yılına gelindiğinde Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin Belarus'a birleşme yönünde bir teklif yapmış ve bununla beraber söz konusu ülkeye ihraç edilen enerjinin iç fiyatlarla aynı hesaplanacağını belirtmiştir. Belarus yönetimi bu teklife olumsuz yanıt verince Moskova ödenmeyen borçlar nedeniyle gaz akışını engellemiştir. 2004 yılında yaşanan bu ilk kriz Belarus'un devlet şirketi hisselerinin yarısını Rusya'ya satmasıyla çözülmüştür.²⁷⁴

İki ülke arasındaki kriz yalnızca bununla kalmamış 2006-2007 yıllarında Rusya doğalgaz fiyatını 46 dolardan 200 dolara çıkarınca Belarus Avrupa Birliği Ortak Para kullanımı benzeri hayata geçirmeye hazırlandıkları ortak para kullanımını iptal emiş ve devlet şirketi Beltransgaz'ın hisselerinin devrini durdurmuştur. İkinci kriz ise 2007 yılında doğalgaz fiyatının 100 dolar olarak belirlenmesiyle çözülmüştür.

2010 yılındaki üçüncü kriz ise diğerlerine nazaran daha şiddetli olmuştur. Çünkü Belarus, Güney Kafkasya'da Gürcistan ve Rusya arasındaki fay hatlarından biri olan Abhazya ve Güney Osetya sorunu karşısında bu bölgelerin bağımsızlıklarını tanımıştır. Rusya ise karşılık olarak Belarustan ödenmeyen gaz ücretini talep etmiş, Belarus ise ödenmeyen transit geçiş ücretini hatırlatmıştır. Belarus Rusya'dan Avrupa'ya Belarus üzerinden ulaşan doğalgazı Yamal Doğalgaz Hattı'nı kapatarak engellemiştir. Sonuç olarak Rusya doğalgazı Ukrayna üzerinden ulaştırmış, Belarus

²⁷³ ‘‘History of Formation and Development of the Union State’’, Çevrimiçi;<https://www.postkomsg.com/en/historysg/> Erişim Tarihi:17.09.2019

²⁷⁴ A.g.e., 2014, s.117-119

devlet yönetimi borcunu ödemiş ve kademeli olarak transit geçiş borçlarının ödenmesini talep etmiştir.²⁷⁵

iki ülke arasındaki doğalgaz krizleri hala devam etse de Lukaşenko, Rusya ve AB arasında dengeli bir politika yürütmeye çalışmış, AB'nin ekonomik ve mali yardımlarından faydalanırken Rusya'ya olan enerji bağımlılığını fırsata dönüştürerek enerji yolları üzerindeki konumunu değerli kılmıştır. Ancak Belarus'un mali sıkıntıları ve hatta ekonomisinin Rus kontrolü altında olması bağımsız bir politika geliştirmesini engellemiş, Kırım'ın ilhakı gibi uluslararası krizlerde Rusya'nın yanında yer almasına sebep olmuştur.²⁷⁶

Ülkeyi 26 yıldır otokrat bir şekilde yöneten Lukaşenko 6.kez devlet başkanlığı için aday olmuş ve bir sürpriz yaşamamak için en güçlü rakibi Viktor Babariko'yu tutuklamıştır. Seçimlere ise eşleri muhalif olduğu için siyasetten menedilen kadınlar Lukaşenko'ya rakip olarak katılmışlardır.

9 Ağustos 2020 tarihi Cumhurbaşkanlığı seçimlerini ülke genelinde %84,28 katılımı 5 milyon 818 bin 955 seçmenin oy kullanmasıyla %80,1 oy alarak 26 yıldır ülkeyi yöneten Aleksandr Lukaşenko kazanmış ancak muhalefet seçimlere hile karıştığını iddia ederek sonucu tanımadığını belirtmiştir.²⁷⁷

Seçimlere hile karıştığı gerekçesiyle sonuçları tanımayan muhalifler protesto gösterileri başlatmış ve polisin orantısız gücüyle karşılaşmıştır. Ülkenin farklı bölgelerinde yapılan protestolara yaklaşık 170 ile 200 bin eylemcinin katıldığını söyleyen İçişleri Bakanlığı Sözcüsü Olga Çemodanova toplu eylemlerle ilgili yasayı ihlal ettikleri için 633 kişiyi gözaltına aldıklarını, 363 kişi hakkında idari dava

²⁷⁵ Katja Yafimava, "The June 2010 Russian- Belarusian Gas Transit Dispute: a surprise that was to be expected", **Oxford Institute for Energy Studies** 2010

²⁷⁶ Dzianis Melyantsou, "Belarus-EU Relations: Normalization 2.0", ed. Andis Kudors, Belarusian Foreign Policy:360, The Centre for East European Policy Studies 2017,s.76

²⁷⁷ Belarusta Cumhurbaşkanlığı Seçimi Çevrimiçi;
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/belarusta-cumhurbaskanligi-seciminin-galibi-resmen-aleksandr-lukasenko-oldu/1942029> Erişim Tarihi: 15.09.2020

açıldığını belirtmiştir.²⁷⁸ daha önce görülmemiş büyüklükte kitle gösterilerini dış güçlerin işi olarak ilan eden Lukaşenko İngiltere, Çek Cumhuriyeti, Polonya, Hollanda, Ukrayna ile Rus muhalefet lideri Alexei Navalny’i göstericileri kışkırtmakla suçlamış, ülkesinin parçalanmasına izin vermeyeceğini söylemiştir.²⁷⁹

Avrupa Birliği ise seçimlerin adil bir biçimde yapılmadığını belirterek Minsk yönetimini sorumlu davranmaya davet etmiştir. Çankırı Karatekin Üniversitesi öğretim üyesi Sezai Özçelik’e göre Belarus’ta yaşanan gösteriler Kırım gibi Belarus’u da kendi topraklarına katmak isteyen Rusya ile demokrasi, özgürlük ve piyasa ekonomisi vadeden batı arasındaki tansiyonun yansımasıdır.²⁸⁰

²⁷⁸ Kırım Haber Ajansı- QHA, Belarus’ta Protestolar Cumhurbaşkanlığı Sarayı önüne taşındı, Çevrimiçi; <https://www.google.com/amp/s/qha.com.tr/haberler/belarus-ta-protestolar-cumhurbaşkanligi-sarayı-onune-tasindi/243594/amp/> Erişim Tarihi: 15.09.2020

²⁷⁹ Sinan Tavukçu, ” Belarus Seçimleri ve Sonrası ”, Stratejik Düşünce Enstitüsü, Çevrimiçi; <https://www.sde.org.tr/sinan-tavukcu/genel/belarus-secimleri-ve-sonrasi-kose-yazisi-18089> Erişim Tarihi: 20.09.2020

²⁸⁰ Kırım Haber Ajansı- QHA, Avrupa’nın İkinci Diktatörünün Sonu mu Geliyor?, Çevrimiçi; <https://qha.com.tr7opinion/avrupa-nin-ikinci-diktatorunun-sonu-mu-geliyor-minsk-devrimi/> Erişim Tarihi: 15.09.2020

SONUÇ

Uluslararası konjonktüre ve iç dinamizmine göre değişen ve dönüşen kendine has bir yapı olan AB yeni bir dünya savaşı yaşanmaması adına güç mücadelelerini önlemek ve kıtada barışı sağlamak üzere oluşturulmuş bir yapıdır. Bu yapı bütünleşme mücadelesine kömür ve çeliğin üretimini sınırlayan bir anlaşmayla başlamış silah sanayiinde önemi olan ham maddenin kullanımını uluslararası bir otoriteye devretmiştir. Zamanla enerji kullanımı kömür ve çelikten doğal gaz ve petrole kaymış savaşları başlatan unsur evrilmiştir. AB de bu süreçten kendine düşen payı almış, artık kömür ve çelik için değil petrol ve doğal gaz için politikalar geliştirmiştir. Pek tabii Soğuk Savaş'tan sonra artan terör olayları ve yasa dışı göç de bu politikaları oluşturmada önemli bir rol oynarken asıl etkenin enerji konusundaki bağımlılığı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle 2008 Rus-Gürcü Savaşından sonra AB sınırlarında yer alan ülkelerin istikrarının AB istikrarı ve güvenliği açısından önemi üzerinde durulmuş, yaşanacak herhangi bir çatışmanın doğrudan AB için sorun teşkil edeceği belirtilmiştir. Bu sebeptendir ki AB sınırlarında bulunan ülkelerin kendine yetebilen ,demokratik, güvenli ve istikrarlı ülkeler olmasını istemiştir.

Genişlemelerle demografik ve sosyo ekonomik yapısı değişen Birlik bünyesine aldığı her ülkeyle enerji ihtiyacını katlamış başka devletlerin doğal kaynaklarına muhtaç hale gelmiştir. Kaynak bakımından çok da yoksul olmayan kıta ülkeleri nüfusun artmasıyla talebe karşılık verememiş ve sonsuza kadar genişlemenin mümkün olmadığı gerekçesiyle yeni bir politika arayışına girmiştir. Sınırlarındaki ülkelere gelebilecek terör tehdidini bertaraf edebilmek adına içeride sağladığı güvenli ortamı komşularında da görmek istemiş, demokratik kurumların varlığını, insan haklarına saygı ve yolsuzlukla mücadele gibi AB norm ve değerlerini komşularına taşıma amacı gütmüştür. Böylelikle evrensel barış sağlanırken AB dünyadaki gelişmeleri takip eden demokratik değerleri sınırları dışına taşıyan, içeriye almadan söz konusu ülkeler üzerinde nüfuz sahibi olan, çatışma noktalarında arabuluculuk görevi üstlenen küresel bir aktör olabilecektir.

Doğu Avrupa ve Güney Kafkasya ülkeleri ise Komşuluk Politikası'nın tamamlayıcılarından biri ve bölgesel bir girişim olan Doğu Ortaklığı politikasına dahil edilmiş, ortaklık anlaşmaları bağlamında ikili ilişkiler kurulmuştur. Söz konusu altı ülkeye benzer programlar uygulanırken ortak ülkelerin AB algıları farklı olmuş ve AB çatışma noktalarında kararlı, tutarlı politikalar izleyememiştir. Altı ülkenin altısı da AB ile işbirliğini farklı yorumlamış, Moldova Avrupalılaşıma kavramını en çok kullanan ve norm ve değerlere uyum konusunda en fazla istekli olan ülkeyken Azerbaycan sahip olduğu doğal kaynaklar ve geniş Pazar sebebiyle norm ve değerleri benimsemeden ilişkileri eşitliğe dayalı işbirliği seviyesine oturtmaya çalışmıştır. Ermenistan RF güdümünden bir türlü uzaklaşamazken, Belarus AB ile işbirliğini Rusya'ya olan bağımlılığını dengelemek amacıyla ilişkilerinde bir koz olarak kullanmak istemiştir. Nitekim Azerbaycan ve Belarus'u otoriter rejimler olarak niteleyen birlik yolsuzlukla mücadelenin gerçekleşmediği adil seçimlerin yapılmadığı Avrupa'nın son diktatörü Lukaşenko'nun ülkesine sert yaptırımlar uygularken, enerji transit güzergahında olan ve sahip olduğu doğal kaynaklar sebebiyle stratejik öneminin farkında olan Azerbaycan'a farklı işbirlikleri sunmuştur. Günlük petrol geliri AB'nin kendisine ayırdığı fondan daha fazla olan Azerbaycan ikili ilişkilerin yönünü belirleyen AB olmasına kısmen direnmiştir. Bu ise AB norm ve değerlerinin enerji bağımlılığı karşısında daha az önemli olduğunu gözler önüne sermiş ve AB'nin çifte standartı olarak vücut bulmuştur. 2014 Kırım'ın ilhakından sonra ise Belarus'ta AB standartlarına herhangi bir yakınlaşma olmamasına karşın RF'ye yakın tavır sergilememesi ve Ukrayna'da yaşanan gerilimin burada da yaşanmasının önüne geçmek için, AB söz konusu ülkeye yaptırımları azaltmış ve hatta önceleri toplantılardan tecrit dahi edilen Lukaşenko'yu 2017 AB Doğu Ortaklığı Zirvesi'ne davet etmiştir. Burada zaten işlevini kaybetmiş olan koşulsallık ilkesinin tamamen geçerliliğini yitirdiğini görmek mümkündür. AB norm ve değerleri konusunda bir ilerleme kaydetmemesine karşın Belarus'a olan yaptırımların kalkması AB değerlerinin öneminin AB pragmatik çıkarlarının gerisinde kaldığını görünür kılmıştır. Ukrayna ve Gürcistan ise RF ile olan sorunlu ilişkilerine alternatif yaratmak ve Ukrayna özelinde RF'ye olan enerji bağımlılığını azaltmak için AB ile işbirliği büyük ölçüde önemlidir. Bunun uzantısı olarak da

politikanın kısmen başarılı olarak uygulandığı ülkeler Ukrayna Gürcistan ve Moldova olmuştur. AB'nin çatışma noktalarındaki tutumu da ikili ilişkilerine benzer şekilde tutarlı olmamış beklenen ilgi ve alakayı gösterilememiştir. Özellikle Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali ve Rusya'nın Kırım'ı ilhakı konusunda yetersiz kalması ortak ülkeler tarafından Ortaklık Anlaşmalarını sorgulanabilir hale getirmiştir. Koşulsallık ilkesinin Doğu Ortaklığı Politikasında bir karşılığının olmamasıysa ortak ülkelerin AB norm ve değerlerini benimsemesi konusunda engel oluşturmuş, ödül olan üyelik olmadan AB standartlarını benimsemelerini zorlaştırmıştır.

Küresel güçlerin İdeolojilerini ve egemenliklerini ortaya koymak için güç mücadelesi içine girdikleri bu bölgelerin doğal kaynaklar bakımından zengin oluşu ise enerji konusunda kendine yetemeyen AB'nin dikkatini bu bölgeye neden yoğunlaştırdığını açıkça ortaya koymaktadır. Söz konusu ülkeler ya petrol ve doğal gaz kaynakları bakımından oldukça zengin ya da enerji ulaşım güzergahındaki ülkelerdir. Ve Doğu Avrupa'dakiler eski Sovyet uyduyken Güney Kafkasya'dakiler ya Rusya'nın stratejik ortağı ya da SSCB dağıldıktan sonra bağımsızlığını kazanmış ülkelerdir. Bölge ülkelerinin RF ile ilintili olduğu apaçık ortadayken, Soğuk Savaş dönemindeki ABD'nin Çevreleme Politikası ister istemez akıllara gelmektedir. Nitekim AB'nin Doğu Ortaklığı Girişimi Çevreleme Politikası olarak algılanmış ve şüpheyle yaklaşılmıştır. AB ile işbirliğine giren ülkelere yaptırım olarak RF Bağımsız Devletler Topluluğu bünyesinde imzalanan Serbest Ticaret Anlaşmasını iptal etmiş ve gümrük tarifelerini yükseltmiştir. Bu ise AB ile yakınlaşma amacıyla oluşturulan Doğu Ortaklığı Politikası ortak ülkelerini ekonomik kayba uğratmış, RF ile AB arasında seçim yapmak zorunda bırakılan ve her seçimde de kaybeden olmalarıyla sonuçlanan tercihlere sürüklenmelerine neden olmuştur. Dolayısıyla demokrasi teşvikiyle başlatılan bu girişim söz konusu bölgeleri istikrarsızlaştırmış ve daha karmaşık sorunlar yumağıyla karşı karşıya bırakmıştır.

Kendine has ve başarılı bir yapı olan AB sınırları içerisinde sağladığı güvenli ve demokratik ortamı sınırlarını dışına Doğu Ortaklığı Politikası'yla taşımaya çalışmıştır. Bunu gerçekleştiren oluşturduğu politikalarda küresel bir aktör olan

RF'nin çıkarlarını çok gözetmemiş, ülkelerin mevcut durumlarını belirttiği kadar dikkate alamamıştır. Çatışma noktalarında ortak ülkelerin beklediği tutarlılığı gösterememiş arabuluculuk görevini gerektiği kadar karşılayamamıştır. Çatışma noktalarına her zaman gereken ilgiyi gösterememiş, daha önemli bulduğu bir sorunla karşılaştığında desteğini azaltmıştır. Özellikle 2014 Kırım'ın işgaline karşı bir tavır sergileyememesi, Dağlık Karabağ'da Ermenistan'ı işgali sonlandırma konusunda ikna edememesi, Transdinyester ve Gagavuzya Krizlerinde arabuluculuk rolünü Rusya'ya bırakması, Güney Osetya ve Abhazya bölgelerindeki sorunlarda Gürcistan'a yeterli desteği sağlamaması ve en son altıncısı planlanan 2019 Doğu Ortaklığı Zirvesini Brexit ve Avrupa Parlamentosu seçimleri sebebiyle ertelemesiyle Doğu Ortaklığı Politikasına duyulan güveni sarsmıştır.

Tüm bunlara karşın İyi yönetim ve istikrar, Pazar ekonomisine geçiş, demokratik kurumların varlığı, yolsuzlukla mücadele ve insan hakları ve temel özgürlüklere saygı birincil önceliği olan AB küresel barıştan yana tavır sergilemiştir. Ancak, enerjinin devletler için önemi yadsınamazken, oluşumunun temelinde döneminin en önemli enerji kaynaklarının kullanımını sınırlayarak çatışmaları sonlandırmak isteyen bir yapı için önceliğin enerjiden yana olduğunu söylemek çok da yanlış olmayacaktır. Nitekim sınırlarında güvenliği koruyabilmek için uluslara ve onların taleplerine yanıt verme sorumluluğu bulunan çok aktörlü Birlik öncelikli olarak kendisini var edenlerin isteklerine yönelik hareket etmek durumundadır. Bu 28 üyeden kaynaklanan sebeplerle norm ve değerleri ile çıkarları arasında köprü kuramayan AB, her durumda aday ülkelere şart koşulan uyum ve mevzuatın stratejik çıkarlar karşılığında görmezden gelinmesi sonucu iyi niyetinin sorgulanmasına imkan vermiştir.

KAYNAKÇA

- Acar, C.: (2007). *Soğuk Savaş, Süper Güçlerin Hakimiyet Kavgası*. Ötüken.
- Agreement, E.-M. P.: (tarih yok). http://trade.ec.europa.eu/doclsb/docs/2007/august/tradoc_135737.pdf adresinden alındı
- Akçay, E. Y.: (2017). *Soğuk Savaş Döneminde Avrupa. İstanbul: Kriter*.
- Akalın, C.: (2003). *Soğuk Savaş ABD ve Türkiye. İstanbul: Kaynak*.
- Akdemir, E.: (2012). Avrupa Bütünleşmesinin Tarihçesi. İ. G. Belgin Akçay içinde, *Avrupa Birliği Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar* (s. 41-83). Ankara: Seçkin.
- Alasya, h. F.: (1997). *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*. İstanbul: Ayyıldız.
- Arı, T.: (2013). *Uluslararası İlişkilere Giriş*. Bursa: Mkm.
- Ariel cohen, r. e.: (2011). *the russian military and the georgia war: lessons and implications*. new york: strategic studies institute.
- Armaoğlu, F.: (1991). *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Aslanlı, a.: (2005). azerbaycan-rusya ilişkileri. y. s. osman metin öztürk içinde, *uluslararası mücadelenin yeni odağı karadeniz*. giresun: platin.

- Aslanlı, A.: (2005). Azerbaycan-Rusya İlişkileri. Y. S. Osman Metin Öztürk içinde, **Uluslararası Mücadelenin Yeni Odağı Karadeniz**. Ankara: Platin.
- Ateş, D.: (2012). **Uluslararası Örgütler Devletlerin Örgütlenme Mantığı**. Bursa: Dora.
- Avrupa Parlamentosundan
- Gürcistan'a Vize Serbestisine Onay: (tarih yok). Karar Gazetesi: <https://www.karar.com/fast-pages/google/dunya-haberleri/avrupa-parlamentosundan-gurcistana-vize-serbestisine-onay-377453> adresinden alındı
- Aydın, Ü.: (2014, C.10 S.40). **Avrupa Birliği'nin Enerji Politikaları:Bakü Petrollerinin Lojistik Boyutu**. *Uluslararası Hukuk ve Politika*.
- Ağacan, K.: (2005). ABD'nin Kafkasya Politikası. O. Yeşilot içinde, **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya**. İstanbul: Kitabevi.
- Ağacan, K.: (2005). ABD'nin Kafkasya Politikası. O. Yeşilot içinde, **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya**. İstanbul: Kitabevi.
- Balmaceda, M. M.: (2006). **Belarus:Oil,Gas,Transit Pipeliness and Russian Foreign Energy Policy**. London: GMB Publishing.
- Barbakadze, S.: (2010). **The European Union's role in Conflict Resolution Process Cases of Georgia and Moldova**. Brussels Belgium: Institute for European Studies.

- Bedirhan, Y.: (2000). *Selçuklular ve Kafkasya*. İstanbul: Çizgi.
- Cabbarlı, H.: (2003, C.9 S.1). **bağımsızlık Sonrası Ermenistan'ın Enerji Politikası**.
- Cafersoy, N.: (2017, C.5 S.2). **Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan-Russia İlişkileri (1991-2001)**. *Barış Antlaşmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*.
- Cooperation, G.-E.: (tarih yok). <https://www.eu-nato.gov.ge/en/cooperation> adresinden alındı
- Cuvers, A.: (2017). The Road to European Integration. J. E. Emmanuel Ugirashebuia içinde, **East African Community Law: Institutional Substantive and Comparative EU aspects**. Brill Nijhoff.
- Düzgüt, S. A.: (2020). Avrupa Birliği Genişlemesi ve Komşuluk Politikası. A. K. Senem Aydın Düzgüt içinde, **Avrupa Birliği'ne Giriş:Tarih, Kurumlar ve Politikalar**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Dannreuther, R.: (2006, C.11 S.2). Developing the Alternative to Enlargement:**The European Neighbourhood Policy**. *European Foreign Affairs Review*.
- Davutoğlu, a.: (2002). **stratejik derinlik**. İstanbul: küre.

- Dağcı, K.: (2008). Avrupa Birliği'nin Dış Politikası: Soğuk Savaş Sonrasında Ortak Bir Dış Politika Yapımı Mümkün Mü? *Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu* (s. 469). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Dinan, D.: (2008). *Avrupa Birliği Tarihi*. İstanbul: Kitap.
- Djilavyan, a.: (1999, 10 27). nezavisimaya gazeta. *bolşaya igra malinkoy armenii*.
- Duignam, P.: (2000). *Nato its PAst Present and Future*. Hoover Institution Press.
- Erkul, M.: (2004, 01 22). **Gürcistan-Rusya İlişkileri. Tiflis, Gürcistan:** Anadolu Ajansı Basın Bülteni. Anadolu Ajansı Basın Bülteni. adresinden alındı
- EU-Moldova.: (tarih yok). *Ortaklık Anlaşması*. [https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22014A0830\(01\)=DE](https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22014A0830(01)=DE). adresinden alındı
- Gürses, E.: (2001, C.7 S.1). **Kafkasya'da Uluslararası Rekabet.** *Avrasya Dosyası*.
- Gezer, C. N.: (2010, Temmuz). *Avrupa Birliği Komşuluk Politikası*. İzmir Ticaret Odası Dış Ekonomik ilişkiler Müdürlüğü Stajyeri: http://www.izto.org.tr/Portals/0/IztoGenel/Dokumanlar/avrupa_birligi_komsuluk_politikasi_25.06.2012%2012-39-55.pdf adresinden alındı

- Gromadzki, G.: (2007). How to Deal with Troublesome Neighbours. K. O. Johannes Varwick içinde, ***European Neighbourhood Policy:Challenges for the EU-policy Towards the New Neighbours.*** Brussels: Barbara Budrich Publisher.
- Gruno, M.: (2010). ***Georgia's Conflict: What Role for the EU as Mediator.*** Georgia: International Alert.
- Hasgüler, M.: (2007). ***Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu.*** İstanbul: Alfa.
- Haukkala, H.: (2008, C.60 S.9). **The European Union as a Regional Normative Hegemon:The Case of European Neighbourhood Policy.** *European Asia Studies.*
- Hobsbawm, E.: (1994). ***Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırıliklar Çağı.*** Londra-New York: Everest.
- Huseynov, F.: (2001, C.2 S.50). **Avrupa Birliği-BDT Ülkeleri İlişkilerinin Hukuki Çerçevesi.** *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi*, s. 247-288.
- Işık, M.: (tarih yok). ***Kafkasya'nın Geleceği İçin Stratejik Düşünme.*** <https://www.sde.org.tr/mithat-isik/genel/kafkasyanin-gelecegi-icin-stratejik-dusune-kose-yazisi-7372>. adresinden alındı
- İsmail, S.: (1998). ***150 Soruda Kıbrıs Sorunu.*** İstanbul: Kastaş.
- Joseph: (tarih yok).

- Kılıçbeyli, E. H.: (2006). Sovyet Sonrası Kafkasya'da Yeni Egemen Devletler: Bölge ve Bölge Dışı Aktörler ile Bütünleşme Süreci. C. K. Yelda Demirağ içinde, *Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya*. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Kırzioğlu, F.: (1998). *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kahraman, S.: (2005, C.10 S.4). **The European Neighbourhood Policy: New Engagement Towards Wider Europe**. *Perceptions: Journal of International Affairs*.
- Karabayram, F.: (2011). *Güney Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya Gerçeği*. Ankara: IQ Kültür Sanat.
- Karabağ, S.: (tarih yok). Sanal KArabağ: <https://www.virtualkarabakh.az/tr.html> adresinden alındı
- Karadeli, C.: (2020). **Soğuk Savaş'ın İlk Aşamasında Doğu Avrupa: Sosyalizm ve Başkaldırı**. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*.
- KARluk, R.: (1998). *Avrupa Birliği ve Türkiye*. İstanbul: Beta.
- Kasım, K.: (2009). *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*. Uşak.
- Kennedy, P.: (1990). *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Keskin, Ş.: (2017). *Ukrayna'daki Kriz ve AB Rusya İlişkileri*. İstanbul: Cinius.
- Kolasi, K.: (2013, C.68 S.2). **Soğuk Savaş'ın Barışçıl Olarak Sona Ermesi ve Uluslararası İlişkiler Teorileri**. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, s. 149-179.
- Korosteleva, E.: (2012). *The European Union and its Eastern Neighbours: Towards a More Ambitions Partnership?* New York: Tayler-Francis Books.
- Müler, M.: (2011). *Public Opinion Tward to European Union in Georgia*. Georgia: Post-Soviet Affairs.
- Manisalı, E.: (2002). *Dünden Bugüne Kıbrıs*. İstanbul: Gündoğan.
- Mazover, M.: (2014). *Karanlık Kıta*. Alfa.
- Mccarmick, J.: (1999). *The European Union*. Oxford: Westview Press.
- Mcmahon, R. J.: (2003). *Soğuk Savaş*. İstanbul: Kültür.
- Melyantsou, D.: (2017). Belarus-EU Relations: Normalization 2.0. A. Kudors içinde, *Belarusian Foreign Policy*. The Centre for East European Policy Studies.
- Oktaç, E.: (2015). **Avrupa Komşuluk Politikası ve Azerbaycan Eleştirel Bir Değerlendirme**. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü*.

- Oğan, S.: (2006, S.66). **Dış Politika Aracı Olarak Rusça: Türk Cumhuriyetleri Örneği ve Türkçe Konuşan Ülkeler Birliği Kurma Hülyası. 2023 Dergisi.**
- Oğultürk, C.: (2005). **Soğuk Savaş Sonrası Yeni Avrupa Güvenliği ve NATO'nun Transformasyonu/ Yüksek Lisans Tezi.** Kocaeli: Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü.
- Pedersen, T.: (1994). **European Union and the EFTA Countries: Enlargement and Integration.** London: Pinter Publisher.
- Serzh Sargsyan: (2010, November 17). <http://premier.gov.ru>. adresinden alındı
- S.Nye, J.: (2018). **Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak.** İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Sander, O.: (2014). **Siyasi Tarih 1918-1994.** Ankara: İmge.
- Sema Sezer, B. T.: (2004, C.10). **Tarihçe ve Kıbrıs Sorunu Kronolojisi. Avrasya Dosyası, Kıbrıs Özel.**
- Sinan Oğan, K. A.: (2001, C.2 S.13). **Güney Kafkasya'da Yeniden Başlayan veya Bitmeyen Soğuk Savaş. Stratejik Analiz.**
- Sweeney, S.: (2005). **Europe, the State and Globalisation.** Pearson Longman.
- Şahbazov, R.: (2015). **Yeni Küresel Sistemde Avrupa Birliği ve Güney Kafkasya: Genişleme ve Komşuluk Politikası Ekseninde.** Ankara: Ekoavrasya.

- Şihaliyev, E. A.: (2002). *Türkiye ve Azerbaycan Açısından Ermeni Sorunu*. Ankara: Türk Kültür ve Eğitim Norm Geliştirme Vakfı Yayınları.
- Şihaliyev, E. A.: (2004). *Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya: İran, Türkiye Rekabetleri ve Ermeni Faktörü*. Ankara: Natürel.
- Tanrısever, O.: (2002). **Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası**. İ. Ü. Mustafa Türkeş içinde, *Türkiye'nin Komşuları*. İstanbul: İmge.
- Tanrısever, O.: (2003). *Rusya Gürcistan İlişkilerindeki Artan Gerilim: Bir Sığırlar Diyalogu mu?* Stradigma dergisi: http://www.stradigma.com/turkce/agustos2003/makale_08.html adresinden alındı
- Tavkul, U.: (2002). *Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya*. İstanbul: Ötüken.
- Toluner, S.: (1977). *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
- Tsantoulis, Y.: (2009). **Black Sea Synergy and Eastern Partnership: different Centres of Gravity, Complementarity or Confusing Signals?** *ICBSS Policy Brief*.
- Union, E.-A. A.: (tarih yok). *EU-Armenia About Decision to Join the Customs Union*. EU-Armenia About Decision to Join the Customs Union: http://ec.europa.eu/commission_2010-2014/fule/headlines/news/2013/09/20130906_en.htm adresinden alındı

- Veliev, C.: (2008). *Rusya Kafkasya'da Ön Aldı*. Cumhuriyet Stratejisi: www.cumhuriyet.com.tr/hn=16230 adresinden alındı
- Yafimava, K.: (2010). *The June 2010 Russian- Belarusian Gas Transit Dispute:a surprise that was to be expected*. Oxford: Oxford Instute for Energy Studies.
- Yapıcı, U.: (2004). *Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları Orta Asya ve Kafkasya*. İstanbul: Otopsi.
- Yazgan, Hatice: 'AB'nin Güney Komşuları ile İlişkileri: Göçün Güvenlikleştirilmesi ve Sivil Topluma Etkiler', Mukaddime, 2018, 9 Özel Sayı, (Çevrimiçi)<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/608377> Erişim Tarihi 29.10.2019
- Yiğit Devrim: '' Avrupa Birliği Genişleme Sürecinde Avrupa Birliği-Türkiye'', Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi,2006

İnternet Siteleri

Assembly of European Regions,

Armenia Joins Russia-Led Eurasian Ecnomic Union, The Moscow Times, 2 Ocak 2015, (Çevrimiçi) <http://www.themoscowtimes.com/business/article/armenia-joins-russia-led-eurasian-economic-union/514035.html>. Erişim Tarihi: 23.06.2019

Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, (Çevrimiçi) <http://www.asam.org.tr/tr/etkinligoster.asp?ID=20&kat1=2> Erişim Tarihi: 28.06.2019

Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunu Kuran Antlaşma, (Çevrimiçi)

http://www.avrupa.info.tr/fileadmin/Content/EU/bir_bakis/AvrupaKomurveCelikToplulugunuKuranAntlasma.pdf, Erişim Tarihi: 16.06.2019

Avrupa Birliği, **Romanya İlerleme Raporu**, 2014, European Commission

Avrupa Parlementosundan Gürcistan’a Vize Serbestisine Onay, Karar Gazetesi, (Çevrimiçi) <https://www.karar.com/fast-pages/google/dunya-haberleri/avrupa-parlementosundan-gurcistana-vize-serbestisine-onay-377453> Erişim Tarihi 12.09.2019

Azertac, **Shusha liberated from occupation**, Baku, 2020, (Çevrimiçi)

https://azertag.az/en/xeber/Shusha_liberated_from_occupation-1636849?_cf_chl_jschl_tk_=2e1cf792aa5194c2252893bd34467113ff1ccc23-1605857862*0*AVTjUyyDcQCgLfVcCcEOLOS4zZIKOfgil-WXVdTTwdzDJ1lcqH6LD6z8WNw99ABKAi4HYcD5OwV5jU_65svKqTX4aPshxgLuBIO_sCILRGi4ZyeLkiPf7yWcgGUne2jvhKKmcxhxeAq5TiL1fsTcvaAn-SzagvaXjyBgqJyNstU3kww5go7h_cPGQVmkYTFy-OlzgOvoNwuVgWOHd3FD1Mxhi2oPymNISQufARd7bbr8vGh/r40sDuLKkBTZkgKgp4GQPJWİE02fLV8k6ub3JHNİ5y_dFMMc25ZPyDTyldiUtC9gcfrG_PXn2NLTI dW10jSZPuC2xh-gKDİT2KdkHyDQ Erişim Tarihi: 08.11.2020

Bbc news, **Dağlık Karabağ’da Son durum**: (Sweeney, 2005) Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Çatışmalarda neler yaşanıyor, (Çevrimiçi)

<https://www.google.com/amp/s/www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54693291.amp>

Erişim Tarihi: 19.10.2020

Belarusta Cumhurbaşkanlığı seçimi, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/belarusta-cumhurbaskanligi-seciminin-galibi-resmen-aleksandr-lukasenko-oldu/1942029>

Bilgesam, ‘‘Bağımsızlık Sonrası Dönemde Rus-Gürcü İlişkileri’’, (Çevrimiçi)

<http://www.bilgesam.org/incele/171/-bagimsizlik-sonrasi-donemde-rus-gurcu-iliskileri/#.XZNvviWhmEc>

BM 649 Sayılı Karar, (Çevrimiçi)

<http://www.akademikozgurluk.com/kibrisin-ab-uyeligi> 19.05.2019

BP, **Statistical Review of World Energy**, Çevrimiçi

<https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf> Erişim Tarihi: 11.09.2019

COM(2003) 393, COMMUNICATION FROM THE COMMISS, **Paving the way for a New Neighbourhood Instrument Brussels**, 1 July 2003, COM(2003) 393 final

COM(2004) 373, COMMUNICATION FROM THE COMMISSION, **European Neighbourhood Policy STRATEGY PAPER**, (SEC(2004) 564-570), Brussels, 12.5.2004, COM(2004) 373 final

Commission Staff Working Paper, Annex to ‘‘European Neighbourhood Policy’’, Country Report, Azerbaijan, (COM(2005)72 Final), Brussels, EU Commission, 02.03.2005

Commission Welcomes Ukraine in Energy Community’, September 2010, (Çevrimiçi)

https://eeas.europa.eu/archives/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2010/2010_09_24_01_en.htm Erişim Tarihi 15.09.2019

Committe of Regions, Voice,s.2

Commission of the European Communities, 2003a

Consilium, **“Why an Eastern Partnership”**, Çevrimiçi; <http://consilium.europa.eu/en/policies/eastern-partnership>, Erişim Tarihi: 01.07.2019

Council Conclusions 7705/02, PRESS RELEASE 2421 st Council meeting-**GENERAL AFFAIRS AND EXTERNAL RELATIONS**-BLuxemburg, 15 April 2002, 7705/02 (Presse 91)

Council of the European Union, 2009, s.5.

Council of the European Union, 2009, 2011, s.3. (Çevrimiçi)

http://ec.europa.eu/external_relations/azerbaijan/index_en.htm

Erişim Tarihi: 03.09.2019

Crimea referendum: Voters ‘back Russia Union’, 2014, BBC News, 16 March, (Çevrimiçi)

<http://www.bbc.com/news/world/europe-26606097> (Erişim Tarihi 01.11.2019)

‘ECFR Riga Papers: Views from EU Countries’ May, 2015, European Council on Foreign Relations, (Çevrimiçi)

https://www.ecfr.eu/page/-/Riga_Series_EU_Capitals.pdf Erişim Tarihi: 01.11.2019

Eastern Partnership Community, (Çevrimiçi) <http://www.easternpartnership.org/programmes/country-allocations> Erişim Tarihi 13.09.2019

Eastern Partnership Civil Society Forum, (Çevrimiçi) <http://www.csdialogue.eu/eastern-partnership-civil-society-forum>, Erişim Tarihi: 11.07.2019

Eastern Partnership Civil Society Forum, **‘EaP CSF Steering Committee’**, (Çevrimiçi) <http://eap-csf.eu/steering-ommittee/>, Erişim Tarihi: 11.07.2019, Committee.

Eastern Partnership Civil Society Forum, **“Steering Committee Secreteriat”**, (Çevrimiçi) <http://easp-csf.eu/secrateriat-of-the-steering-committee/>, Erişim Tarihi: 11.07.2019, Secreteriat.

Essen Zirvesi Sonuç Bildirgesi, **“Bulletin of the EU, No:12/1994”**, “The European Union’s external relations: 1. Relations with the countries of Central and Eastern Europe”,

ESS, A SECURE EUROPE IN A BETTER WORLD, EUROPEAN SECURITY STRATEGY, Brussels, 12 December 2003

European Commission, Energy.

European Commission, **“Contacts between people- ‘Platform 4’ of the Eastern Partnership”**, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/education/policy/international-cooperation/eastern-partnership_en, Erişim Tarihi: 10.07.2019, (Contact).

European Commission, **“Implementation of the Eastern Partnership: Report to the Meeting of Foreign Ministers”**, Meeting doc.319/09, 1.12.2009, (Çevrimiçi) http://www.eeas.europa.eu/archives/docs/eastern/docs/2009_eap_implementation_report_en.pdf, Erişim Tarihi: 08.07.2019,

European Commission, (Çevrimiçi) <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-ministerial-meetings/2019/05/13> Erişim tarihi: (03.07.2019)

European Commission, (Çevrimiçi) https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/swd_2017_300_f1_joint_staff_working_paper_en_v5_p1_940530.pdf Erişim Tarihi: 03.07.2019

European Commission, **“Energy Corridors: European Union and Neighbouring Countries, Project Report, Directorate-General for Research”**, 2007, (Çevrimiçi)

https://www.energy.eu/publications/KINA22581ENC_002.pdf/ Erişim Tarihi: 12.06.2019

European Commission, **Lebanese Republic Country Strategy Paper 2007-2013 and National Indicative Programme**, (Çevrimiçi) http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_nip_lebanon_en.pdf.

European Commission, **Operational Annual Report 2013, 2014**, (Çevrimiçi)

http://ec.europa.eu/europeaid/sites/devco/files/nif-operational-annual-report-2013_web_en.pdf,

European Commission 2001b 2001 **Regular Report on Romania's Progress Toward Accession**, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/archives/pdf/key_documents/2001/ro_en.pdf

European Committee of Regions, **"Eastern Partnership"** (CORLEAP),(Çevrimiçi) <http://cor.europa.eu/en/our-work/pages/CORLEAP.aspx>, Erişim Tarihi:13.07.2019

European Commission 2017c, **Trade Policy with Azerbaijan**, (Çevrimiçi) http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113412.pdf, Erişim Tarihi:16.03.2020

European External Action Service, **'Eastern Partnership Platform 2 'Economic Integration and Convergence with EU Policies'** Work Programme 2014-2017' (Çevrimiçi) https://eeas.europa.eu/sites/eeas/platform_2_work_programme_2014-2017_0.pdf, Erişim Tarihi: 08.07.2019, (Platform 2)

European External Action Service, **"The 16th Meeting of the Eastern Partnership Platform 1 'Economic Integration and Convergence with EU Policies' focused on social economy and social entrepreneurship"**, Press Release- UNIQUE ID:170113, 06.12.2016, (Çevrimiçi)

https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/18563/16th-meeting-eastern-partnership-platform-2-economic-integration-and-convergence-eu-policies_en, Erişim Tarihi: 08.07.2019, (16th Meeting).

European External Action Service, 2016c, **"European Neighbourhood Policy"**, (Çevrimiçi) https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/330/european-neighbourhood-policy-enp_en Erişim Tarihi 28.07.2019

European External Action Service, **EU_Belarus Relations**, (Çevrimiçi) https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/35606/EU-Belarus%20relations, Erişim Tarihi 13.07.2019

European External Action Service, (Çevrimiçi)

http://ec.europa.eu/world/enp/funding_en.htm Erişim Tarihi: 30.06.2019

European External Action Service, 2016c, **“European Neighbourhood Policy”**, (Çevrimiçi) https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/330/european-neighbourhood-policy-enp_en Erişim Tarihi 28.07.2019

European Union External Action Service 2018b **“Eastern Partnership”**, Çevrimiçi, http://www.eeas.europa.eu/eastern/index_en.htm, Erişim Tarihi 07.07.2019

European Parliament, **“Euronest Parliamentary Assembly”**, (Çevrimiçi) <http://www.europarl.europa.eu/euronest/en/home.html>, Erişim Tarihi 13.07.2019

European Neighbourhood and Partnership Instrument, **Country Strategy Paper Azerbaijan** 2007-2013, (Çevrimiçi) http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/country/ENPI_csp_azerbaijan_en_pdf Erişim Tarihi: 19.09.2019

European Neighbourhood Policy Action Plans, (Çevrimiçi) http://eeas.europa.eu/enp/documents/action-plans/index_en.htm Erişim Tarihi 20.10.2019

European Neighbourhood Policy Strategy Paper, **Communication from the Commission**, 2004, (Çevrimiçi) http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy_paper_en_pdf Erişim Tarihi 24.07.2019

EU Armenia: About Decision to Join the Customs Union, (Çevrimiçi) http://ec.europa.eu/commission_2010-2014/fule/headlines/news/2013/09/20130906_en.htm Erişim Tarihi 10.09.2019

EU-Armenia Political and Economic Relations, (Çevrimiçi) http://eeas.europa.eu/delegations/armenia/eu_armenia/political_relations/index_en.htm Erişim Tarihi 13.09.2019

EU-Azerbaijan Action Plan, (Çevrimiçi) http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/azerbaijan_enp_ap_final_en.pdf Erişim Tarihi: 19.09.2019

‘EU-Belarus Relations’, Bruxelles, November 2017, (Çevrimiçi)

https://eeas.europa.eu/headquarters-homepage_en/35606/EU-Belarus%20relations

Erişim Tarihi: 15.09.2019

EU-Georgia Cooperation, (Çevrimiçi)

http://www.eu_nato.gov.ge/en/eu/cooperation Erişim Tarihi 11.09.2019

EU- Hırvatistan, http://ec.europa.eu/enlargement/candidate-countries/croatia/eu_croatia_relations_en.htm, (Erişim tarihi 08.06.2019).

EU-Moldova, ‘Partnership and Cooperation Agreement’, 1994, (Çevrimiçi)

https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2007/august/tradoc_135737.pdf Erişim Tarihi 23.06.2019

EU-Moldova Ortaklık Anlaşması, 2014, (Çevrimiçi) [https://eur-](https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22014A0830(01)=DE)

[lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22014A0830\(01\)=DE](https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22014A0830(01)=DE) Erişim Tarihi 20.06.2019

EU Projects with Belarus’, December 2017, (Çevrimiçi)

https://eeas.europa.eu/delegations/belarus_en/947/EU%20with%20Belarus (Erişim Tarihi 15.09.2019)

‘EU-Ukrayna Ortaklık Anlaşması’, 2016 (Çevrimiçi)

http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/november/tradoc_155103.pdf Erişim Tarihi 20.09.2019

‘EU-Ukraine Visa Dialogue Action Plan on Visa Liberalisation’, December 2010, (Çevrimiçi)

<http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?1=EN&f=ST%2017883%202010%20INIT> Erişim Tarihi 15.09.2019

Gürcistan’ın Sorunlu Bölgeleri, BBC News, 11 Aug,2008, (Çevrimiçi)

http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2004/01/040127_gurcistan_sorunlar.shtml Erişim Tarihi 05.11.2019

Harkiv Antlaşmasının tam metni: (Çevrimiçi)

<http://www.unian.nte/politics/352205-soglashenie-povoprosam-prebyivaniya-chf-rf-na-territorii-ukrainyi-tekst.html> Erişim Tarihi

‘History of Formation and Development of the Union State’, (Çevrimiçi) <https://postkomsg.com/en/historysg/> Erişim Tarihi 17.09.2019

Iana Dreyer, **Trade Policy in the EU’s Neighbourhood Ways Forward fort the Deep and Comprehensive Free Trade Agreements**, Notre Europe,2012, (Çevrimiçi) https://institutdelors.eu/wp-content/uploads/2018/01/i.dreyer_tradepolicyineuneivgh_bourhood_ne_may2012.pdf

Işık, Mithat: (Çevrimiçi) <https://www.sde.org.tr/mithat-isik/genel/kafkasyanin-gelecegi-icin-stratejik-dusunce-kose-yazisi-7374>

INOGATE, Çevrimiçi: <https://tr.qaz.wiki/wiki/INOGATE> , 27.10.2020

İktisadi Kalkınma Vakfı, (Çevrimiçi) <https://ikv.org.tr/ikv.asp?id=281>, Erişim Tarihi 02.11.2020

İktisadi Kalkınma Vakfı, **AB Doğu Ortaklığı Zirvesi: Daha Güçlü Bir İşbirliğine Doğru**, (Çevrimiçi) https://bulten.ikv.org.tr/?ust_id=8125&id=8162 Erişim Tarihi: 31.07.2019

Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit, Council of the European Union, Prague, 7 Mayıs 2009, 8435/09, (Çevrimiçi) http://ec.europa.eu/europeaid/where/neighbourhood/eastern_partnership/documents/prague_summit_declaration_en.pdf. Erişim Tarihi: 02.07.2019

Kaleagası, Bahadır: **‘Karadeniz Sinerjisi’**, (Çevrimiçi) <http://www.moskova.ru/ekstra/karadeniz-sinerjisi-bahadir-kaleagasi-3.html>, Erişim Tarihi: 28.06.2019

Keskin, Şahin: **‘Ukrayna’daki Kriz ve Ab Rusya İlişkileri’**, Cinius, 1 bs., 2017, Kırım haber ajansı QHA, belarusta protestolar cumhurbaşkanlığı sarayı önüne taşındı (Çevrimiçi)

<https://www.google.com/amp/s/qha.com.tr/haberler/belarus-ta-protestolar-cumhurbaskanligi-sarayi-onune-tasindi/243594/amp/>

Malaysia Airlines flight MH17 crashes in east Ukraine', 2014, The Guardian News, 17 July, (Çevrimiçi)

<https://www.theguardian.com/world/2014/jul/17/malaysia-airlines-plane-crash-east-ukraine> Erişim Tarihi 01.11.2019

Michael Wines, 'Street Teather and Graffiti: Belarus Dissidents Make News by Making Noise', NY times News, AUG 2001, (Çevrimiçi)
<https://www.nytimes.com/2001/08/19/world/street-teather-and-graffiti-belarus-dissidents-make-news-by-making-noise.html> Erişim Tarihi 17.09.2019

Özgüker,Uğur:'Yeni Soğuk Savaş eşiğinde: Ukrayna ve Kırım'', (Çevrimiçi)
<http://www.euractiv.com.tr/politika-000110/analyze/ugur-ozgoker-yeni-soguk-savas-esiginde-ukrayna-ve-kirim-029313>,

Reinforced restrictive measures against Russia, 11 September 2014, Brussels, (Çevrimiçi) <https://consillium.europa.eu/media/21992/144868.pdf> Erişim Tarihi 01.11.2019

Reuters 'Russia Tells EU Gas Supplies via Ukraine Under No Immediate Threat' (Çevrimiçi)
<https://www.reuters.com/article/us-russia-ukraine-gas/russia-tells-eu-gas-supplies-via-ukraine-under-no-immediate-threat-idUSKCN1GF0B6>, 08.07.2018 Erişim Tarihi: 10.10.2020

Prime Minister Vladimir Putin meets with Armenian President Serzh Sargsyan, 17 November 2010. (Çevrimiçi)
<http://premier.gov.ru>

Russia Respond to Sanctions by Banning Western Food Imports, The Guardian News, 7 Aug 2014, (Çevrimiçi)
<https://www.theguardian.com/world/2014/aug/07/russia-retaliates-western-sanctions-ban-food-imports> Erişim Tarihi 02.11.2019

Shapovalova N., Boonstra J., (2010) **The EU's Eastern Partnership:One year backwards. A European Think Tank for Global Action**, (Çevrimiçi)
http://www.en.eurobelarus.info/old/images/stories/PDF_documents/WP99_EP_ENG_may10.pdf

Sanal Karabağ, (Çevrimiçi)

<https://www.virtualkarabakh.az/tr.html> Erişim Tarihi: 19.10.2020

Summary on EU-Armenia Relations, (Çevrimiçi)
http://eeas.europa.eu/armenia/eu_armenia_summary/index_en.htm Erişim Tarihi
14.09.2019

Sputnik, **Azerbaycan askerleri Karabağ'a Türk Bayrağı Dikti**, (Çevrimiçi)
<https://tr.sputniknews.com/asya/202011191043257631-azerbaycan-askerleri-karabaga-turk-bayragi-dikti/> Erişim Tarihi: 19.11.2020

Tanrısever, Oktay:”**Rusya-Gürcistan İlişkilerindeki Artan Gerilim: Bir Sağırlar Diyalogu mu?**”, Stradigma Dergisi, S.7, 2003 (Çevrimiçi)
http://www.stradigma.com/turkce/agustos2003/makale_08.html

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, **‘Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü’** (Çevrimiçi)
<http://www.mfa.gov.tr/nato-tarihce.tr.mfa> Erişim Tarihi:22.12.2019

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, (Çevrimiçi)
https://www.ab.gov.tr/files/EMPB/fasil_sunumlari/ekonomik_kriterler_2016_ocak.pdf

Erişim Tarihi:24.09.2019

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, (Çevrimiçi)
www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/AB/ABKurumsalDb/komsuluk_not.doc;
<http://www.asam.org.tr/temp/temp484.pdf>

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, (Çevrimiçi)

www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/AB/ABKurumsalDb/komsuluk_not.doc,

http://www.bbc.co.uk/turkish/pressreview/story/2006/07/060703_pressreiew.shtml

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, (Çevrimiçi)

www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/AB/SanayiSektorDb/ABKomşuluk.doc. (Erişim

tarihi: 11.06.1029)

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret bakanlığı,2019, **Moldova Ekonomik Durum**, (Çevrimiçi)

<https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/Avrupa/Moldova/ulke-profil/ekonomik-gorunum/genel-ekonomik-durum> Erişim Tarihi: 23.06.2020

Uludağ, Mehmet Bülent: **‘Avrasya’nın Uluslararası Sisteme Açılmasına Etkisi Yönüyle Sovyetler Birliği ve Sonrası Dönemde Kafkasya’daki Ulusçu-Ayrılıkçı Akımlar’**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜ SBE,1999

Ukraine: crisis in maps’, 2018, BBC News, 18 Febuary, (Çevrimiçi)
<http://www.bbc.com/news/world-europe-27308526> Erişim Tarihi 01.11.2019

Umut Bekcan,”**Sovyet Penceresinden 1956 Macar Ayaklanması:Batı Destekli Bir Karşıdevrim Girişimi**”, Social Sciences Research Journal, Volume 8, Issue 1, 15-23 (March 2019)ISSN: 2147-5237,

Veliev, Cavid: **‘Rusya Kafkasya’da Ön Aldı’**, Cumhuriyet Strateji, 2008, (Çevrimiçi)

www.cumhuriyet.com.tr/?hn=16230

http://ec.europa.eu/external_relations/belarus/intro/non_paper_1106.pdf Erişim Tarihi 22.09.2019

EKLER

KRONOLOJİ

1994	AB-Moldova arasında OİA imzalandı AB-Ukrayna arasında OİA imzalandı
1995	AB-Belarus arasında OİA imzalandı
1996	AB-Ermenistan arasında OİA imzalandı AB-Gürcistan arasında OİA imzalandı AB-Azerbaycan arasında OİA imzalandı
1998	AB-Moldova arasında imzalanan OİA yürürlüğe girdi AB-Ukrayna arasında imzalanan OİA yürürlüğe girdi
1999	AB-Azerbaycan arasında imzalanan OİA yürürlüğe girdi AB-Gürcistan arasında imzalanan OİA yürürlüğe girdi
2003	AB Gürcistan özel temsilcisi atadı
2004	Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Ukrayna, Belarus, Moldova AB tarafından başlatılan AKP'ye dahil edildi
2007	Moldova Vize Kolaylaştırma ve Geri Kabul Anlaşması imzalandı
2009	Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Ukrayna, Belarus, Moldova AB tarafından başlatılan AKP'nin Doğu ayağı olan Doğu Ortaklığı Politikasına dahil edildi
2010	Gürcistan Vize Kolaylaştırma ve Geri Kabul Anlaşması kabul edildi AB-Ukrayna arasında Vize Kodu yürürlüğe girdi
2013	AB-Azerbaycan arasında Vize Kolaylığı Anlaşması imzalandı Ermenistan DKSTA'yı gerektiren OİA'yi onaylamayacağını belirtti AB-Gürcistan arasında Ortaklık Müzakerelerini başlatan ve DKSTA'yı içeren Çerçeve Anlaşma imzalandı

	AB-Ukrayna Ortaklık Anlaşması Ukrayna tarafından ertelendi
2014	AB-Moldova arasında DKSTA'yı da içeren Ortaklık Anlaşması imzalandı AB-Ukrayna arasında DKSTA imzalandı
2015	AB-Azerbaycan arasında AB programlarına katılımı belirleyen Çerçeve Anlaşma imzalandı
2016	AB-Belarus arasında 1995'te imzalanan OİA yürürlüğe girdi AB-Belarus Gümrük Diyalogu başladı
2017	AB-Azerbaycan arasında Ortaklık Anlaşmaları Müzakereleri başladı AB-Ermenistan arasında Kapsamlı ve Geliştirilmiş Ortaklık Anlaşması imzalandı Gürcistan'ın Schengen bölgesine vizesiz giriş anlaşması imzalandı